

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1896.

TARTALOM.

I. A SZABADAKARAT KÉRDÉSÉHEZ. (II.) — <i>Dr. Szlávik Mátyástól</i>	161
II. A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.	
(I.) — <i>Dr. Rátvay Gézától</i>	178
III. KÉPZŐMŰVÉSZETI FELADATAINK. (I.) — <i>Soós Antaltól</i> . . .	201
IV. RENAN ERNŐ. (II.) — <i>Bodnár Zsigmondtól</i>	221
V. A BUDGET-JOG ÉS GYAKORLÁSA. (I.) — <i>Várnai Sándortól</i> . . .	237
VI. AZ AESTHETIKA ELVEI A POSITIVISMUS SZEMPONTJÁBÓL.	
(II.) — <i>Kun Sámuelről</i>	256
VII. AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA. (IV.) — <i>Dr.</i>	
<i>Pekár Károlytól</i>	282
VIII. IRODALOM. « <i>Revue Politique et Parlementaire.</i> » — « <i>Archives</i>	
<i>d'anthropologie criminelle.</i> » n-r. — « <i>Revue Scientifique.</i> »	
László D.	305

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 5 frt. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.

A SZABADAKARAT KÉRDÉSÉHEZ.

— Második és befejező közlemény. —

II.

Ennyit a problema történetirodalmából. A philosophia s a theologia története által felállított theoriák közül melyik mellett foglaljunk állást? Kövessük-e a deterministákat vagy az indeterministákat? A determinismus vagy az indeterminismus részén van-e az igazság, vagy pedig egyik részen sem?

Hogy e kérdésekre megfelelhessünk, a szabadakarat problemájának rendszeres-kritikai megvizsgálását kell előrebocsátanunk. Hogy azonban a problemának végérvényes megoldását nem adhatjuk, az e problemában foglalt nehézségekből első tekintetre is kitetszik. Hiszen vallási téren is *Ritschl*, a göttingai morál-theologus a vallásos függőség s a szabad önelhatározás antinomiájának megoldását «theologiai mesterkérdésnek» declarálta.

Az emberi szabadakarat problémája állandó és központi tárgya volt és lesz a philosophiai gondolkozásnak. A problemák problémája az, a melynek megoldását *Wagner* is «egy új Prometheustól várja, a kinek sikerülend az ég titkait ellesve, a nagy rejtély leplét föllebbenteni». Száz meg száz elvi jelentőségű kérdés és megoldhatlan talány merül itt fel. s a különböző nyelvhasználat az egyes fogalmak tárgyalá-

sánál még megnehezítette a problema lehető megoldását. A legkülönbözőbb disciplinákhoz fordultak itt segítségül a problema újabbkori művelői. Így a psychológiához, mivel itt a lelki élet organumairól: az akarat, értelem és érzelemről van szó; továbbá a physiológiához, mivel a lelki élet a legszerveesebb összefüggésben áll a testi-természeti élet, tehát az individualis szervezeti dispositiók és hajlamok tulajdonsága és sajátosságával; az általános philosophiához, mivel a problema a causalitas törvényét s az ismeretelmélet körét is érinti; a rendszeres theologiához nevezetesen a keresztyén hittanhoz abban a kérdésben: mikép egyeztethető össze az isteni mindenható akarat az emberi akarat részleges vagy teljes szabadságával?, a theologiai és philosophiai ethikához, mivel itt arról van szó, hogy a determinált akarat elmélete nem zárja-e ki az erkölcsi követelmények s az azokkal járó erkölcsi felelősség jogosultságát? s végül a paedagogikához és a jogtudományhoz, mint a hol az ember kiművelésének, illetve büntethetőségének a kérdése a szabadakarat felfogásától van függővé téve. Szóval résztvett a problema megfejtésének nehéz munkájában — hogy *Pauer I.* szép szavait idézzük — «a theologus, történetíró, sociologus és philosophus egyaránt, mindegyik a maga fegyverével, saját tudománytárának nagyobb-kisebb szabású készletével, hogy kivívja a maga igazát, és győzedelmes elveivel egyszermindenkorra végét szakítsa (a legszentebb érdekeinket a legmélyebben érintő) örökös controversiáknak».

A következőkre nézve szükségesnek látszik, hogy az i. v. psychologiai alapfogalmak közül legalább egygyel foglalkozzunk tüzetesebben, s ez a *szabadság* fogalma. Különbséget teszünk physikai, metaphysikai és psychologiai vagy moralis szabadság között, s épen ez utóbbi érdekel itt bennünket. Psychologiai tapasztalati alapon szabadságnak nevezük azt a képességet, a melynél fogva az akarat függetlenül

minden külső okoktól és tényezőktől, kizárólag önerejéből választott s a reflexio által szerzett motivumok szerint határozza el magát, úgy hogy az akaró egyének elhatározását a végrehajtás tehetsége is követi. S mit tesz már most a *determinismus*? Hát megtagadja legalább szélső alakjában az egyén szabadságát, vagyis önelhatározása képességét s a cselekvés okát tisztán az akaratra physikai kényszerűséggel ható külső indokokban látja. Kényszerokról s physikai törvények szabályozó befolyásáról van itt szó, mely alapon az értelmes és erkölcsi akarat ethikai functióit megérteni igen bajos. S itt hivatkoznak a deterministák — mint p. o. Schopenhauer — a causalitas törvényére s az elégséges indító ok tételére, a mely szerint e törvény nemcsak a természeti, hanem a szellemi és erkölcsi világra is kiterjed, mi végből a deterministák természetes szövetségesül e törvényszerűséget bizonyító morálstatistikához is fordultak segítségül.

Hogy annak a determinismusnak, mely az egyetemes causalitást, törvényességet s a kényszert szentesíti, nemcsak elméleti, hanem főleg gyakorlati jelentősége is van, nem szorul hosszabb magyarázatra. Materialismussá fejlődött az ki, s dogmákként azokat a tételeket állította fel, hogy az ember csak mechanice ható törvényeknek hódol, mindenkor csak a külső körülményeknek és viszonyoknak természetes productuma, úgy hogy cselekedeteiért erkölcsileg felelőssé nem tehető. S ezek a tanok tudományos jellegükből kivetközítelve, aztán a tudósok és műveltek köréből a nép rétegeibe is behatoltak, s bár a természettudomány józan kutatásai rég elfordultak tőlük, egy egész irodalom s még több népszónok lépett azok terjesztésének áldatlan szolgálatába. Különösen társadalmunk alsóbb rétegei képezik e gondolkozásmód tanyáját, a melynek természetes, de egyúttal legveszedelmesebb szövetségese a mai socialdemokratia.

E determinismus ellen a következőket hangsúlyozzuk:

1. A causalitas törvénye épen nem bizonyít az akarat szabadsága ellen, mert a gondolkodás apriori törvénye az, a mely alá a jelenségek összefüggése foglalható ugyan, azonban tapasztalati alapon nem mindenütt beigazolható. Hatása az erkölcsi élet terén csak problematikus, a mint hogy annak érvényét Kant is csak a természet terére terjesztette ki. Egyik főhibája a determinismusnak — mondja helyesen *Wundt* — hogy a mechanikai causalitas fogalmát a szellemi és erkölcsi térre is átviszi, s hogy a benső pszichologiai causalitást, mely az akarat belső motivumain s azok összefüggésén alapul, a physikai ható okok kényszerét szentesítő külső mechanikus causalitással zavarja össze. Szabadság és kénytelenség mégis csak különböző dolog.

2. A determinismus nem magyarázza meg az akarat tényét s a szabadság érzetét, mint az öntudatnak elutasíthatatlan követelményét, mely több-kevesebb világossággal minden emberben így szólal meg: «Der Mensch ist frei und wär' er in Ketten geboren». Az öntudat tényét, bár néha öncsaló-dással is lehet, egyszerűen tagadásba venni mégis csak absurdum volna. E ponton *Zeller*-nek megjegyzései nagyon meggyőzők a determinismussal szemben. Az öntudat mondatja velünk, hogy megtehetjük azt, a mit akarunk.

3. Az akaraterő teljes passivitásának, tehát megkötöttségének feltétele mellett nem lehetne szó az ember erkölcsi felelőségéről, mint a tudatosan és szándékosan véghezvitt cselekedetek következményeinek a cselekvő alanyra való visszahárításáról. Nevezetesen illusoriussá válnék az erkölcsi nevelés és jellemfejlődés, az érzület megváltoztatása s a megtérés, sőt magának a lelkiismeret szózatának sem volna semmi erkölcsi jelentősége. Csakhogy a szellemi életnek eme realitásai sokkal hangosabban emelik föl szavukat, mintsem hogy abstract teoriákkal, még ha logikailag helyesek is, megdönthetők volnának. S plane a lelkiismeretnek ¹/₅ adagonkint a félelem-

ből, deisidaemoniából, előítéletből, hiúságból és megszokottságból való levezetése, mint azt *Schopenhauer* tette «Grundlage der Moral» cz. pályadíjas művében, frivolitását tekintve, a lipcsei Nietzsche pessimistikus szertelenségeire emlékeztet, s épen nem fogadható el azon komoly ethikus által, a ki «alapot» akar adni «a morálnak». A lelkiismeret, bár nevelhető és idomítható, épen nem mesterséges tükre az egyéni moralitásnak, s bár subjectiv erkölcsi substantiánk tükröződik abban vissza, helyeslő vagy kárhóztató szava, mint belső bíróság az emberben, mégis csak biztos mértékül szolgál a cselekedet erkölcsi értéke mellett, s ugyancsak bizonyít egy velünkszületett erkölcsi törvény és kötelesség tudata és léte mellett.

4. Hogy miért teszünk különbséget kis- és nagykorúak s beszámíthatók és be nem számíthatók között, illetve miért bánunk másképen a szellemileg ép, mint a lelkileg beteg emberekkel, arra nézve mitem felelnek a deterministák. A pozitív jogtan szabályaival is minduntalan elletébe kerülnek. Beszélnek ugyan arról, hogy a vétkest meg kell büntetni, nem ugyan azért, mert bűnös, hanem hogy ismételten ne vétkezzék: hogy megjavíttassék s a társadalmi közrend és közjólét vele szemben biztosíttassék stb., és sokat declamálnak a büntetés megelőző, javító és biztosító céljairól. Azonban közelebbről tekintve a dolgot, érvelésük logikailag és ethikailag egyaránt épen nem találó, sőt a gonosztevőnek megjavítására vonatkozólag egyenesen önnönmagának ellentmondó.

5. A morál- és crimínál-statisztika ú. n. szabályszerűsége hasonlóan nem sokat bizonyít, mivel adataiban ingadozó és sohasem teljes. Anyaghalmazza csak a külső cselekedetekre és sohasem az érületre s az egyén belső motivumaira terjed ki, s végre is csak az erkölcsileg rossz s nem az erkölcsileg jó cselekedetéről referál. Teljes joggal mondja tehát *Wiener*, karlsruhei tanár, hogy senkit sem kényszerít a természeti

törvény vagy valami esetlegesség gonosz cselekedetekre csak azért, hogy a vétkesek száma statisztikailag megállapítható legyen, mely szám végre is csak megközelíthetőleg állapítható meg.

S végül még egy rövid szót a determinismusról a maga *vallásos* jellegében, mely szülte egyrészt a durva szellemtelen fatalismust, másrészt pedig a mélyértelmű praedestinationismust. Az elsőnek a keresztyén világnézet körében nincsen helye, mert a keresztyénség Istene nem fátum, hanem etikailag ható és gondviselő Isten. A *praedestinatio* tanának kiinduló pontja a mély büntudat, a melynek súlyától és lelkiismereti aggodalmaitól csak az isteni kegyelem menti meg az embert, ki az üdvre s nem a kárhozatra van rendelve, s alapul e tan az embernek az istentől való feltétlen függése érzetén, mint az igaz vallásosság életelemén. Merev Calvin-féle alakjában és végső következményeiben azonban ellentmond az Isten véghetetlen atyai szeretetéről szóló keresztyén alapgondolatnak, s in praxi átvíve vagy erkölcsi lazaságra, vagy pedig az akaraterő és önbizalom megbénításával kétségbeesésre vezetne.

S a független, korlátlan, tehát önkényes akaratelvét proclamáló *indeterminismus* bírálata is több hamis gondolat-elemet fog föltüntetni. Nézzük csak őket egyenként:

1. Az indeterminismus nem más, mint «libertas indifferentiae», vagy «liberum arbitrium indifferentiae» tehát az önkénynyel azonos szabadság és teljes erkölcsi közönyösség, vagyis oly fogalom, mely úgy a tapasztalatnak, mint az ember erkölcsi lényegének minden tekintetben ellentmond. E világnézet teljesen ignorálja az ember erkölcsi képességét. Erkölcsileg közönyös abban az értelemben, hogy kénye-kedve szerint mindent akarhat és pusztán tetszése szerint határozhatja el magát pro és contra, sohasem volt, nem is lesz s ne is legyen az ember. Belseje nem tabula rasa, s az erkölcsi

cselekvésről is áll az, hogy «semmitől semmi sem lesz.» Jól mondja *Öttingen* a maga «Morálstatisztikája» végén, hogy: «az indifferentisták és indeterministák széttépik a világnak egész erkölcsi kapcsolatát és a történelem folytonosságát. . . . . Az ő Istenök — ha van nekik és vallják létét — az önkény, vagy a közönyös szenvedőlegesség Istene és az ő «libertas»-uk nem egyéb, mint a pelagianusok «libertas indifferentiae»-je. Az ilyen világnézet a gyakorlati való életbe átültetve szétrombolná az egész erkölcsi vilárendet.

2. De nemcsak az erkölcsi cselekvés képessége velünk-született egyéni képesség, hanem a kívülről ható motívumok is adva vannak az egyénnek, a melyek ha nem is eszközlő, de legalább is indító okai a cselekvésnek. Indok nélkül vak az akarat. Tervszerű elhatározást és cselekvést az értelmes és erkölcsi akarat csakis a motívum és a character együttes működésétől várhat. Az egyéni akaratelhatározást a szervezet individualis tehetségei és dispositiói a kívülről ható motívumokkal egyetemben lépten-nyomon determinálják. A speculatív philosophia indeterminisikus etikájának egyik legfőbb tévedése épen erre a pontra vonatkozik. Jól mondja *Öreg J.*, hogy az indifferentistikus szabadakarat mellett jellemről, fejlődésről és megjavulásról szó sem lehet, de már abban téved, a midőn a szabadakarat kérdésének megoldását csakis a természettudományi módszer segítségül vételében látja.

3. A paedagogia tapasztalatai és törekvéseivel szemben sem igazságos az indeterminismus elmélete, a midőn minden egyes cselekvést tisztán a szabadakaratból eredőnek mondja, minden következő cselekedetben egy-egy új teremtési tény> lát, s teljesen tagadásba veszi a korábbi és későbbi cselekedetek szoros összefüggését. Hiszen minden józan nevelés, oktatás és jellemképzés az egyes akaratelhatározások és cselekedetek összefüggésén, korábban elsajátított alapismereteken, korábbi kellemes vagy kellemetlen érzéseken s a multak emlé-

kein alapul. A választószabadság elismerése mellett is fogjuk mondhatni *Martensennel*, hogy a minduntalan ismétlődő választás új meg új tartalmat kölcsönöz az akaratnak, az akarat önönmagának adja jellegét és alapvonásait, úgy, hogy az ember nem más, mint az önönmagát folyton characterizáló természet. S szépen mondja *Pauer I.*, hogy a szervezeti tehetségek és dispositiók fejlődéstörvényének az ember akarat- és jellemélete is alá van vetve, mi mellett a meghamisítatlan tapasztalás, s a morál- és criminálistatiztika is bizonyít.

Az indeterminismus *theologiai* alakja az őskeresztyén-ség *pelagianismusa* s a múlt század *rationalismusa*. Jogosult mindkét irányznak a törekvése a vallás erkölcsi oldalának a megóvásában, de kölcsönösen félreismerik a bűn lényegét és tapasztalati hatalmát, optimistikus módon idealizálják az emberi természetet, mibe sem veszik, sőt egyenesen sértik az Isten s a Megváltó közösségétől elszakadt ember nyomorúságának vallásos eszméjét s végül az ujjászületés és a megváltás keresztyén tanát kimozdítják a ker. hittan körében elfoglalt központi állásából.

Hátra van még, hogy a determinismus és indeterminismus elméletének igaz gondolatelemeit összefoglaljuk s ezzel kritikai és pszichologiai fejtegetéseinknek eredményét összegezzük.

A *determinismus* elméletének igazsága főleg három pontban tűnik ki:

1. Létének természetes feltételeit egy ember sem tagadhatja meg. Jellemátalakulás csak a szervezet átalakulása útján jöhet létre. Egyéni szervezeti alkatát vagy ethikai dispositióját, vérmérsékletét, érzelmeit, vágyait vagy indulatait nem változtathatja, mint a ruhát. Azután az egyénnek természetes sajátságai is, a mint azok haza, nép és család által is vannak befolyásolva, mozgásban tartják az akaratelhatá-

rozást és a cselekvést, s általában a főbb indokok, a mint azok a testi szervezetben, a szellemi functiókban, a kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi viszonyokban rejlenek, igen nagy mértékben hatnak az egyén akaratára és cselekvésére. Testi egészség, szellemi épség és morális társadalmi állás itt a fő-dolog. Helyes tehát az a tétel, hogy agere sequitur esse, s *Martensen* méltán hasonlítja az embernek maradandó erkölcsi alapjellegét és habitusát azzal a tervezettel, a melyet még csak követ a fejlődés, átalakulás és a kivitel. Nemzedékről nemzedékre tökéletesedik vagy visszafejlődik az organisatio s vele a karakter s a szellemi élet általában.

2 Ép oly elhatározó befolyással vannak az ember későbbi cselekvéseire ama természetes különféle testi és szellemi, külső és belső benyomások, a melyeknek szellemi és testi fejlődésében egyaránt ki van téve minduntalan. Így a klima, a táplálék, a ruházat, a nevelés és oktatás, a házi környezet s a socialis viszonyok. Az oeconomia és nemzetgazdasági miseriák a család és a társadalom részéről, nagyban befolyásolják az egyén gondolkozását és cselekvését, s egy jó vagy rossz családnak vagy iskolának behatásai a felnőtt ifjúságnál később is félreismerhetlenül észlelhetők. Aztán igen sok függ az államis és az egyháztól is, hogy mily mértékben hirdeti és honosítja meg a tudományt, az erkölcsiséget és az emberszeretet erényét. S fontos dolog erkölcsi szempontból az értelem kiművelése, mert számos tett nem jönne létre sohasem. ha minden elhatározást az indokok és viszonyok higgadtabb megfontolása s a végrehajtandó tett következményeinek előleges megállapítása előzne meg. E szerint az ember eredeti dispositiójában s az ő hatalma körén kívül eső befolyásokban rejlik oka annak a mindinkább erősödő alaptulajdonságnak, mely jelentékenyen befolyásolja az ember cselekvését, s gyakran nemcsak az egyes egyéneknek, hanem egész népköröknek erkölcsi depravatiójára vezet. Igaz tehát az a tétel: «a milyen

vagy, így cselekszel», mely gondolat Jézusnál így található: «minden jó fa jó gyümölcsöket terem, a megveszett fa pedig rossz gyümölcsöket terem . . .» «Vajjon szednek-e a tövisről szőlőt, vagy a bojtorjánról figét?»

3. Ezen az alapon az is helyes, hogy az emberben, mennél közelebről ismerjük, van valami kiszámítható, a melynél fogva az anya fiának s a tanító tanítványának viseletét egyik vagy másik situatióban megközelíthető biztonsággal előre is meghatározhatja. Ezt az igazságot *Schiller* poesise így fejezte ki:

«Hab ich des Menschen
Kern erst untersucht,
So kenn ich auch sein
Wollen und sein Handeln.»

Sok igaz van tehát abban, hogy a nemzés befolyásolja a morális és immoralis hajlamok kifejlődését, hogy igen sok apáinktól vagy anyáinktól szállott át örökségképen, s hogy az ember nagyrészt ethikai tekintetben is a szülők, dajka, hely, idő, levegő, fény stb. behatásának összege. «Bizonyára — mondja találóa *Öttingen* — Schiller és Shakespeare, Mozart és Beethoven költők, illetőleg zenészek voltak már a bölcsőben; és Raphael festő leendett kezek nélkül is.» De megvan annak az igaz mozzanatnak a relativitása, sőt árnyoldala is. Az emberi cselekvést nemcsak az eredeti dispositio és a korábbi benyomások, hanem még más cselekvések is befolyásolják. Bizonyos irányban való folytonos akaratelhatározás szinte állandó szokássá, sőt szükségességgé válhatik az embernél a jóban és rosszban egyaránt. Így az iszákos ember állapota, ki pedig szabadnak tudja magát akkor, ha poharát ajkaihoz viszi, épen nem szabad, sőt a legnyomorúságosabb szolgaság, rosszabb mint a fegyencznek állapota, ki személyes szabadságától lett megfosztva. Sok öngyilkosról is constatálható, hogy a külső viszonyok kényszerhatalma alatt kétségbe-

esésből, tehát a döntő pillanatban önkénytelenül követte el rettenetes tettét, és igen gyakran igazolja be az élet az Írásnak ama szavát, hogy «a ki bünt cselekszik, a bűnnek szolgálja az». Csakhogy a szolgaság s a teljes akaratnélküliség eme állapotát a relative szabad akaratelhatározások egész sora előzi meg, a melyeknek kényszerítő hatalma majdnem törvényszerűen fokozódik addig a pontig, a midőn az egyén szabadságának factora csaknem a nullfokra redukálódott. Ép azért az a tétel: «a milyen vagy, így cselekszel» — szükségképen kiegészítendő ama másikkal: «a mint cselekszel, ilyené lélsz!» Absolut determinismusról tehát az akarat teljes megkötöttsége értelmében szólni mégsem lehet, de igenis arról az ethikai determinismusról, a mely az akaratot a physiologiai, psychologiai és socialis tényezők összehatása alá foglalja.

A relativ *indeterminismus* mellett szól:

1. Csakis az magyarázhatja meg az embernek tudatát a szabadságról, a melynek a költő szava ily szépen adott kifejezést: szabad az ember, még ha bilincsekkel is született. A szabadságérzet megvan s reális nagyság az az ember szellemi életében, a melyet meg nem dönthet az a felületes dogmatikai állítás, a mely szerint az csak képzeletünk tárgyát képezheti.

2. A relativ indeterminismus által feltételezett szabadságot, vagyis az emberi szellemnek azt a tehetségét, a melynél fogva az önmaga által választott s a reflexióból eredő motívumok szerint minden külső indoktól és akadálytól menten határozhatja el magát, bizonyítja a lelkiismeret is, mint az ember önálló, eredeti erkölcsi itélő tehetsége a maga megvesztegetlen dicsérő és vádoló funkcióiival. Hogy azonban ezzel a belső causalitás által determinált szabadsággal egyszerűs mind a választó szabadság, a liberum arbitrium is meg volna adva, vagyis a szabadság mint absolut függetlenség és korlátatlanság, a melynél fogva az egyén ugyanabban a

situációban tisztán formailag tekintve két egymással ellentétes vagy legalább is különböző cselekedetet akarhat és tehet kénye-kedve szerint föltétlenül, mindenesetre nyílt kérdése az indeterministikus etikának, a melyre inkább nemmel mint igennel felelünk.

3. Csakis az önelhatározás lehetőségének feltétele alapján szólhatunk a beszámításról s az erkölcsi felelősségről s ezzel a büntető eljárás jogosultságáról. Az erkölcsi cselekedet tudatos és szándékos jellegét az embernél mégsem tagadhatjuk. Lehet, hogy csak kis mértékben oka az ő cselekedetének, de mégis csak oka annak. Az a vétkes, ki igen gyakran hajlandó a maga ártatlanságára hivatkozni, komoly önvizsgálat s lelkiismeretének megkérdésezése után mégis csak kénytelen lesz bevallani, hogy meg volt neki adva a lehetőség másképen is cselekedetni. A socialis állapotok is, legyenek azok jók vagy rosszak, nem csupán a kényszerokok és körülmények, hanem egyszersmind az egyesek egyéni öntevékenységének, activ vagy passiv viselkedésének a következményei. Teljes erővel vissza kell tehát utasítanunk a materialistikus-socialistikus világnézetnek dogmaként hirdetett ama tételét, a mely szerint csakis a körülmények alakítják át az embert és a socialis viszonyokat.

4. Csakis a moralis szabadság alapján követelhetjük meg az embertől az erkölcsi törekvést s a bűn elleni küzdelmet, mi nélkül egész erkölcsi lényege illusoriussá válnék.

S még egy rövid szót az ú. n. *közvetítő* vagy összeegyeztető elméletekről.

A Kant által felállított ú. n. összeegyeztető elmélet, a mely a szabadságot az ú. n. «intelligibilis character»-be helyezi, s az embert egyrészt mint a természeti causalitás alá tartozó érzéki lényt («Glied der Sinnenwelt») másrészt pedig az érzékieken felülemelkedő intelligibilis lényt («Vernunftwesen») vizsgálja, nem igen oldja meg a szabadakarat

problemáját, mivel ez az elmélet *Wundt* szavaival élve: «eine hinter den Gegensätzen verschanzte Vereinigung von Widersprüchen, die durch die merkwürdige Lehre gekrönt wird, dass in dem Willen das Intelligible selbst phänomenal wird.» Joggal mondja tehát *Pfleiderer*, a berlini vallásphilosophus a maga etikájában: «Auch bei Kant bleibt das Verhältniss des intelligiblen (freien) und empirischen (nothwendigen) Charakters infolge seines allgemeinen Dualismus zwischen Ideal- und Erscheinungswelt dunkel und schwankend; ihre richtige Deutung dürfte darauf hinauskommen, dass der Mensch insofern frei ist, als er die Möglichkeit hat, gegenüber allem empirischen, zeitlich und zufällig bestimmten Begehren sich selbst durch Reflexion auf die überzeitliche Wahrheit seines Vernunftwesens nach den hieraus geschöpften Zweckgedanken zu bestimmen». S a mi végül *Schopenhauer* tanát az intelligibilis szabadságról illeti, úgy — bármennyire is hirdeti, hogy problema összes nehézségeit megoldotta — a változhatatlan jellemről szóló tana tekintetében nem más, mint metafizikai phrasis és philosophiai műremek, a mely a mennyire szellemes, annyira hasznavehetetlen a philosophiai és theologiai etikában egyaránt.

Fejtegetéseinknek eredményeként a relativ determinismus s a relativ indeterminismus igaz s tapasztalatilag is értékesíthető gondolatelemeinek összeegyeztetését s helyes viszonyba hozatalát valljuk, a mivel azonban a tiszta észnek a szabadság és a szükségképeniség közötti Kant által felmutatott antinomiáját még el nem odáztuk s az el sem is odázható. Minden egyes cselekedetnek van egy természeti s egy szellemi észszerű (tisztán idealis motivumok alatt álló) oldala, ha mindjárt empirikus vizsgálódásunk által e két oldal egymástól tisztán el sem is különíthető. Erkölcsileg és tapasztalatszerűleg tehát kötelezve vagyunk arra, hogy összeegyeztessük a természeti külső szükségképeniséget a szabad önelhatározás-

sal, s valljuk a kettőnek egymásba átmenő kölcsönhatását annak egymásutánjával szemben.

S hogyan áll a dolog a «választó szabadság» képessé-
gével, a németek ú. n. «*Wahlfreiheit*»-jével? Van-e az ember-
nek liberum arbitriuma? Hát ez volna tulajdonképpen a döntő
kérdés a szabadakarat problémájának tisztán elméleti és
pszichológiai tárgyalásánál. De bármilyen dicséretes törekvé-
sekkel találkozunk is az újabb ethikusoknál a választó sza-
badság valósága tekintetében, bennünket azok meg nem
győzhettek, mert szerintünk is nagyobb szolgálatot teszünk
az emberiségnek azzal, ha alapját az ember szellemi-érzéki
természetében s támaszait a belső és külső, egyéni és tár-
sadalmi motívumok sorozatában keressük, mintha indetermi-
nistikus alapon egész erkölcsi életünket a képzelt szabad-
akarat önkényes műve gyanánt tekintjük. S aztán a szabadság
ethikai megvizsgálását és elismerését korántsem alterálja az,
ha tagadjuk az ú. n. választó szabadságot, a németeknek eme
sokat vitatott speculativ-metaphysikai problémáját.

* * *

Elméletileg tekintve a szabadakarat kérdése csakugyan
egy problema, a melyekkel ugyancsak bővelkedik a természeti
és a szellemi élet összefüggésével foglalkozó tudomány álta-
lában véve. A tudomány szempontjából tekintve a szabadság
és pedig úgy az alaki (mint választó szabadság), mint a mo-
rális szabadság ugyan lehetséges, el sem is vitatható, de be-
nem bizonyítható s ad oculos nem demonstrálható.

Hogyan tekintsük már most az akarat szabadságát gya-
korlatilag s különösen az *ethika* álláspontján, s általában
megvizsgálható-e az erkölcsi élet szempontjából? A legtöbb
ethikai rendszerekben a pszichológiai részben, az ethika pro-
legomeniái között szerepel a mi kérdésünk, s tudva vagy

tudatlanul, beigazolva vagy csak állítva, tényleg adott valóságnak tekintik azt. S tényleg az ethika nem kerülheti el a valóságot, mert hiszen a szabadsággal áll vagy esik az. Gyakorlati ethikai szempontból a szabadság nemcsak lehetséges, hanem való igaz. «Ihre *Möglichkeit* im Verhältniss zur Nothwendigkeit ist Problem der theoretischen Philosophie, ihre *Wirklichkeit* Gegenstand der Ethik» — mondja helyesen *Pfleiderer*. De melyik szabadságról van itt szó? Bizonyára nem a metaphysikai szabadságról, mely az akaratra ható okok akadályait nem ismeri, sem pedig a physikai vagy formális szabadságról, vagyis arról a formai képességről, a mely két ellentétes motívum közül kénye-kedve szerint szabadon választhat, hanem igenis a *moralis* szabadságról, az észszerű motívumok szerinti egyéni önelhatározás képességéről. Ez a szabadság az emberrel csak mint készség s nem mint kifejelettség nagyság vagy donum superadditum veleszületett, inkább gyakorlati életfeladatnak, mint adománynak veendő, a melynek tehát «a világ zajában» az erkölcsi küzdelem próbáin át kell még csak megvalósulnia. «Der Mensch ist nicht frei, er soll erst frei werden» — mondja helyesen a német ethika. Ez a szabadság az életnek egyetlen pillanatában sem abszolút vagy elveszthetetlen tulajdona az embernek, sőt inkább újból meg újból kell utána törekednünk s élettartalommal gazdagítanunk, úgy hogy itt is áll az Írás ama szava: «Minden adatik annak, a kinek vagyon, a kinek pedig nincsen, még a mije vagyon is, elvétetik tőle». Elérhető és fejleszthető e szabadság az isteni és emberi nevelői behatások, az akaraterő folytonos gyakorlása, a belátás kiművelése s a kedélyi élet nemesítése, tehát az egész szellemi élet józan ápolása és folytonos képzése által. Ethikai tárgyánál fogva az észszerűen és céltudatosan cselekvő szellemnek a természeti-érzéki élet feletti uralmában áll e szabadság, és pedig úgy a világ, mint az egyén életében. Célja tehát a természeti élet pozitív ethikai

átalakulása, s nem az asketikus önsanyargatás, az érzéki természet előlése, az asketikus exaltált fanatismus szülte morál, vagy a buddhista — Schopenhauer-féle akarat és világ megtagadása értelmében. Ez ethikai szabadság lényege abban áll, hogy nála nem a kívülről ható, hanem a szellemi világból merített észszerű és ideális motivumok a döntők, mi mellett a nevelés, a tanítás s az elvszerű életszabályok megszerzése gyökeresen hat e szabadság kifejlődésére és megszilárdítására. Minden egyes cselekedet kihat a karakterre s befolyásolja a következőket, tehát gyümölcse és magva egyaránt az erkölcsileg jó vagy rossz cselekedeteknek. «Nicht das natürliche Freisein, sondern das sittliche Freiverden» tehát tárgya az ethikának.

Keresztyén-ethikai felfogás szerint a valódi szabadság, bármilyen paradoxnak lássék is, a legnagyobb megkötöttség. A valódi szabadság itt az erkölcsi jó iránti teljes önodaadásban áll, s miután Jézus szerint az erkölcsi jó kizárólagos forrása és tartalma az Isten, ennyiben a szabadság az isteni kegyelemakarat feltétlen gyermeki követésével azonos. A keresztyén erkölcsstan nemcsak feltételes erkölcsi jót tanít, hanem ismer és hirdet *absolut* jót s ez az *Isten*; az erkölcsi rosszat nemcsak «a jó hiányának vagy alsóbb fokának» hirdeti, hanem a jótól különböző dolognak; ismer örök és változhatatlan rendet és erkölcsi törvényt, a melyet nem a társadalom hoz létre, hanem a mely szerint és felé fejlődni a társadalomnak s az azt alkotó emberiségnek kötelessége; erkölcsi főelvül nem «a legnagyobb boldogság», nem is a «hasznosság» elvét tüzi, mint a melyekben a leplezett önzés morálja rejtőzködik, hanem épen a legnagyobb önmegtagadást igénylő istenfiúságot, illetőleg az ebből folyó végtelen szeretetet. A valódi szabadság épen Pál apostol felfogása szerint «a keresztyén ember szabadsága», a melynél fogva az ember «ura minden dolognak» a hit által, és szolgáló

testvére minden dolognak a szeretet által. Specifikus keresztyén felfogás szerint igazán szabad az az ember, a ki az apostollal azt tartja: «Tudok pedig megaláztatni, tudok bővölködni is, mindenütt és mindenekben megtanítottam, mind a bővölködéésre, mind a szűkölködéésre. Mindent cselekedhetem a Krisztus által, ki engemet megerősít». Igazán szabaddá lesz az az ember, ki az Isten iránti feltétlen önadaadásában a neki adott összes képességeit a hű sáfár módjára gyümölcsözte s a fokozatos tökéletesedés útján az erkölcsi tökéletesség felé halad. E szabadság útját jelzi *az evangélium* ekképen: «Az igazság szabadokká tészén titeket», s «ha a Fiú megszabadít titeket, bizonynyal szabadosok lesztek . . .»; «mert az Úr ama lélek: a hol pedig az Úrnak lelke vagyon, ott vagyon a szabadság».

Dr. Szlávik Mátyás.

A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Első közlemény. —

I.

A szent korona tana.

Azt, hogy Magyarország apostoli szent koronájának hű megőrzésére kezdettől fogva, de különösen a XV. századon innen, a király és nemzet, illetve törvényhozása kiváló gondot fordított és hogy a koronaőri méltóság nagy horderejű alkotmányjogi jelentőséget nyert, azon államjogi elméletbe foglalt magasztos jogrendszer eredményezte, melyet *a szent korona tana* alatt ismerünk.

E tan nem valami vértelen színű theoria, melyre később a gyakorlat jól-rosszul épít, nem is törvényhozási alkotás, mely valamely concret eset alkalmából jön létre, nem codificatori lángelme szüleménye, melyet egy újabb kor változott viszonyai sürgetnek, hanem egy sajátos nemzeti genius őseréje által teremtett oly felséges jogállapotnak elmélete, mely századok hagyományán épült fel. «*Usus me genuit, mater peperit memoria*».¹

A nagy keretet, melybe később egy évezred viharai-
val daczolni erős jogrendszer beilleszkedik, már őseinknek
vérrel pecsételt ős-szerződése alkotta meg a honfoglalás elő-
estéjén. A kor, mely a jogrendszer határozott és tiszta for-

¹ Afran. apud Gell. 13. cap. VIII.

máit mutatja, távol van még ugyan, de körvonalait már ott szemlélhetjük — az atelközi alkotmányban.

A mit közös erővel szerzendnek — esküvé a hét vezér vérének ontásával a folyamok öntözte föld virányain — abban mindnyájan igazságosan részesülnek. E fogadalomhoz híven, a közös erővel szerzett új hon földjén tényleg az egész nemzet osztozik. Nem a hódító vezér, hanem a nemzet és vezére közös tulajdonába megy át a honi föld. Nem a vezér az, a ki az elfoglalt földből a hűség jutalmául birtokokat osztogat, hanem *az egész nemzet*, a vezér és a nemzetgyűlés az, mely jogot ad a hazai föld egyes részeinek elfoglalására, mert az, a mi közös erővel szereztetett, az egész nemzet birtokát képezte. A vezér és nemzet által ekként adományozott birtok nem az egyeseknek lesz tulajdonává, hanem a törzsi kapcsolaton belül közös tulajdont képez az. A birtok tehát nem egyéni, hanem törzsi. És mivel e viszonyban a törzsfő ép oly kevéssé volt tulajdonosa a törzsbirtoknak, mint a vezér az országnak, a személyes alárendeltség a törzset alkotó egyesek részéről a törzsfő irányában ép oly kevéssé forgott fenn, mint a nemzet részéről a vezér irányában. Már a királyság előtti időben az egyest mindenütt az összeségnek látjuk alárendelve, nem pedig az egyént az egyénnek.¹ Szóval a birtok már a vezérek korában sincs a vezér személyével kapcsolatban, hanem egy magasabb közjogi tényezőben bírja alapját.

Csak természetes folyománya volt ennek, hogy önsorsának intézőjévé is maga az egész nemzet és nem kizárólag a vezér lett, a ki épen azért, mert fejedelmi hatalma a választás által kifejezésre jutott nemzeti akarásban bírta eredete forrását, a nemzetet a kormányzásból ki nem zárhatta. Honfoglaló őseink már az ősz-szerződésben biztosítják maguknak

¹ L. Hajnik: «Magyarország és a hűbéri Európa» című munkáját különösen a 4. l.

a jogot, hogy miután ők szabadakarattól választják Árpádot és utódait a nemzet fejedelmévé, sem ők, sem utódaik annak tanácsából és az ország kormányából soha ki ne zárassanak. Atelekői eleink ezen végzéséhez az állandó gyakorlat és a nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány hatalma tartotta hűségben a nemzetet és fejedelmét.

A gyümölcsényi erdő lombjainak árnyában tartott nemzetgyűlésen Árpád és nemesei (dux et sui nobiles) állapítják meg az ország törvényeit, határozzák meg a nemzet és a vezér közti viszonyt, rendelnek birákat, szabnak büntetéseket a vétségekre.¹ Hagyományunk arról is tudósít, hogy Zoltán fejedelem 13 éves korában «omnes primates regni sui» gyűlést tartottak, melyen mindenekelőtt kormányzókat és hadvezéreket választottak, a kik a nemzetet Zoltán felnőtteig békében, hadban igazgassák.² Geyza fejedelemről pedig tudva van, hogy mindig a nemzettel járt karöltve ama nagy reformok terén, melyek nagy fia alatt szilárdabb államalakulásra vezettek.

Igy lőn mindjárt az első alkotmány *a földbirtokra* alapítva, mely egyedül ad jogot *az államhatalom* gyakorlásában való részvételhez.

A királyság megalapításának elmaradhatlan következménye volt ugyan, hogy az állam minden viszonyainak változáson kellett átesni, ámde a vérszerződésbe foglalt alkotmány alapelveit az első koronázás ténye meg nem döntötte. Hiszen az első magyar király «az ősöket utánozni, az elődök törvényeit követni a királyság legfőbb díszei közé» sorolja és fiát is inti, hogy kövesse őseinek szokását, mert különben oly természetű birodalomban nehéz volna országolnia, ha nem lenne elődei szokásainak hű követője.³ Királyi hatalmának, uralkodásának alapjává tehát az ősök szokását, vagyis

¹ Anonymus cap. 40.

² Anonymus cap. 53.

³ Szent István Decr. I. c. 8.

a nemzet ősi jogát s ennek sérthetetlenségét teszi. Ezért ő a vérszerződésből semmit, a többi ősi szokásokból csak olyat változtatott, a mi a királyi méltósággal, az új vallással, életének lelkesedéssel felkarolt azon nagy céljával, hogy a magyar név és magyar dicsőség öröklő legyen a magyarlakta földön, megegyeztethető nem volt.

Ilyen volt különösen a földbirtok viszonya. E tekintetben a változás abból állt, hogy a földbirtok egyénivé lön. Többé nem a törzs, hanem az egyén ura a most már nem a király és nemzet által közösen, hanem egyedül a király által adományozott földnek.

«Megegyeztük — úgymond törvénykönyvében a szent király — az egész tanács kérelmében, hogy mindenki, míg él, ura legyen birtokának és a király adományainak, halála után fiai hasonló joggal örököljék» (II. 35.); továbbá királyi hatalmánál fogva elrendeli, hogy birtoka felett mindenki szabadon rendelkezhetik és azt nevének, gyermekeinek, rokonainak, vagy az egyháznak hagyhatja és rendelkezését halála után sem sértheti meg senki (II. 5.). Ezek kapcsán végeztetett egyszersmind, hogy senki semmi bűn miatt ne veszítse el javait, kivéven a királygyilkost, honárulót és szökevényt, a kiknek javai «in regiam veniant potestatem» — *a királyra szálljanak* (II. 35.), hogy az özvegy, míg második házasságra nem lép, férje javaiban maradjon, halála után pedig, ha gyermektelen, férje rokonaira, ezek hiányában «rex sit haeres» — *a királyra szálljanak* (II. 24.).

A vezérek korának törzsi kapcsolata teljesen megszűnik és helyébe, a változott viszonyoknak megfelelőleg, egy szilárdabb közjogi kötelék lép és pedig *a királyi hatalom*, melyben a vezér egykori hatalmához a nemzet hatalmának egy nagy része olvadt, már most nem csupán a választás, hanem a koronázás által is kifejezésre jutott átruházás folytán, mint ezt csakhamar látni fogjuk.

Midőn szent István a földbirtok tekintetében a koronázás által nyert és ennek folytán csakis a nemzet részvétele mellett gyakorolt királyi hatalommal való kapcsolatot létesítette, megvetette ama jogállapotnak alapjait, melynek természet-szerű következménye a magyar birtokrendszer fölött előmlő nemzeti szellem lőn.

A királyi adományrendszer intézménye, melynek eredete már szent István törvényeiben felismerhető, az Anjouk, Zsigmond és Mátyás intézkedései által újított alakban tökéletesen kifejtett rendszerré lett, s azon mindenkép rendezett és határozott jogi formát nyerte, melyet Verbőczy már jogtudományos alaposzággal magyarázott.¹ Miután a magyarok — mondja Verbőczy szép jogászai classicitással — a szentlélek sugallatából az igazság megismerésére és a katolikus hitre tértek a szent király fáradozása folytán, *minden nemesítésnek s következőleg birtokadományozásnak joga s teljes hatalma*, melylyel a nemesek díszítettnek s a nem-nemesektől megkülönböztetnek, *ezen ország szent koronájának hatóságára, következőleg fejedelmünkre és királyunkra a közület által és a közület tekintélyéből átruháztatott az uralkodással és országlással együtt*, a kitől most már minden nemesség eredete, mint kölcsönös átruházásból, viszonos összeköttetésnél fogva mindenkor kölcsönösen függ akként, hogy egymástól el nem választható, egyik a másik nélkül el nem lehet, mert a fejedelem csak nemesek által választatik s nemes csak fejedelem által lesz s díszítettik nemesi méltósággal.

Ennek megfelelőleg hazánkban — és pedig, mint ez szent István törvényeiből kitűnik, az államalapítás első perczétől fogva — mástól, mint a koronázott királytól, szabad jószágot senki se bírhatott,² mely miután honfíú érdem díszes jutalma,

¹ Wenzel: A magyar magánjog rendszere. 3. kiad. I. 273.

² Hármask. I. R. 10. és 23. cz.

a polgári erény babérkoszorúja (*laurea virtutis*) volt, azért nemesített; ily nemesi szabad birtok forrása tehát kizárólag a «királyi jog», mely az ország szent koronájának hatósága a javakban és birtokjogokban,¹ mivel minden jószág és birtokjog Magyarország szent koronájától függ, úgy hogy onnan indul ki és oda mint eredete forrásához tér vissza, és pedig — mint már a szent király nevét viselő decretumokból is látjuk — két csatornán át: hűtlenség vagy magszakadás folytán; és miként a nemes ember csak a *korona jogán* birhatott szabad jószágot, ép úgy a király is csak e *korona jogán* lehetett a nemesek valóságos és törvényes örököse.² S mivel ezen időben minden köztevékenység alapja a földbirtok, ennél fogva csakis az részesedik a szent korona hatóságának gyakorlásában, a ki ily szabad földbirtok ura; ezért mondatnak a közhatalomban ekként földbirtokuk alapján részesülők Verbóczy Tripartitumában a szent korona tagjainak (*membra sanctae Regni Coronae*),³ szent István törvényeiben pedig a korona virágainak.⁴

Ezen — a középkor komor szellemétől elütő — eszményi jogállapot eredménye volt, hogy a magyar föld nem kedvezett a hűbériségnek, mert a honrendező király abban, hogy a földbirtokot csakis az apostoli korona által reáruházott hatalommal hozta kapcsolatba, oly gátat emelt a hűbériség szellemének, melyet annak egész Európát előzőnlő árja áttörni nem volt képes. Ennek folytán nálunk a földbirtok nem személyes szolgálat forrása, mely egyént egyénhez köt, hanem közszabadság alapja, nem jövendő szolgálatok reményében adott foglaló, hanem mult érdemek országul elismerése fejében nyújtott jutalom. Innen van, hogy hazánkban a földbirtok

¹ Hármask. I. R. 24. cz.

² U. o. I. R. 10. cz.

³ U. o. I. R. 4. cz.

⁴ Szent István Decr. I. 8.

toknak nem annyira magánjogi, mint főleg közjogi jelentősége lép előtérbe azáltal, hogy mindenki, a ki ily szabad nemesi birtok ura, a közhatalomban részesedik, úgy hogy urát a földbirtok nem annyira a király alá, mint inkább mellé rendeli, ennek fölsége körébe emelvén őt. Erre vall a szent királynak Imre fiához intézett azon intelme is, hogy az ország nagyjait és nemeseit atyáiuil és testvéreiuil tekintse, közülök senkit szoigaságba ne vessen; ők harcoljanak érte, de ne szolgáljanak neki.¹

Hogy a nemzet ép úgy szabadon választja királyát, mint előbb vezérét, s azért ép úgy résztvesz a király tanácsában, mint a vezérek korában a nemzetgyűlésen, szóval, hogy a nemzet tetemes politikai befolyást gyakorol az ország ügyeinek intézésében, a szent király gondolkozásának hű tükrét képező törvényei minden kétséget kizáró módon igazolják. Az apostol király törvényeiben «királyi gyülekezetet», «királyi tanácsot», «főemberek gyülekezetét», «nagy-gyűlés végzéseit» emlegeti, egy helyen pedig, hol a törvénykönyv királyi adományozásról szól, «az egész tanács kérelmébe való beleegyezést» említi. Fiához, intézett intelmeiből pedig megtudjuk e királyi tanács hatáskörét: *itt választatnak a királyok, rendeztetik az ország, határoztatik el az ország védelme, a háború és béke ügye, köttetnek a szövetségek*; sőt azt is megtudjuk ezen intelmekből, hogy ezen korban kik alkották e királyi tanácsot: «consilia a mediocribus non posse componi viris, sed a majoribus et melioribus, sapientioribusque ac honestissimis *senioribus* exprimi debere et poliri», de ezzel nem azt akarja mondani a király, mintha azok, a kik korának nyelvén *ifjabbaknak* mondatnak, a királyi tanácsból kizárassanak, sőt ellenkezőleg világosan kifejezést ad azon akaratának, hogy a tanácskozásba ezek is befolyjanak és

¹ Szent István Decr. I. 4.

hogy az, a mit ezek javasolnak, szintén tárgyalandó, de határozattá csak úgy emelkedik, ha ahhoz a nagyok is hozzájárulnak . . . «a fiatalokat ne űzd ki a tanácsból; s ha alkalom szerint tanácskozol velük, bár jönnek látszik is tanácsuk, közöld azt mindig a vénekkel is, hogy minden teted megüsse a bölcsesség mértékét». ¹ Nemcsak szóval, de tettel is fényes bizonyítékát adta a királyi hatalomról való nemes gondolkodásának, vagy — mint ma mondanók — alkotmányos érzületének az 1009. évben Győrött tartott országgyűlésen, melyen nemcsak az egyházi és világi nagyok, hanem alsóbbrendű személyek is résztvettek. ²

Mindezek czáfolatául föl nem hozható a törvénykönyvében előforduló azon kitétel: «decrevimus regali nostra potentia». ³ mert ez — mint helyesen jegyzi meg Cziráky — valóban mást nem jelent, mint azt, hogy Magyarország királya valóságos törvényhozó, a nélkül, hogy a nemzetet kizárná a törvényhozásban való részvételből. ⁴

A király és nemzet ezen egygyé forradásán később sem történt változás. I. Endrének 1057-ik évi oklevele «Székesfehérvárt az országgyűlésen» (in Alba Regia in congregatione regni) kelt. Turóczy szerint I. Béla 1061-ik évben Székesfehérvárt szintén országgyűlést tartott, melyre minden község két előkelőbbje hivatott meg. Szent László «az országnak minden püspökeivel, apátjaival, úgyszinte minden előkelőivel, az egész papságnak és népnek tanusága szerint» 1092. év május 20-án Szabolcs városban «szent gyűlést» tart. ⁵ Kálmán király törvénykönyveiből pedig megtudjuk, hogy *törvény csak az, a mi a királynak és az egész gyűlésnek*

¹ Szent István Decr. I. 7.

² Kollár : Hist. Epis. Quinqueecl. T. I.

³ Decr. II. 5.

⁴ Cziráky : Conspectus juris publ. regni Hung. II. 31.

⁵ Decr. II. 1

tetszik»,¹ a mi teljesen igazolja Alberik szerzetest, a ki e törvénykönyvhöz írt megjegyzéseiben az egész ország tanácsvégzéseiről, az egész tanács végzeményeiről szól. Kálmán király a velencei doge-val 1103. évben kötött szerződésének hatályát azon föltételtől teszi függővé, ha ahhoz *az egész ország akarata* hozzájárul.² II. Geyza királynak 1148-ik évi oklevele *az egész ország beleegyezéséről*, 10 évvel később kelt második oklevele *az országnagyok tanácsáról és beleegyezéséről*, Martirius püspöknek 1156. évi oklevele *az egész ország hozzájárulásáról* tesz tanubizonyságot.³

A forma, melyben a király és nemzet alkotmányos hatalmát gyakorolta, a nagy idők folyamán változott ugyan, de a forma által takart lényeg változatlan maradt napjainkig, a mi különben, mint köztudomású tény, bizonyításra nem szorul; a felhozottak azonban oklevelesen bizonyítják, hogy király és nemzet már a királyság első idejében is az államhatalom minden ágának gyakorlásában egygyé olvadt és hogy ezen politikai két-egység hatalma csak akkor és ott nyilvánult, különösen törvény csak akkor és ott keletkezett, midőn és a hol az egygyé olvadt két tényező: király és nemzet együtt és jelen volt. Ezen felbonthatlan egyesülés pedig szent István koronájának a király fejére a nemzet közakaratóból történt föltevése által létesült és létesül ma is. Ennélfogva a szent korona a nemzet szemében úgy tűnt föl, mint *minden közjogi viszony kezdete és zárköve*.

A nemzet ezen közjogi gondolkozását tükrözi vissza a szent koronához füződő államjogi tan, melynek lényege nem egyéb, mint a király és nemzet összeforrt egysége az ország szent koronájában, mint egy eszményi testben, melynek feje a király, tagjai a nemesek, úgy hogy a király a nemesség-

¹ Decr. I. 1.

² Cod. Dipl. VII/4. 56. 1.

³ Bartal: i. m. I. 312.

ben — ma a nemzetben — a nemesség pedig a királyságban bírván léte alapját, «egyik a másik nélkül el nem lehet», a mi tulajdonképen annyit jelent, hogy minden birtokjognak, ma — a birtok közjogi jelentőségének megszűntével — minden politikai jognak: úgy a király, mint a nemzet alkotmányos jogainak kútforrása és biztositéka az ország szent koronája.

Innen ama sajátos szellem, mely a magyar alkotmányt átlengi; ez vívta ki a nemzetnek a «gens ingenua et libera» szép hírnevét a régiek előtt és méltán, mert a legnemesebb szabadság tana ezen államjogi elmélet, melyből legsarkalatosabb közjogi elveink folynak.

Miután a köztevékenység alapja egy és ugyanaz, természetes, hogy a szent korona által képviselt államhatalomban való részesedés aránya sem lehet különböző: a szent korona egységéből foly a magyar nemesség egységének alapelve is (una eademque nobilitas), úgy hogy a szent korona tagjai között jog és szabadság tekintetében nincs különbség. Magyarország minden főpapja, zászlósura és országnagyja, valamint főrendei és nemesei, nemességök és világi javaik tekintetében ugyanazon jogokkal, szabadságokkal és mentességekkel élnek; nincs is valamely úrnak nagyobb vagy valamelyik nemesnek kisebb szabadsága.¹ Ezért van, hogy a szent korona tagjai senki másnak hatalma alatt nincsenek, mint a törvényesen megkoronázott királyé, illetve a szent koronáé alatt: nullius, praeter principis legitime coronati, subsunt potestati,² a miből önként következik a királyi hatalomnak is egysége és oszthatatlansága, mely mellett kezdetől fogva nem tűrt souverain jogokat gyakorló más urakat. Ezért történt, hogy a nemzet az államalakulás első óráiban törvénybe iktatja a közhatalom kezelőjének szentségét és sértetlenségét, megszabván a felségsértés büntetését, mely sze-

¹ Hármask. I. R. 2. cz.

² Hármask. I. R. 4. cz.

rint az, a ki a király élete és méltósága ellen tör, átok alá vettessék és a hívek közösségéből kizárassék.¹

Itt azonban el nem kerülheti figyelmünket azon sajátos körülmény, hogy míg a felségsértőt a törvény átok és kiközösítés büntetésével sújtja, addig egy másik törvény a király rágalmozóját halállal rendeli büntetni.² Ezen különösnek látszó tünemény, nézetem szerint, csakis azon közjogi viszonyból magyarázható meg, mely később elméletileg a szent korona tanában jutott kifejezésre. A felségsértő ugyanis a király és nemzet elválhatlan egységét még nem veszélyezteti s ezért «anathematisetur»; míg ellenben az, a ki a királyról koholva azt mondja, hogy valakinek vesztére tör, egyenesen a pártoskodás átkos tüzét szítván a király és nemzet között, az ország szent koronája egységének vétkes megbontására tör, s ezért mond reá a törvény a «preat»-ot.

A szent koronához fűződő tan legsarkalatosabb tételét a magyar királyi hatalom átruházott voltának közjogi elve képezi, melyen mint alapkövön nyugszik alkotmányunk nagy nagy épülete. E szerint a királynak nincs több hatalma, *nincs több joga*, mint a mennyivel őt a nemzeti akarat felruházza. A magyar király hatalmának ősi forrása a nemzet akarata, mely előbb a vezér választásában, később a király megkoronázásában nyilvánult. Ennek megfelelőleg mondja Verbőczy, hogy mind *a törvényhozás*, mind *a birtokadományozás és a birói hatalom joga ezen ország szent koronájának hatóságára*, melylyel Magyarország minden királya meg szokott koronáztatni, és *következőleg törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra az uralkodással és kormányzással együtt átruháztatott*. Alkotmányunk szellemében mondja Deák Ferencz az 1832/36. évi országgyűlésen, hogy «nem a

¹ Szent István Decr. II. c. 51.

² Szent István Decr. II. c. 53.

fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása».

A királyi hatalomnak ezen átruházott természete kezdetől fogva külső kifejezést nyert a magyar király ünnepélyes megkoronáztatásában, mely épen azért, mert Magyarország királynak törvényes jogát az ország szent koronája adja meg, nem csupán királylyá kenés, hanem királylyá avatás. E korona kölcsönöz fölként viselőjének tekintélyt, uralkodásának és hatalmának törvényszerűséget. Nélküle a király csupán nyers szurony-erőre támaszkodó uralkodó, abszolút hatalmú fejedelem, tényleges országgló lehet: Magyarország valóságos királya azonban csak a törvényesen megkoronázott fejedelem, a «legitime coronatus rex» lehet és csak mint ilyen gyakorolhatja a királyi hatalom legfényesebben tündöklő jogait, mert «a koronából származik minden jog, a magyar királyok csak a koronázás által lépnek a felségi jogok teljes gyakorlatába». ¹

Ez magyarázza meg ama nagy politikai jelentőséget, melyet a nemzet a koronázásnak már kezdetben is tulajdonított, úgy hogy míg más nemzeteknél a koronázás csak az idők folyamában nyer bizonyos politikai jelentőséget, addig «nálunk mindjárt szent István óta ily jelleg tulajdonított annak, a koronázás helyettesítette a fejedelmi választásokkor a keresztyenség fölvétele előtt szokásban volt szertartásokat, s talán az ősi intézmények iránt átöröklött ragaszkodás tulajdonított nálunk a koronázásnak oly mély jelentőséget». ²

Szent István törvényeinek szelleméből, az őt közvetlenül követő kor történeti eseményeiből és okleveles adataiból kétségtelen, hogy a szent korona már a királyság megalapításának idejében politikai életünk középpontjává, alkotmány-

¹ Pesty Frigyes: Száz levél Horvátországról.

² Boncz: A vallás körüli felségjogok. 47. l. ¹⁰) alatti jegyz.

rendszerünk fénylő napjává lőn, melytől király és nemzet éltető erőt nyer. Hiszen már szent Istvánnak Imre fiához intézett intelmeiből mint politikai védrendeletéből kitűnik, hogy ő az apostoli koronában látta királyi hatalmának és tekintélyének forrását, címét, teljét. Növelje az egyházat — inti fiát — hogy *koronája* dicsőségesebb legyen (I. 2.), oltalmazza az egyházi rendet, mert ezáltal dicsőséges *koronáját* felmagasztalja (I. 3.), türelemmel, kegyelemmel és irgalommal ítéljen, hogy *koronája* dicső és ékes legyen (I. 5.), növelje országát, hogy *koronáját* mindenki szerencsésnek tartsa (I. 6.): kétségtelen ezekből, hogy István király a «korona» kifejezést nem a hideg fénylő ékszer jelentményében, hanem mélyebb, magasztosabb értelemben használja. Hogy mily értelmet tulajdonít a szent koronának, kitűnik azon további intelmeiből, melyekben a «korona» és «ország» kifejezést egymás mellett felváltva használja egy és ugyanazon vonatkozásban. Lelkére köti fiának, hogy óvja és ápolja a hitet, «ha a királyi *koronát* tiszteletben tartani kívánja» (I. 1.), tisztelje és szeresse a papi rendet, «ha *országát* tiszteletben tartani kívánja» (I. 3.), végre kövesse őseit és engedelmeskedjék ősei rendeleteinek, mert «az engedetlenség szelleme a *korona virágait* elhervasztja és az engedetlenség *az egész országnak* dögvése» (I. 8.). Országának előkelőit és nemeseit «a korona virágainak» mondja, mint Verbőczy öt századdal később «a korona tagjainak» nevezi őket, a mi csakis arra utal, hogy sz. István felségjogainak gyakorlatában sohasem tévesztette szem elől azon szent forrást, melyből királyi hatalmának jogcímét merítette.

István közvetlen utódának, Péternek és császári pártfogójának a ménfői diadal után legsürgősebb teendője, hogy Péter sz. István koronájával és az ország többi jelvényeivel királyi módra felekesíttessék; I. Endre, az első Árpádfi, a ki sz. István után a magyar koronát viseli, fiát, a tragikus sorsú

Salamont, még saját életében megkoronáztatja: mindez csak azt bizonyítja, hogy a nemzet már kezdetben a koronáról magas véleménnyel volt, úgy hogy általa Péter királyi hatalmát törvényesítettnek, I. Endre pedig a királyi trónt fia számára biztosítottak vélhette.

Öt század viharzott el a nemzet fölött jó és balsorsban, midőn Verböczy lángelméje ezen öt század közjogi felfogását — és csakis ezt — tudományos rendszerbe foglalta, és erre alig kínálkozott alkalmasabb kor, mint az övé, melyben a királyi hatalom földig alázva volt és a nemzet jogai, szabadságai porba tiporva heverték, a miért aztán az egységben megtört nemzetnek oly súlyosan kellett bűnhődni — Mohács gyászterein! Öt század eseménydús története, jogfejlődése és közjogi felfogása szolgáltatta Verböczy nagy művéhez az anyagot, úgy hogy tanításának közjogi és történeti igazsága mellett, nagy művének megalkotásáig lefolyt öt század hagyománya és jogfejlődése bizonyít.

E tekintetben azonban írónk nincsenek egy véleményen. Némelyek szerint Verböczy csak saját korának közjogi gondolkozását mintegy ráerőszakolja már az első Árpádok korára, holott a koronázásnak és így a szent koronának oly nagy politikai jelentőséget csak egy jóval későbbi kor tulajdonított.

Ellenvethető talán, hogy miután a koronázás szertartása ugyanaz volt nálunk, mint Európa többi népeinél, úgy hogy sz. István csak oly ünnepélyességgel öveztetett a koronával, mint Kopasz Károly a frankoknál, Nagy Ottó a germánoknál, Hódító Vilmos az angoloknál, ennek folytán a magyar koronázás sem bírhatott a nemzet szemében nagyobb politikai jelentőséggel, mint az említett népeknél.

Egyoldalú következtetés, mert ezen azonosság a koronázásnak csakis *külső formájára nézve* áll. A magyar középkor századaiban is az állami intézmények fölött a keresztyén theokrátiának szelleme borong. Mind fontosabb állami actio

az egyház részvétele mellett megy végbe és egyházi szertartások fényével öveztetik. Az egyház mindenre rányomja szellemének bélyegét. A király országának mintegy pontifex maximusa, kinek különös tiszti köre az egyházvédelem; a nemzet országgyűlései «zsinatok»-nak, «szent gyűlések»-nek (sancta synodus) mondatnak.¹ az állami törvényszékekben a kánonok malasztos hangja csendül meg: állami törvények rendelnek egyházi bűjtöt,² állapítják meg az egyházi ünnepeket,³ sujtják büntetéssel, a kik ezen ünnepeket meg nem szentelik,⁴ a kik ünnepnapokon templomba nem járnak,⁵ a kik a szent mise alatt a hívek ájtatosságát zavarják,⁶ előírják a papi rend ruházati szabályzatát,⁷ intézkednek a szentek ereklyéiről,⁸ a szent mise tartásának helyéről⁹ stb.

Ha a nélkül, hogy az állami intézmények lényéig hatolnánk, kizárólag ezen theokratikus szellemből akarnók megítélni a középkor állami intézményeinek természetét és jelentőségét, akkor a középkori magyar államtól meg kellene tagadnunk a polgári közület minden jellegét.

Különben azon vélemény, mely a koronázást a királyság első századaiban minden közjogi jelentőséget nélkülöző egyházi szertartásnak vitatván, a szent koronához fűződő tan gyökereit is csak egy jóval későbbi kor talajában keresi, nemcsak a külső formák iránti elfogultságnak, hanem részint az első századok folyamán fölmerült egyes oly események-

¹ Szent László Decr. I. bev. és 16., 17. — Kálmán Decr. II. 5.

² Szent István Decr. II. 8. — Szent László Decr. I. 31.

³ Szent István Decr. II. 9, 10. — Szent László Decr. I. 38.

⁴ Szent István Decr. II. 7. — Szent László Decr. II. 15., 25., 26. — Kálmán Decr. II. 13., 14.

⁵ Szent István Decr. II. 8. — Szent László Decr. I. 11., 15.

⁶ Szent István Decr. III. 18.

⁷ Kálmán Decr. I. 70.

⁸ Kálmán Decr. I. 69.

⁹ László Decr. I. 29. — Kálmán Decr. I. 68.

ből, melyek a nemzet politikai életének szerves egészére való minden tekintet nélkül vétetnek alapul, részint pedig az ugyanakkor dúlt vallási és különösen politikai viszályokból vont következtetésnek eredménye.

Így Bartal azon tények alapján, hogy Péter és Aba királyok megkoronáztatásáról — szerinte — emlékeink hallgatnak és hogy I. Geyza és szent László királylyá választatásuk után csak jóval későbbben koronáztattak meg, azon nézetét nyilvánítja, hogy a nemzetben soká tartotta magát ama vélemény, miszerint a királyi hatalom egyszerűen választás által is átruházható, a felségjogok ünnepélyes koronázás nélkül is gyakorolhatók, és azon axioma, mely szerint a magyar király csakis a szent István koronájával végbevitt koronázás által lesz törvényes magyar királylyá, csak lassan fejlődött ki a magyar közjog sarkalatos elvévé.¹

De miután a nagynevű tudós által felhozott ezen tények részint nem felelnek meg a történeti igazságnak, részint nem állják ki a történeti kritikát, az ezekre alapított vélemény is csak oly egyéni nézet lehet, mely történeti hitelességre számot nem tarthat.

Mert eltekintve attól, hogy Bartal maga is híres commentárainak más helyén Péter megkoronáztatását *kétségtelennek* tartja,² hagyományunk szerint — mint fentebb láttuk — bizonyos az, hogy Péter a ménfői győzelem után Székes-Fehérvárott szent István koronájával és az ország jelvényeivel tényleg megkoronáztatott. Aba király megkoronáztatását pedig Kézai minden kétséget kizáró módon tanúsítja, mondván: «Aba vero *in regem consecrato* . . . » a mi Bartal állításával homlokegyenest ellenkezik.

Hogy I. Geyza egy évig, szent László pedig három évig koronáztatlanul uralkodott, kétségtelen történeti tény ugyan.

¹ Bartal : i. m. I. 187. l.

² Bartal : i. m. II. 7.

de ebből Bartal véleményére ép oly kevésbé vonható következtetés, mint abból, hogy Mátyás király megválasztása után hét évig, és II. József mindvégig koronázatlanul uralkodott; mert különösen történeti alkotmányoknál, melyek nem a logika rideg szabályai szerint alakulván, merev jogi okoskodásokkal nem is magyarázhatók, nem az a döntő, hogy mi történt, hanem döntő csak az, hogy az, a mi történt, egyezett-e azon kor közjogi felfogásával? erre a kérdésre tehát csak a történelem adhat feleletet. I. Geyza és szent László csakis azért vonakodtak szent István koronáját fejükre tétetni, mert még élt a törvényesen koronázott király: Salamon. I. Geyza király ugyanis — a hagyomány szerint — Szegárdon töltött karácsony ünnepén zokogva megvallá a főpapoknak, hogy vétkezett, mert a koronás király országát elfoglalá és megigéré, hogy Salamonnak békével visszaadja az országot;¹ szent László király pedig a törvényesen megkoronázott király koronáját, míg él, nem akarta elvenni, úgy gondolkozván, hogy ha erős béke lehetne közöttök, az országot Salamonnak visszaadja és maga a hercegséget bírja.²

A magyar szent korona közjogi jelentőségének tudata tehát ép oly élénken nyilvánult szent István századában, mint akárcsak a XVII. század pártharczaiban. *Bocskay* a török által neki felajánlott koronát csak mint a barátság zálogát és nem mint a királyi méltóság jelvényét fogadta el, miután — úgymond — Magyarország alkotmánya nem enged addig más koronázást, míg a törvényesen megkoronázott fejedelem él.³ *Bethlen*, a ki az országrendek nagy része által tényleg királylyá is választatott és a kinek tényleges hatalmában volt a szent korona, mindvégig rendületlenül vona-

¹ Bécsi képes krónika c. 61.

² U. o. c. 62.

³ Fessler: Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. VII. köt. 588. és 589. lap.

kodott magát megkoronáztatni, daczára annak, hogy megkoronáztatását barátai, hitsorsosai, az országrendek sürgették.¹

Vannak, a kik véleményöket arra alapítják, hogy a nemzet addig, míg érzelmeiben is nem lett keresztyénné, hanem csak a hatalomnak engedve külsőleg hódolt az új vallásnak, a koronázásban is mint túlnyomóan keresztyén egyházi szertartásban csak egy neki nem tetsző ünnepélyes actust láthatott, ámde ezek feledik, hogy a keresztyén magyar államnak már első évtizedeiben is, ha nem is a szám, de a súly ereje, tehát a hangadó közvélemény hatalma a keresztyénség pártján állott, úgy hogy csak az alsóbb nép, a Verbőczy populusan kívül eső rész szított még az ősvalláshoz. Horváth Mihály szerint I. Endre trónraléptekor (1047.) az ősvallás visszaállításában csak a kisebb rész osztozott, a többség híve maradt a keresztyén hitnek.² Pauler Gyula már István koronázása előtti időre nézve mondja, hogy az új hit mindenütt el volt terjedve, úgy hogy a pogányságnak a nagyok közt már nem volt híve,³ és a keresztyén vallásról, mint a közélet olyan tényezőjéről beszél I. Béla korában, mely a magyar társadalomba mélyen belevéste magát.⁴ Az első árpádházi királyok

¹ Midőn egy alkalommal Bethlen udvari papja, Alvinczy Péter lelkiismereti dologként akarta a fejedelem megkoronáztatását feltüntetni, a fejedelem Alvinczynek tehetségére vonatkozó kevésbbé hizelgő kifejezés kíséretében felelé: legyen meg, ám ki fog megkoronázni? «Rendelkezésedre állok — felelé Alvinczy — parancsod szent lesz nekem.» Felkaczagva viszonzá a fejedelem: «Te nem vagy ám esztergomi érsek, a kinek kizárólagos joga és tiszte Magyarország királyait koronázni.» «Király — mondá Alvinczy — nevezd ki érsekké. és az leszek; az akadály elhárított.» «Püspököket kinevezni — válaszolá Bethlen — csak koronázott királyok jogköre, ezeknek számát pedig én még nem szaporítottam.» Révay Péter. *De sacra corona*. Schwandtnernél II. 478.

² Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. 274.

³ Pauler: A Magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. 29.

⁴ Pauler: i. m. I. 143.

korában dült vallási forradalmak tehát csakis arról tesznek tanuságot, hogy már ekkor is volt forrongó elme vagy a fennálló rendszerrel elégedetlen ember, a ki kész az első alkalommal ezt a rendet megbontani, de az ősvallás visszaállítására czéljából tett eme kísérletek korántsem a nemzet vágyait és gondolkozásmódját, hanem néhány emberét tükrözik vissza, a kiknek mozgalmaéhoz a nemzet nem csatlakozott.

Valamint a királyság első századának vallási viszonyai, úgy az Árpádok alatt dült trónviszályok sem szolgálhatnak alapul arra, hogy ezen kor koronázásától minden közjogi jelentőséget elvitassunk.

Péter és Aba viszályaitól itt eltekinthetünk, mert hiszen őket a nemzet trónbitorlóknak tekintette, a kik a vérszerződés megszegésével léptek a trónra. De még ennek daczára is a nemzet tisztelte bennök szent István koronájának föl-kent viselőjét, mert — mint azt helyesen jegyzi meg Bartal — midőn a nemzet Pétert száműzte, e tényével csakis a dölyfös király ellen támadt fel, nem pedig királyi méltósága ellen, miután ezt leginkább azok akarták sértetlenül fentartani, a kik Péter személyét gyűlölték.¹

A mi pedig a királyi ház későbbi viszályait illeti, azok magvát I. Endre király hintette ei az által, hogy testvérének Bélának az ország harmadrészét engedte át — vezéri czímen; a mit Endre még önszántából tett, azt Salamon már kényszerűségből tette. E harmadrész birtokáért fogott aztán fegyvert Álmos királyi bátyja, Kálmán ellen; e harmadrész birtokáért küzdött István már külhadak segélyével II. Geyza ellen; e harmadrész birtokáért kelt fegyveres hadra Endre koronás bátyja, Imre király ellen; és a mit eddig csak testvér testvér ellen mert, azt csakhamar a fiú az apa ellen

¹ Bartal: i. m. II. 8.

végrehajtotta, de az apa elleni merényletét IV. Béla keserűen megbűnhötte önfia által, a ki az országnak már nem harmad-, hanem felerészét ragadta magához.

Tény ugyan, hogy e harcokban a nemzet egy része többször foglalt állást a koronás király ellen, de ez még egymagában nem bizonyít a mellett, hogy ekkor a szent korona és a koronázás a nemzet szemében nem bírt volna politikai jelentőséggel, mert hiszen a nemzet a XV. század elején Zsigmondot fogolylyá teszi, a XVI. század elején a törvényesen megkoronázott János király ellenében Ferdinándot is megkoronázza, a XVII. század elején pedig Rudolfot lemondásra készíti, tehát már oly időben, melyre nézve nem lehet kételyünk, hogy azon közjogi felfogás, mely az uralkodás jogának, a királyi hatalomnak és tekintélynek forrását egyedül az ország szent koronájában látja, kiirthatlan gyökeret vert a nemzet szívében. Valahányszor a nemzet akár alkotmányos, akár fegyveres ellentállást fejtett ki koronás királya ellen, annak oka bármi másban inkább, mint eme közjogi felfogás hiányában kereshető, mert nemzetünk még az Árpád-ház hagyományos viszályainak viharzó szenvedélyében sem ragadtatta magát soha odáig, mint más nemzetek hasonló körülmények között, hogy véres kézzel nyúljon fel fölkent királyához és aljas királygyilkosság, számító pártütés bűnével szennyezze be hírnevét, sőt van rá pozitív bizonyíték, hogy még e harcok hevében sem menekülhetett a szent korona varázsa alól; hiszen csakis e varázs nymbusa övezhette Imrének, a koronás magyar királynak fölkent fejét, midőn egymaga, fegyvertelenül, vesszővel kezében, csupán koronás voltára hivatkozva egy egész fegyveres táborát, pártütő öcscsének táborát hódolatra készíti! E kor közjogi felfogásához híven mondatja Katona Petur bánnal, hogy

Görög, gubás, bojér, olasz,
Német, zsidó nekem, mihely'st fejét

A korona díszesíti, mindegy az ;
Mert szent előttem királyom . . . . .

(Bánkban. II. felv.)

Különben, hogy Verbóczy tanítását a történeti igazság teljes fényében lássuk, elég csupán ama két tagadhatlan tény meggyőző tanubizonyosságára hivatkozni, hogy király és nemzet abban, ha a vezérek a nekik átengedett területen egyes felségjogokat gyakoroltak, mindig a királyi hatalom bitorlását, a királyi tekintély sérelmét látta, és hogy ahhoz, a mi *kizárólag a szent korona jogköréhez tartozott*, még a királyi hatalom bitorlói, a királyi tekintély sértői sem nyultak. Történetünkben nincs példa rá, hogy a vezér az ország bármily csekély része fölött is *törvényhozási jogot* gyakorolt volna, mert az a nemzet részesedése mellett csakis a törvényesen koronázott királyt illette, kinek végzeményei az ország egész területére, az ország összes lakosaira egyaránt kiterjedtek. V. Istvánnak a codex diplomatikus lapjain olvasható oklevelei ugyanezt bizonyítják *a birtokadományozás jogára* nézve. Ő már mint ifjabb király személye iránt érdemeket szerzett egyes híveinek tényleg földeket adományoz ugyan, de csakis azon ígérettel, hogy adományainak jogi érvényt csak akkor fog szerezni, ha az ország birtokába jut, mert jól tudta, hogy Magyarországon csak a törvényesen megkoronázott fejedelem kegyéből lehet teljes joggal bírni.

A ki tehát arra vállalkozik, hogy e tan szent István koráig lenyúló ősi voltának hitét kiírta a nemzet szívéből, az a rideg ész arzenáljából vett fegyvereit csakhamar kénytelen letenni a kilenczszázados traditio mohosult bár, de a nemzeti hit és érzület által vértezett falai előtt, mert multunk minden dicsőségét és szenvedését, történetünk minden lapját kilencz századév csatolta szent István koronájához, azon koronához, melynek említése — Kölcsény szerint — minden magyar kebelt dobogásba hoz, minden magyar lélekben az

egész hazát körülölelő nagy gondolatokat ébreszt föl.¹ Innen van, hogy még a nagy tudományú Bartalban is a mély eszű tudóson csakhamar győzött a lelkes hazafi. Midőn megrója Gentilis bibornokot, hogy a nemzet szemére lobbantotta hagyományos ragaszkodását a koronázáshoz, mint politikai biztosítékhoz, mely szerinte babonás szokásnál nem egyéb, honfiúi sértődéssel teszi hozzá, hogy ekkor — *1310. táján* — több joggal lehetett volna a bibornok szemére vetni kihívó merész-ségét, melylyel ő, az idegen, *századok bölcsesége* ellen szegezte saját véleményét.²

A szent koronának közjogi jelentőségén kívül van még egy nemzetközi jelentősége is. Benne szemléli a nemzet politikai függetlenségének és állami önállóságának symbolumát már az államalapítás nagy politikai jelentőségű korában is.

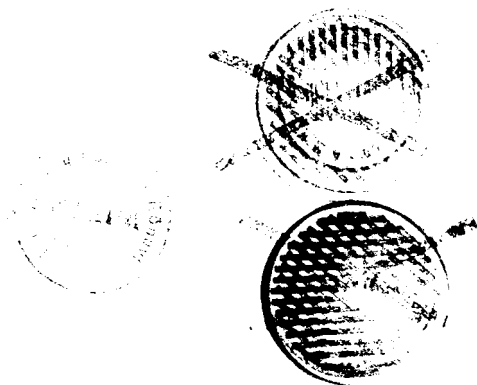
E kornak ugyanis elve volt, hogy a földön — az Isten által egy hüvelybe helyezett két kard symbolumának megfelelőleg — csak két hatalom létezik: az egyházi, mely a pápáé, és a világi, mely a császáré; ezen elvnel fogva a föld uralkodóinak koronát és királyi czímet csak a pápa vagy a császár adományozhatott. De miután a császár, a kinek törekvése az volt, hogy hatalmát mindazon nemzetekre kiterjeszsze, melyek a keresztyén állameszaládba lépve a pápa egyházi hatalmát elismerték, az által, hogy koronát adott, azt, a kinek koronát adott, a hűbéri viszony bilincseivel kötelezte le: ugyanazért e kor fogalmai szerint független fejedelmet kizárólag a pápa díszíthetett fel koronával és királyi méltósággal. Szent István azon tényével tehát, hogy koronáját és királyi czímét nem a császártól, a ki cserébe politikai befolyást igényelt, hanem a pápától kérte, a ki ily hatalmi igényekkel nem lépett fel, legfényesebben bizonyi-

¹ Kölcssey: Válogatott szónoki művei. Olcsó könyvtár, 17. füz. 78. l.

² Bartal: i. m. I. 187.

totta, hogy országa önállását és nemzete függetlenségét feláldozni nem volt hajlandó, századokra irányt jelölve nemzetének, a melyben haladnia kell. És szent István népe sem a nehéz szenvedések, sem a hona fölött lebegő veszélyek szomorú korszakaiban, sem a sokszor végenyészettel fenyegető balsorsban soha a kijelölt ösvényről le nem tért, hanem első nagy királyának iránymutatásához mindvégig hű maradt, mert nemcsak a római pápák középkori nagy tekintélye, erkölcsi hatalma ellen, hanem a római-német imperatorok világalornra törekvő igényei, a bizanci caesarok az ország meghódoltatásáról álmódzó törekvései, a török szultánok nemzeti létünket fenyegető ádáz hatalma ellen mindenkor épségben tartotta fenn országa függetlenségét és önállását; midőn pedig a római curia a nemzet királyválasztási szabadságát megtámadta és pártfogoltját Róbert Károly személyében egy újonnan készített koronával megkoronáztatta: szent István ősi koronája az ország önállásával és függetlenségével azonosított.

Dr. Rátvay Géza.

KÉPZŐMŰVÉSZETI FELADATAINK.

Az 1894. és 1895-dik esztendő a magyar képzőművészetek történetében korszakalkotó jelentőségű. Dr. Wekerle Sándor, volt miniszerelnök és pénzügyminister a képzőművészetek terén is nagyszabású, mondhatni csodálatraméltó reformokhoz fogott; noha a szépművészetek épen nem tartoztak az ő hivatalos hatásköréhez. Az ő figyelmét nem kerülte el a szépművészetek óriási hatása a cultura fejlődésére; mint pénzügyminister pedig nem zárkozhatott el a képzőművészetek nagy nemzetgazdasági jelentősége elől.

Dr. Wekerle Sándor távozása után szépművészeti hagyatéka hivatalosan Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszerre szállott át. Jobb kezekbe ez az örökség nem juthatott volna. Dr. Wlassics szive egész melegével, tetterős lelke teljes akaratával hozzáfogott, hogy a Wekerle által kijelölt s megkezdett reformokat a helyes irányban végrehajtsa. Költségvetésében imponáló számsorok beszélnek arról, hogy ő teljesen a helyzet magaslatán áll. Az a sok nagyszerű kezdeményezés, a mely, mióta tárczáját elvállalta, tőle kiindult, arra a föltevésre kötelez, hogy a dr. Wekerle Sándor által kezdeményezett reformot a szépművészetek terén, sok új és nagy eszmével fogja gazdagítani.

Még csak nemrég általában mindenütt, különösen pedig Magyarországon, a szépművészeteket magáért a művészetért,

pusztán csak a benne rejlő szépért és e szépnek hatásáért az izlésre, hirdették. Fentartás nélkül hozzájárulok ahhoz, hogy minden, a mi szép, már csupán a benne rejlő szép miatt is, megérdemli a leghathatósabb támogatást. De ha a szépnek eme eredeti rendeltetésén kívül még nagy közgazdasági jelentősége is van, ha tetemesen hozzájárul a közgazdaság emeléséhez, a vagyonosodás előmozdításához, akkor még inkább támogatni kell azt. A művészet és a vagyon okozati összefüggésben van egymással. A vagyon elősegíti a művészet fejlődését; a művészet pedig a vagyonosodást. Colbert, XIV. Lajos genialis pénzügyministere jutott rá legelőször erre az alapigazságra, s látjuk, hogy ez a különben zsupori államférfiú mily roppant összegeket költ arra, hogy Franciaországban művészetet teremtsen.

Sőt a legújabb korban akárhány nagy közgazdasági író a szépművészetek értékét épen attól tette függővé, hogy mennyiben hajtanak anyagi hasznot is. És érdekes, hogy közülök ebben az irányban a legszélsőbb határig épen a legelismertebb szaktekintély ment. Tudniillik Aynard, a lyoni kereskedelmi kamara elnöke, a ki már évek óta a francia képviselőház pénzügyi bizottságának az előadója. A «Nouveau dictionnaire d'economie politique» szerkesztői: Leon Say és Joseph Challay, felkérték Aynard-t, hogy írná meg a könyvük számára a szépművészetek nemzetgazdasági jelentőségét. Aynard megírta a cikket s szépművészeti hiszekegyét a következő két mondatban foglalta össze: «A szépművészetek, úgymint: az építészet, szobrászat, festészet, *a tőke egy részét képviselik*; a zene kisebb mértékben alkotó, hacsak nem veszszük figyelembe az iparágakat, melyeket teremtett; a táncz pedig, noha bizonyos munkát követel, csak muló értéket képvisel. *A szépművészetek értéke attól függ, hogy mennyit jövedelmeznek*; az oly művészet pedig, a mely nem jövedelmez és tőkét nem teremt, elvesztette a létjogát».

Erdekes, hogy ugyane helyen mit írt Aynard a színházokról. «A színházak — mondja — nincsenek, mint a műzeumok, a nagy közönség számára nyitva, pedig a segélyezést a nagy közönség zsebéből kapják. Kevesebb virulna-e a közönség kedvencze, a Théâtre Française, ha az államnak kevesebb pénzébe kerülne. (E kérdést mi is felvetjük a budapesti közönség kedvenczével, a Nemzeti Színházzal szemben.) Vagy pedig a Nagy Opera, noha a legszélsőbb határokig űzi a fényűzést és a költsékezést, teljesít-e talán más hivatást is, mint azt, hogy mindig és örökké ugyanazokat a dalműveket darálja el, még pedig mindig silányabban. Amerikában és Angliában sem az állam fedezi a színházak költségeit, azért mégsem állanak a francia színházak mögött». — A londoni «The Architect» 1887. május 9-iki számában írja: «A francia kormányrendszer egyik absurduma a segélyezett színházak».

Nem akarunk Aynarddal vitatkozni; de kétségtelenül sok igazat mond. Megemlítjük még, hogy a képviselőház, mikor eszméit ott is kifejtette, pártjára állott és elejtette Antonin Proust-t, a szépművészeti államtitkárt. Pedig ha volt valaki, a ki a harmadik köztársaság alatt érdemeket szerzett a szépművészetek körül, az bizonyosan Antonin Proust volt. Sőt Clemenceau, a legvilágosabb elmék és a művészetek legodaadóbb pártolójának egyike, Aynard mellett állást foglalva, beszédét így fejezte be: «Un homme (t. i. Aynard) du jugement le plus sûr, incapable de se prêter à aucune Prousterie».

A szépművészeteknek azonkívül óriási politikai jelentősége is van. Az országban belül emeli a nemzeti öntudatot és önértetet, kifelé pedig hozzájárul a tekintély emeléséhez, a műveltség alacsonyabb fokán álló népeknek a cultura számára való meghódításához. E tekintetben egyetlenegy kulturállam sincsen olyan helyzetben, mint épen Magyarország, melyet délnek és keletnek olyan nemzetek vesznek körül, melyeknek szépművészete még meg sem született. Erre a

tárgyra később még visszatérek, mert rendkívül fontos közgazdasági jelentősége van.

Azok az óriási, milliókra menő összegek, melyeket dr. Wekerle Sándor a magyar szépművészetek emelésére, vagy pedig talán helyesebb, ha azt mondjuk, megteremtésére szánt, azt bizonyítják, hogy a magyar Colbert szeme előtt is első sorban a szépművészetek politikai és nemzetgazdasági fontossága lebegett. Hiszen, ha csak platói érzelmek, ethikai szempontok vezérelték volna, akkor már azzal is nagyot tesz vala, ha azt a botránnyosan csekély összeget, azt a nyomorúságos 5000 frtot, melylyel a megelőző kormányok (az államháztartás deficitje által korlátozva) a képzőművészeteket pártolták, megkészszerzte, vagy pedig — mondjunk nagyot és szörnyen merészet — megtízszerezte volna.

Dr. Wekerle Sándor milliókat bocsátott a magyar képzőművészet rendelkezésére. Ez az összeg azt bizonyítja, hogy ő Budapesten művészeti központot akart létesíteni. Így tehát fölmerül az a kérdés, hogy mesterséges eszközökkel lehet-e művészeti gócpontot és egyáltalán művészeti életet teremteni? Mert ha ez nem lehetséges, akkor minden fillér, melyet a művészet fejlesztésére adózunk, kárba veszett, kidobott pénz.

Erre a kérdésre mi határozottan azt feleljük, hogy lehet. Ott van rá a Colbert példája és ott van mint még nyomósabb bizonyíték, I. Lajos bajor király példája. Colbert úgy teremtette meg a francia iskolát, hogy az olasz classikus korszak remekeit összevásárolta és Párisban egyesítette. I. Napoleon universalis nagyságának egyik jellemző vonása, hogy mikor még a köztársasági hadsereg fővezére volt Olaszországban, az általa legyőzött fejedelmeknek és első sorban a pápának, szépművészeti remekeket kellett hadisarcznak fizetniök. Pedig ugyancsak szűkében volt a pénznek ő is, meg a köztársaság is. Sőt mikor a pápa egyetlenegy képért egy millió frank kárpótlást akart adni, Bonaparte tábornok

visszautasította a milliót. Másfél évszázadon át szabta a párisi iskola a művészetekben a törvényt; nagysága maig sem csapant meg, csakhogy kénytelen volt a müncheni iskolát mint egyenrangút elismerni. Ezt az iskolát I. Lajos bajor király alapította, azzal kezdve, a mivel Colbert kezdte: összegyűjtötte mindazokat az antik, olasz és német műremekeket, melyeket megszerezhetett. I. Lajos előtt München egész művészeti jelentősége a Dorner Jakab, Kellerhoven Móricz, Dillis, Hauber, a Kobele testvérek és a Quaglió-család jelentéktelen nevéhez fűződik. I. Lajos alatt a müncheni iskola oly gyorsan fejlődik, hogy alig két évtized alatt háttérbe szorította a sokkal régiebb, akkor dicsősége tetőpontján álló düsseldorfi iskolát, elhomályosította Karlsruhe, Stuttgart, Nürnberg, Augsburg. majnai Frankfurt művészeti hírért, teljesen megsemmisítette Ulm és Mannheim művészeti életét és Drezda meg Berlin, sőt Bécs művészetét sem engedte kifejlődni. Párisal pedig versenyre kelt a hegemoniáért. Ennek a rendkívül gyors emelkedésnek és uralomrajutásnak az volt az oka, mert egész Németországban csakis Münchenben tanulmányozhatták a festők és szobrászok a megelőző századok művészetét. Sőt a külföldi művészek is, kik még Párisban sem nyertek elég betekintést a nem olasz iskolákból származó irányokba, kénytelenek voltak a Glyptothékában és Pinakothékában végezni tanulmányaikat, s így közvetve bár, de hozzájárulni München művészeti nagysága emeléséhez.

Néhány esztendő óta München határozottan hanyatlík.

E hanyatlás okát ki kell fejtenünk, mert tanulságos, s mert ha megszívleljük, bennünket sok keserű csalódástól óvhat meg.

Nem elegendő az, hogy az állam összehordja múzeumába ezredek műremekeit; nem elég, ha a fejlődő művészek nehézség nélkül tanulmányozhatják évszázadok művészetének a fejlődését: okvetlenül szükséges az is, hogy a nagy közönség

műizlése és érdeklődése a művészet iránt fejlesztessék. Művészeket nem lehet teremteni. Azoknak születniök kell, épen úgy mint a költőknek. De a közönséget nevelni lehet a művészet megértésére, épen úgy mint a költemény megértésére. A közönség megtanul az iskolában olvasni, hogy elolvashassa a könyveket; meg kell tanulnia a képeket és szobrokat is elolvasni. Münchenben ebben az irányban semmit sem tettek, a mellé a délbajorországi népnek nincsen érzéke a szép iránt. Sőt Európának legkevésbé intelligens népe. A ki nem tud olvasni, annak nincsen szüksége könyvre; a ki nem tud egy képen, egy szoborban szépet találni, az nem is nélküli azokat. Egészen máskép áll a dolog Franciaországban, sőt Belgiumban, Németalföldön és Angolországban. (Hogy Olaszországról ne is beszéljünk.) Mind a négy államban, majdnem a legkisebb városban is van szépművészeti múzeum. Franciaországban a múzeumokat a kormány létesíti. Olasz mesterek műveinek a másolataival kezdi és kiegészíti az évenként a Salonban összevásárolt művekkel. Erre a célra a francia kormány évente 450,000 frankot költ. Nem jelentéktelenül gazdagodnak ezek a vidéki múzeumok magánosok ajándékaiból is. E múzeumok közül néhány, mint a bordeauxi, nancyi, roueni és lyoni, épenséggel számottevő a műtörténeti intézmények között. Az ilyen múzeumok természetesen óriási mértékben fejlesztik a francia nép veleszületett érzékét a szép iránt. Hatása pedig meg is látszik a francia műiparon is, mely százazreknek ad kenyeret és százmilliókat jövedelmez. Belgiumban, ebben az elsőrangú iparállamban, hasonló viszonyok vannak, mint Franciaországban. Sőt, kivált hogyha a nagysági arányt nézzük, még összehasonlíthatatlanul is nagyobb mértékben hozzájárul a kormány a nép szépművészeti neveléséhez, mint Franciaországban. A kicsiny Belgium évenként kerek egy millió frankot költ a vidéki múzeumok gyarapítására. Ennek az összegnek a felét az állam, a másik felét az

illető városok viselik. A belga vidéki múzeumokban ráakadunk a flamm iskola legragyogóbb példányaira és a mostani brüsseli iskola jelesebb alkotásaira. A németalföldi városokban szintén a régi flammandi mesterek műveit nézhetjük a legújabb festőké mellett, mint a milyenek Alma-Tadéma, Bischof, Bles, Israels és a Bécsben született Van Haaven. Angolországban maguk a városok tartják fenn a múzeumokat, melyeknek gazdagsága, kivált a mi a classikus és az olasz iskolát illeti, messze túlszárnyalja a francia vidéki múzeumokét is. E múzeumok hatása meg is látszik. Az angol művészet néhány év óta veszélyes versenytársává vált a francziának; a belga művészek pedig majdnem két évtizeden keresztül domináltak a párisi Salonban. Talán elég, ha hivatkozom a festők közül Claysra, Cluy-senaarra, Cockra, Cogeure, Courteusre, Gallaitra, Hammaura, Keyserre, Salamgra, Molsra, Robberra, a két Stevensre, Van Moerre, Verhazra, Vervézre, Wautersre és Willemsre. A szobrászok közül főlemlítem De Vignet, Groot Vilmost, Mignont és a festő-szobrászt, Van-Hayet.

Szembetünő és különös, hogy a brüsseli iskola, daczára annak, hogy mindig sok nagy művészt nevelt, nem tudott első helyre felvergődni. Pedig a belga nép gazdag, a szép iránti érzeke és egész művészeti képzettsége pedig vetelkedik a francziáéval. Talán túl is haladja. Hogy Brüssel, vagy pedig Antwerpen mégsem tudott jelentőséges művészeti centrummá fölemelkedni, sőt, hogy belga iskoláról a szó tulajdonképeni értelmében szó sem lehet, annak okát másban, a művészekben kell keresni. A belga művészek egészen elfrancziásodtak. Az egyes művészek alkotásaiban van ugyan egyéni vonás, de valamennyi művész között nincsen összekapcsoló vonás, mely az iskolát jellemzi. Hiányzik belőle az, a mit a művészet nemzeti jellegének mondunk. Ha pedig van a belga művészetnek jellege, akkor az a francia művészet jellemvonása. Így azután a belga művészek és az egész belga művészet

hozzájárul a francia művészet dicsőségének az emeléséhez. Kezdetben a spanyol művészek is a francia és az olasz iskola diadalszekerét vonták; egy évtized előtt azonban a spanyol művészek felszabadították magukat az idegen befolyás alól, egyesültek egy közös nemzeti vonásban, s azóta a spanyol művészetet egy sorban emlegetik a müncheni iskolával.

Ha a belga művészetet odaállítjuk a müncheni mellé, akkor rögtön szembetűnnek azok az okok, melyek a müncheninek rohamos emelkedését és mostani stagnálását, a brüsseli- nek pedig folytonos tespedését okozták.

Brüsszelben hiányzanak a nagy, valamennyi művészeti korszak mesterműveinek eredeti vagy pedig lemásolt remekei, melyekből a művészek tanulhatnak, s végre, a mi még nagyobb baj, a művészek nem tudtak nemzeti művészetet teremteni. Münchenben épen fordítva áll a dolog. Ott, mielőtt még művészet volt, óriási műgyűjtemények állottak a fejlődő művészek rendelkezésére. A művészek pedig rögtön elszakadtak a párisi iskolától, mely akkor még mindig David és ennek ellenfele, Regnault tanítványainak a hatása alatt állott. Ők visszatértek Van Eyckhez, Memlinghez, Plebejerhez, Dürerhez és Holbeinhoz és megalapították az «új német iskolát». Az új német, most müncheni iskola megalapítói voltak: Koch, Reinhardt, Overbeck és Veith. Ezek nyomaiba léptek Mengs, Chodowiecki, Cornelius, Menzel, a ki valamennyiök között a legnémetebb, napjainkban pedig Knaus, Vautier és később Piloty nyomában Schütz, Defregger, Leibl, Diez, Firlé, Hartmann, Seitz, Löffz. Igaz ugyan, hogy Münchenben van egy olasz iskola is, melynek egy Leubach, Kaulbach, Böcklin a híve. De e nagy nevek daczára is az olasz iskola csak alárendelt szerepet visz Münchenben. Kivált hogy az ifjú művésznemzedék színe-java, köztük néhány magyar is egészen a német irány híve. Münchent tehát fölemelte a művészet nemzeti iránya és a művészek rendelkezésére álló óriási segéd-

eszközök. Továbbfejlődésében pedig megakadályozta a nagy közönség indolentiája.

Mielőtt áttérünk a magyarországi művészeti viszonyokra, egy pillantást Bécsbe is kell vetnünk, a mely sokban befolyásolja művészetünket, de nem olyan nagyon, mint sokan állítják és távolról sem annyira, mint München és Páris, Bécs mi reánk már csak a miatt sem gyakorolhat a művészetekben befolyást, mert az ottani művészeti viszonyok cseppet sem kedvezőbbek, mint a mieink. Van ugyan nagyértékű műgyűjteménye; de az nem az állam, hanem az uralkodó birtoka. Kiegészítésével tehát nem a művészet igényeit veszik figyelembe, hanem egyetlen ember műzslése és előszeretete irányadó. E mellé a bécsi művészek kezdettől fogva a müncheniek hatása alatt állanak. Szeretnek ugyan «régi» és «újabb» bécsi iskoláról beszélni; de a legbehatóbb tanulmányozás után sem tudtam kisütni, hogy a régiek közül miben különbözik például Gauermann és Waldmüller a müncheniektől. Legfeljebb annyiban, hogy jobban meglátszik rajtuk az átmenet a düsseldorf-i iskolából a münchenibe, mint Lessingen, Rethelen, Achenbachon, Hessen. Az új bécsi iskola pedig, ha talán eltávozófélben van is Münchenből: a mennyit távozott Münchenből, annyit közeledett Berlinhez. Világosan meglátszik rajtuk a Krüger és Meyerheim hatása.

Most egészen nyugodtan áttérhetünk a magyar művészetre.

Nos, magyar művészet — nincs. Csakis magyar művészek vannak. És ezek közül is, még pedig épen a legnagyobbak, idegen művészet szolgálatában állanak. sőt néha még eredetüket is megtagadják. Ki tudja Klein Miksáról, Angeliről, hogy magyar? Munkácsy Düsseldorfban szívta magába a művészet nagy alapigazságait. Ő magyar irányban kezdte. Lehetett volna a mi Defreggerünk, Matejkónk, de a magyar művészet és a saját dicsősége nagy kárára letért a megkezdett nemzeti irányról. Ha összehasonlítjuk a «Siralomházban»-t a «Honfoglalás»-

sal, akkor rögtön látjuk az óriási űrt Munkácsy pályájának a kezdete és vége között. Ebben az űrben a nemzeti eszme merült el. Zichy Mihály műveiben egyetlenegy magyar vonásra sem akadunk, noha akárhány magyar tárgyat dolgozott fel. Lietzeen-Mayer és Wagner a müncheni iskola fölkezt apostolai és maga az élő művészek legnagyobbja, Benczur is a müncheni iskola ígét hirdette a müncheni szépművészeti akadémia tanszékén, melyet most Lietzen-Meyer és Wagner töltenek be. Böhm London múzeumait gazdagította ragyogó alkotásaival, Aradi pedig Olaszországban. Róla azonban el kell ismerni, hogy a külföldön is magyar maradott. Sőt a legnagyobb szobrászunk.

E mesterek körül és azonkívül is Párisban, Münchenben, Olaszországban egész légió magyar művész. Mindezekből mi nem akarunk a magyar művészek ellen fegyvert kovácsolni. Ez nevetséges dolog volna. Művészeink kénytelenek voltak és kénytelenek ma is külföldre menni, ha művészekké akarnak válni. A ki tanulni akar, annak iskolába kell járnia s oda kell mennie, a hol iskola van. Ha történt hiba, és sok hiba meg mulasztás történt, az az állam hibája és mulasztása volt. Különben Colbert is azon kezdte, hogy a művészeket Rómába, Firenzébe, Velenczébe küldötte; mi is ezen kezdtük. Sőt Franciaország még ma is fentart Rómában egy francia szépművészeti akadémiaát, melybe a párisi Academie des Beaux-Arts és a zeneakadémia legkitünőbb művész-növendékeit küldi, tanulmányaik befejezése céljából. Mi a Colbert kezdeményezése in már túl vagyunk; a «Prix de Rome»-nál pedig még nem vagyunk. A párisi «Prix de Rome» különben egymagában is eléggé bizonyítja, hogy a művészet mai fővárosában is mily nagy súlyt helyeznek még ma is arra, hogy a serdülő művész-nemzedék a nagy mestereket tanulmányozza. Nálunk ebben az irányban nagyot fog lendíteni a szépművészeti múzeum.

Az alapítandó szépművészeti múzeummal óriási lépést.

fogunk tenni a kitűzött cél felé; de még nem leszünk ott. A művészetnek, ha jelentőségre akar szert tenni, nemzeti-nek kell lennie, különben sohasem fog önállóságra szert tenni, mint ezt Brüsszel bizonyítja. Azután a művészetnek művészetet szerető közönség között kell virágoznia. Ez a talaja. s ha a talaja rossz, a művészet egy bizonyos pontnál stagnálni kezd, mint ezt München példája bizonyítja. Colbert kezdeményezése azért vált be teljesen, mert ott a művészek elejétől kezdve nemzeti irányban haladtak s mert finom műérzékű közönségnek dolgoztak. Nem kell hinni, hogy Franciaországban Colbert találta fel a művészetet; csak ő adta meg a nagy lökést, a mely mai magaslatára felemelte. A ki a szépművészetek történetében járatos, az tudja, hogy az olasz művészet felvirágzása előtt Franciaország egyszer már vezérszerepet vitt a szépművészetekben. Sőt, hogy az olasz renaissance épen Franciaországból indult ki. A mit a chartresi székesegyház nyugati portáléje, sőt egy még régibb korból az arlesi székesegyház portáléje bizonyít. Nem is kell a chartresi, toulousei és burgundi művészekre hivatkoznunk. annak a megállapítására, hogy a francia nép mindig élénk érzékkel bírt a szépművészetek iránt.

Fölmerül már most az a kérdés, hogy a magyar közönségben van-e elég műérzék? Van. Sokkal több, mint akármelyik más népben. Csak nézzünk szét a nép között az ország akármelyik vidékén. Mindenütt a legelevenebb plastikai és színérzékét tapasztaljuk. A tulipántos ládától a ház homlokzata csücsáig minden telefestve kezdetleges, de eleven színű virágokkal; kifaragva virágokkal, állatokkal. Nézzük a női kézimunkákat, akár a földműves vályogházában, akár a mágnás márványpalotájában, a fővárosban épen úgy, mint az erdélyi hegyek között, mindenütt páratlan színérzékéről és a tökéletes rajz felé való törekvésről tanuskodnak. Ez az érzék a magyar néppel vele született, épen úgy, mint a dal, a színes képle-

tekben gazdag nyelv, mint beszéd közben az előkelő kézmozdulat, melylyel szava érelmét és súlyát plastikailag is kidomborítani igyekeznek. Az érzék tehát megvan: már most csak ki kell azt fejteni és előkelő irányba terelni. Ezt a czélt csakis a vidéki múzeumokkal lehet elérni, a nép lelkében szunnyadó kincset pedig csakis úgy lehet a magyar művészet érdekében kizsákmányolni, ha a művészek *nemzeti* művészetet teremtenek. Néma gyermek szavát az anya se érti. Belgiumban látjuk, hogy az idegen, francia ízű művészet nem tud a flamm eredetű nép szívéhez szólani. A mi művészetünk is azért hagyta érintetlenül a nemzet zömét, mert nem az ő nyelvén beszél.

Sokan azt mondják, hogy a művészet internationalis. Ezt az állítást már a legelső pillantás is megdönti, a mit egy ősrégi khinai, indiai, egyiptomi, vagy pedig görög szoborra vetünk. Mennyire különböznek ezek a szobrok egymástól felfogásban és kivitelben, stilben és szellemben. Pedig íme, ez a Kefrem-alak ugyanolyan mesteri alkotás, mint a milói Venus, vagy mint a Louvre másik remeke, a Borghese Pauline; ez az indiai bálvány pedig tökéletesség dolgában nem áll bármelyik antik, vagy modern műredek mögött. Hogy mi mégis a görög mestereknek adjuk az elsőséget, annak oka nem abban rejlik, hogy a görög mesterek talán finomabban kezelték a vésőt, mint az indiaiak vagy khinaiak. hanem egyszerűen azért, mert a görög felfogás napjainkban közelebbre esik a miénkhez, mint az ázsiaiaké. Közelebbre esik pedig — eltekintve a földrajztól — azért, mert egész műveltségünk a görög cultura emlőin nevelkedett és nőtt nagyra. Mikor őseink még Khina tőszomszédságában tanyáztak, bizonyosan a khinai cultura behatása alatt állottak. S ha akkor Praxiteles valamely műredekét megmutatják vala nekik, bizonyosan épen úgy kaczagtak volna, mint a hogy most kacagnának egy khinai szobor látására.

Ha a művészet tényleg internationalis volna, akkor ma az európai nemzetek művészete sem különböznék egymástól, és nem volna francia, angol, olasz, német, spanyol művészet. A művészet csakis annyiban internationalis, a mennyiben a beszéd is az; de a nyelv már nem internationalis, hanem nemzeti. Mindegyik nemzetnek, vagy pedig a legtöbb önálló nemzetnek megvan a saját nyelve. De nincsen mindig a saját nemzeti irodalma. Hanem az irodalom internationalismusára hivatkozva, más előrehaladottabb irodalmakat utánoz. Ilyen napjainkban a magyar irodalom is, mely letérve arról az útról, mit Petőfi, Arany, Vörösmarty, Tompa, Vajda János stb. kijelöltek, a francia és a német, sőt már az orosz szellemek utánzásából tengődik.

Ha a művészet fejlődését az egyes nemzeteknél nézzük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a művészet, karöltve az irodalommal, abban a mértékben haladott előre, a mely mértékben fejlődött az illető nemzet szellemi egyénisége. A nemzeti fellendülés mindig a művészet és irodalom fellendülésének a korszaka volt és ebben a korszakban különbözött is mindkettő legélesebben minden más nemzet irodalmától, művészetétől. Az internationalismus, szabatosan kifejtve, nem egyéb jellegnélküliségnél. Már pedig minden más kultúr-állam művészetének megvan az önálló jellemvonása, melyben e nemzet egész gondolkodásmódja, lelke visszatükröződik. Ezért különbözik a francia művészet az angoltól, a némettől. Pedig mind a háromnak és valamennyinek kiindulási pontja a görög volt. Csakhogy a nemzetek elűtő felfogása, ideálja, törekvése más útra terelte. Olyan útra, a mely párhuzamosan halad e nemzet felfogásával, ideáljaival, törekvéseivel, egész szellemi életével. Az internationalismus hangzatos tanából nem marad egyéb egy zavart fogalomnál, melyet sem a tények, sem a nemzeti aspirációk nem igazolnak, sőt határozottan megtagadnak. Érdekes, hogy minálunk épen azok a művészek

és aesthetikusok, a kik éveken keresztül a külföldön időztek s ott végezték tanulmányaikat és nyertek széles beletekintést a művészet nagy és általános alapigazságaiba, sürgetik leg- hangosabban a nemzeti szellem kifejlését a művészetekben. A kik pedig lábukat a Lajta túlsó partjára sem tették eddig, azok vádolják az «européereket» azzal, hogy a magyar globuson állanak.

Nézzük már most, hogy mit értünk mi nemzeti irány- nak a művészetben.

A mit nemzeti alatt értünk, az csakis *a formában, a nyelvben* juthat kifejezésre és nem az alakítás tárgyában. Az alakítás tárgya lehet akármi, az nem befolyásolja a nemzeti irányt, mint a hogy beszélhetünk magyarul Shakespeare-ről, Diogenesről, Mohamedről, a napfoltokról és az északi sarkról, egyszóval mindenről a világon. Épen így beszélhetek az ecsettel, a vésűvel is mindenről a világon, még pedig magyarul, a nélkül, hogy egyáltalán mellőzhetetlenül szükséges volna az, hogy alföldi gulyákat, lobogó-inges csikósokat, rohamra induló honvédeket, vagy pedig díszruhás mágnásokat ábrázoljunk. Bár kétségtelenül előnyös lesz, ha alakításom tárgya is magyar. Mert utóvégre a magyar ember legsűrűbben mégis csak magyar dolgokról beszél. A tárgy határainak a korlátozása, melyet mi azonban határozottan perhorrescálunk, nem befolyásolhatja a művész dicsőségét. Már szűkebb kör- ből nem lehet tárgyat meríteni, mint korunk legnagyobb művészeinek egyike, Defregger teszi. De hivatkozhatnám Kollerre, Kovalevszkyre, Pettersenre, Pilotyra, Verlatra, Mat- tejkóra, Madarászra és még sok más elsőrangú művészre, a kik nemcsak formában, de tárgyban is nemzeti irányt követtek.

Hogy a tárgy mennyire nem befolyásolja a mű nemzeti szellemét, és hogy mennyire lehet az egész alkotás idegen- szerű, daczára annak, hogy a tárgya nemzeti: azt tizezer

külföldi és sok száz hazai példából is tudnók bizonyítani. Vegyük a legközelebbre eső példákat, még pedig első sorban a szobrászat teréről. Még pedig azért, mert a szobrászat a szépművészetek között a legconservativebb természetű. Minden újításnak a leghatározottabban ellene szegül. S az utolsó évtizedekben mégis milyen óriási változásokon ment keresztül. Ha ezeket a változásokat nézzük, tudjuk csak egész terjedelmében áttekinteni az új irányok óriás hatását és jelentőségét. Az antik szépség-ideálok csődbe kerültek és a természetesség került diadalra. Ma már csodálkozunk a miatt, hogy előbb nem vették észre, hogy a görög művészet semmit nem tükröz hívebben vissza, mint a görög nép hiúságát, a mely Athén legragyogóbb napjaiban épen olyan távol volt a naivitástól, mint a mai párisi művészet és jellem. A «pórt», mely szobrászatunkban még ma is uralkodik, egyenesen az antik művészetből merítették művészeink. A görögök pedig az arénából, a színházból; sohasem a természetből, a valóságból. Nyomát annak a hatalmas változásnak, mely a művészt a színházból a természetbe vitte ki, mely nem színpadi eszközökkel, hanem az élethű felszólalással akar hatást elérni: a mi nyilvános szobrainkban nem találjuk. Szobrászaink — az ifjabbakat leszámítva — még mindig a semmitmondó classicitást imádják s nem veszik észre, hogy a classicismust mindenütt a világon utólérte méltó sorsa s a lomtárba került. Ha szobrászaink is az élethől merítették volna művészetükhöz az ihletet, akkor ma nemzeti szobrászatunk volna. Akkor a Deák Ferencz szobra kevésbé volna rossz; mert ha egyebet nem, legalább találnánk rajta egy nemzeti vonást. A Széchenyi-szobor, az Eötvös-szobor sem különb. Még Petőfié sem. Csupa magyar tárgyú szobor, és lelkünket hidegen hagyják. Annál jobban fölmelegedik Arany János szobra előtt, mely, mint maga Arany János is, a magyar geniust dicsőíti.

A szobrászatnál sokkal mozgékonyabb, festészetnél sok-

kal szembetünőbb a nemzeti szellem hiánya. Menjünk csak fel a múzeum képtárába s nézzünk körül a tájképek között. A legmagyarabb tájakat — melyeket még idegenből néhány heti tanulmányozásra idevetődött festők is oly híven tudnak néha visszaadni, hogy külföldi kiállításon is rögtön ráismerünk, hogy ez a párás levegőtől körülvelt füzes a Tisza partján zöldel — magyar festők úgy festették meg, hogy azt a füzeset inkább Görögországban keresnők, mint Magyarországon. Hamis benne a levegő meg a napsugár, hamis benne minden fűszál és minden levél. Az egész pedig egy élettelen hazugság. Azok a festők — és szobrászok is — a kik az utolsó tíz évben a külföldön tanultak, már egészen másképp dolgoznak. Ők a valóságra törekednek s e miatt alkotásaikban benne van a nemzeti szellem is.

Ennek a nemzeti szellemnek át kell hatolnia egész művészetünket; csakis akkor beszélhetünk majd magyar művészetről. Csakis akkor fog Wekerle nagyszerű kezdeményezése célhoz érni, csakis akkor fog dr. Wlassics Gyula rendkívüli ügybuzgalma gyümölcsözni.

Annak a bizonyítására, hogy a kellő áldozatok árán és a helyesen megválasztott eszközökkel lehet aránylag rövid idő alatt is nagy művészeti életet teremteni, visszanyúltunk a Colbert és a bajor király példájára. Hozzánk közelebb eső példára is hivatkozhatnánk. Elég a Hunyadi Mátyás nevét említeni. Ő Budán olyan művészeti központot teremtett, mely az olasz városok művészeti dicsőségét is elhomályosította. Ha egy-két, hozzá méltó utóda lett volna, akkor az egész világ ma is bámulná a magyar művészetet; a mint hogy akkor bámulta. Mátyás kezdeményezése, bármily rövid ideig tartott is, mégis természetőleg hatott. Még a mohácsi vész után is megérezni hatását. Brassóban s valószínűleg másutt is, egész festészeti iskola volt; a Perényiek Beregben őseiknek szobrokat emeltettek és sok magyar művész külföldre

megy, ismereteit gazdagítani. Mindez arra vall, hogy történetünk legsötétebb korszakában is megmaradott a magyar népben a művészetek iránti élénk érdeklődés.

Általános a panasz, hogy nálunk a művészet iránti érdeklődés csakis a zsebig terjed. Hogy a nagy közönség nem vásárol képeket, szobrokat. Ez a panasz igazolt; de másutt sincsenek kedvezőbb viszonyok, vagy legalább is nem sokkal kedvezőbbek. Állításom igazolására a világ első képiacznának a párisinak a forgalmát akarom bemutatni. Még pedig egy statisztikai kimutatás alapján, mit a franczia kereskedelmi minister tavaly hivatalosan összeállított, abból a czélból, hogy megállapíttassék, mennyi a műfestészetre szükséges anyagot importál és exportál Franciaország. A statisztikai munkálatok közben egyúttal megállapították, hogy mennyi kép fogy el Párisban.

Párisban évente körülbelül 50 képkiallítás van. A kiállított képek átlagos összege: a két nagy Salonban (Champs Elysées és Champs de Mars) mindegyikben 2500 darab, a «függetlenek» kiállításában 1200 darab, a hölgyek társulata kiállításában 1200 darab, az Union Libérale-ban 1000 darab, a többi szépművészeti társaság kiállításain 1200 darab. Körülbelül 4000 darabot állít ki a Durand-Ruel műcsarnok, a Petit-csarnok s a Théâtre d'Application. Ama kiállításokban, miket egyes művészek műveiből Bernheim, Bouvret, Boussod et Valadon. Le Bare de Bouteville, Thomas és még néhány műkereskedő rendez, összesen átlag 1500 darab van évente kiállítva. Összesen 16.000 darabra lehet a Párisban évenként kiállított képeket becsülni. Azoktól a képektől, melyek a műtermekben maradnak eltekintünk. Kiszámították, hogy egy négyszögméter terjedelmű kép, keretestől (a modell-költségek is beleszámítva) a festőnek 230 frankjába kerül. A tizenhat-ezer kiállított kép tehát 3.680.000 frankba kerül. E képek közül az állam vásárol a két Salonban 40.000 frankért képe-

ket. (Az említett 450,000 frankból képekre csak ennyi jut. A többi szobrokra, metszetekre, gobelinekre és egyéb szép- és iparművészeti czélokra költi el. De megjegyzendő, hogy a francia állam az egész országban az említett vásárlásokra kerek nyolczmilliót költ.) Páris városa, a megrendeléseket beleszámítva, évente 20,000 frankot ad ki képekre. A Sociéte des Amis des Arts 5000 frankért vásárol képeket. Amerikai kereskedők átlag 150,000 frankért vásárolnak. Más nemzetek kereskedői és műkedvelői körülbelül 250,000 frankot hagynak a kiállításokban, francia gyűjtők és műkedvelők körülbelül száz darabot vesznek az előkelőbb művészekről, darabját átlag 5000 frankkal, és körülbelül ezeröt száz darabot átlag 500 frankkal. Azok az óriási összegek, mik egyes képekért gyakran az ujságokba belekerülnek, valótlanok. Csakis a művészek és kereskedők akarnak ily módon magoknak nagyobb hírt és vevőközönséget szerezni. Megesik mégis, hogy némely nagy művész valamely képét százezrekért adja el. De az ilyen kép mindig megrendelésre keletkezett.

A kiállított 16,000 képből tehát csak 1.715,000 frankért kel el. E bevételekkel szemben 3.680,000 franknyi kiadás van. Tehát majdnem kétmillió franknyi deficit. Ha számításba vesszük a kép elhordása díját, a kiállítási költségeket és az eladási összegből levont százalékot, akkor a művészekre alig jut 1.400,000 frank s így a deficit kétmillió fölül rüg. A festők túlnyomó része — még a legelőkelőbbek is — arczképfestéssel igyekszik napi kenyerét megszerezni. De ezen a téren is hús közül alig tud egy zöld ágra vergődni.

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy Párisban sem kedvezőbb a művészek helyzete, mint nálunk. Pedig a francia nép ugyancsak lelkesül a művészetért. Ebből a jelenségből le kell vonni a helyes tanulságot. A kormány kövessen el mindent, hogy a nép műérzékét fejlessze. Először is azért, mert a lélekre semmi sem hat nemesbítőleg, mint a művészet.

Nagyon helyesen jegyzi meg Knauz Nándor, a garam-szent-benedeki székesegyház történésze, a XII. század elejéről keletkező templomban talált freskókról: «Olyan időben, mikor még kevés könyv volt, ősünk egyházaik képeiről olvasták el Isten kinyilatkoztatásait . . . . és a templomok falainak és ablakainak a festéseiről hallgatták a könnyen érthető beszédet». Másodszor pedig azért, mert a műízlés kifejtésével új vásárló közönséget is teremtünk. Európa egyetlen országában sem találtam még az egyszerű földmivelő házában is annyi képet, mint minálunk. Színyomatú szent képek, csataképek, a szabadságharcz vértanúinak a képe, Kossuth Lajos és a királyi család tagjainak az arczképei díszítik a falakat. A középosztály már kevésbé díszíti lakásait képekkel. Az egyszerű, értéktelen olajnyomatok nem felelnek meg ízlésének; a festett kép árát pedig drágálja. E miatt az ügyvédek, orvosok, tanárok, jobbmódú kereskedők, iparosok házában ritkán látni képet. Legfeljebb arczképet. A «Nemzeti Szalon», mely azt tűzte ki feladatául, hogy olcsó pénzen juttassa a nagy közönséget jó képekhez és szoborművekhez, tagadhatlanul nagy hivatást teljesít.

Míg a kormány a nép műérzékét vidéki múzeumok felállításával fejleszti, óvakodnia kell új festészeti iskolák felállításától. Úgy is elég nálunk a festőproletár, új szépművészeti akadémiák alapításával csak szaporítanók a művészek között a proletárokat.

Röviden érintettük már a szépművészetek befolyását az állam külső tekintélyének az emelésére. A művészet mindig a magasabb cultura kifejezője; a cultura pedig a politikai életben is örökké dominált s az erő, a hatalom biztos próbaköve volt. A szerbek, bolgárok, románok, kik bennünket körülvesznek, tisztelettel nézik előrehaladottabb culturánkat. Ha Magyarországon sikerülne nagy művészeti központot teremteni, a tisztelet csak fokozódnék, és az érintkezés e

nemzetekkel bensőbbé is válnék. Azért is, mert a művészeti pályára készülő szerbek, bolgárok, románok nem mennének Bécsbe, Münchenbe, Párisba, hanem Budapestre jönnének tanulmányaikat bevégezni; és azért is, mert — ha művészetünk nemzeti volna — művészetünk nemzeti szellemével magukba szívnanák a magyar felfogásból, magyar culturából s a magyar műveltség és magyar államiságnak lennének önkénytelenül is hirdetői. Azonfelül teremtenék a magyar festőknek új piacokat. A három keleti állam tömérdek szent képet fogyaszt el a templomok számára; a gazdag románok és bolgárok pedig szeretik magokat lefestetni. Nem ártana, ha festőink Belgrádban, Bukarestben, Szófiában kiállítást rendeznének. Rövid idő alatt szépművészeti termékeink jelentős kiviteli czikké is válhatnának s nemcsak a művészeknek, hanem az országnak is nagy anyagi hasznot hozna.

Az itt elmondottaknak kell azok szeme előtt lebegni, a kik hivatva vannak arra, s a kik hivatást éreznek magokban arra, hogy Magyarországon nagy művészeti központot létesítsenek.

Soós Antal.

RENAN ERNŐ.

— Második közlemény. —

III.

A keresztyénség és az izlam eredete.

Már 1849-ben azt írta Renan, hogy a XIX. század legjelentékenyebb munkája *A keresztyénség eredetének kritikai története* volna. Életének feladatává tette egy ily nagyszerű munka megírását. *Jézus életén* kezdette és a hetedik kötettel, *Marcus Aurelius* császárral, végezte. E művében gyakorlatilag óhajtá megmutatni, hogy képződik a vallás, hogy teremti meg az emberi szellem spontan működése. Ez az önkénytelen és öntudatlan működése az emberi szellemnek úgy van bemutatva, hogy bámulatra ragadja az olvasót, s habár itt-ott nem egy kifogásunk, kételyünk támadhat: nem győzzük eléggé csodálni a szerző, a prózairó és gondolkodó fényes tehetségét, a ki a hatvanas és hetvenes évek műveltebb közönségének érzését, gondolkodását legtalálóbban tudta kifejezni.

Renannak természetesen sok ellensége is volt. Az elsők közé a pusztuló idealistákat számíthatni, a harminczas, negyvenes évek összefoglaló, eszményi embereit. Az ő szabatos, határozott és egyenes logikájok nem gyönyörködhetett Renan kétértelmű, homályos, kitérő, hajlékony eszejárásán. Bár Hegel

épen az idealismus ragyogó napjaiban mutatta be és terjesztette el a fejlődés tanát, melyben a tegnapi igazság holnap már nem az, mely az örökös változást hirdeti az eszmék terén is. De még az oly idealista is, a ki elfogadta, épen összefoglaló gondolkodásánál fogva alig tudta elképzelni azt a sok finom árnyalatot, melylyel minden fejlődés jár. E bölcselemek tehát nem teheték magukévá Renan nézeteit. Noha megengedték az erkölcsi világ törvényszerűségét, egész lényüket felháborította az emberiség hőseinek, félisteneinek mythosi vagy legendai homályba burkolása. Minden idealista hajlandó rá, hogy *heroidershipper* hősímádó legyen. Nagyjait derült világításba szereti helyezni és leborulni előttük. Renan is ezt teszi, még pedig keserűdes fájdalom hangján, sentimentalis epedéssel szól Krisztusról és szent vallásáról; de az ő imádásáról a legtöbben szigorúan nyilatkoztak, kétségbevonták őszinteségét és mesterkelt, szenvelgő adoratióknak neveztek.

Renan ellenségeinek másik nagy osztálya a hatalmas egyházi orthodoxia híveiből került ki. Tudjuk, hogy az idealrealismus második felében a nagy nemzeti egység és központosság jut érvényre az országban, a nagy egyházi centralisatio a vallások életében. Ismeretes, mily hatalmas egység, hajthatlan orthodoxia jött létre a katolikus egyházban is. Ez az orthodox irány szívéből gyűlölte Renan habozó és határozatlan felfogását. Az idealrealismus minden felekezetnél, még a protestansoknál is, nem szereti a hitágazatok kétségségét, határozatlanságát. Neki szabatosan körülírt dogmák kellene, melyek nem tűrik a kétértelmű magyarázatot. Minő szívvel fogadhatta Renan szellemes kétértelműségeit egy ily orthodox lélek, nagyon könnyű elképzelnünk. A katolikus és protestans orthodoxia egyaránt fellázadt ellene. Természetes, hogy a legjobban zúgolódtak a katolikusok, s lelkes czáfolatokat bocsátottak világgá az Isten, az egyház, a tör-

ténelem, a moral nevében. A nagy közönség azonban más szemmel nézte Renan előadását, kivált a hetvenes évek embereinek nagyon tetszhetett az a határozatlan mystikus vallásos érzés, mely a bölcsész iratain előmlött. Jól esett nekik az a meleg, édes érzés, melyet nem tettek rideggé a merev dogmák, hanem lágyan elringatták benne a bölcsész gyönyörű sorai. Ezekből teljesen hiányzott minden orthodox kifakadás, bántó kárhoztatás. Még a hol könnyű és kedvező alkalma lett volna is reá, óvatosan került a szerző. Mint valódi realista, igazán gyöngéd, figyelmes és tapintatos volt. Az eszményi ember legtöbbször kíméletlen, egyenes logikája rögtön kárhoztat, gondolkodása fensőbb erkölcsi szempontból indul ki, míg a realista édes szavakkal tudja bemutatni eltérő nézeteit s bocsánatot látszik kérni, hogy más véleménye lehet. Renan kiváló mestere ennek az előadásnak. Mindig kesergő hangon jelezi, hogy tudományos működésével elidegeníti magától az emberiség nemesebb, jobb felét, a vallásos lelkeket.

De midőn Jézus életében és a keresztyénség megalakulásában szépen mutatja be Renan az emberiség spontaneitásának szerepét, mindjárt fölmerül az izlam kérdése, melyben alig van egy kis jelensége fajunk ez önkénytelen alkotásának. «Le kell mondani arról a kritikának, hogy biztosat tudhasson a vallásalapítók jelleméről és életrajzáról. Reájok nézve a legenda szövevénye egészen eltakarja a historiáét. Vajjon szépek vagy rútak, köznapiak vagy fenségesek voltak-e? Senki sem tudja. A nekik tulajdonított könyvek, az ajkaikra tett beszédek rendesen újabb fogalmazványok és sokkal kevésbé oktatnak arra bennünket, kik voltak ők, mint a módra, hogyan fogták fel tanítványaik az eszményt. Jellemök szépsége sem az övék, az emberiség tulajdona, mely az ő képére teremté őket. E szüntelen alkotó erőtől átalakítva, a legcsúnyább hernyóból is a leggyönyörűbb pillangó válhatik. Ez azonban nem áll Mahometre. Körülötte a legenda munkája gyöngé és

eredetiség nélküli. Mahomet valóban történeti személyiség: minden oldalról érinthetjük. A neve alatt reánk maradt könyv csaknem szóról-szóra magában foglalja beszédeit. Élete csak olyan biographia, mint más emberé, csodák és túlzások nélkül. Valóban az izlam alapítójának életrajza oly egyszerű, világos és közönséges, hogy nem gyönyörködhetik benne a költő. Egy-egy keresztyén szent legendája mily bájos mesékkel, idylli, majd fenséges képekkel szolgál az olvasónak! Mi ennek a magyarázata? kérdezzük Renantól. Megfelel kérdéseinkre. Az arab szellem szélső finomsága, nyilt és tiszta modora, az erkölcsök szabadsága nem kedvezett a vallás mythikus fejlődésének. Arábiában teljesen hiányzik azon elem, mely a mysticismust és mythológiát szüli. Sohasem tudta az Istenben meglátni a különféleséget, a többséget és a nemet, például az *istennő*, *istenasszony* kifejezés rémséges barbarismus volna a héberben. Jellemző vonásuk, hogy sohasem volt mythológiájok és epopoeájok. Ezek csak oly népeknél lehetségesek, a melyeknél az Isten, az emberiség és a mindenség határai összefolynak. Ettől a pantheismustól nagyon messze esik a sémi szellem. Arábia különösen vagy elvesztette, vagy talán sohasem volt meg neki a természetfölötti inventio ajándéka.

E magyarázatban sok helyes, sok igaz van. A sémi szellem erősen általánosító, összefoglaló; ezért volt lehetséges, hogy a zsidók oly korán eljutottak az egyisteniség fogalmára. A mivel például a görögöknél alig félezzreddel Krisztus előtt s akkor is csak egyes gondolkodóknál találkozunk: azt a zsidók vallása gyönyörű mondákkal ékesítve másfél ezer év óta hirdette. De hogy a zsidóknak, araboknak nem lett volna mythosuk, nem hittek volna a sokisteniségben, s hogy a zsidók a realismus idején nem estek volna vissza a polytheismusba, épen az az összehasonlító nyelvészet czáfolta meg, melyre Renan annyira szeret hivatkozni. A zsidó nép ősidőkben szintén polytheista volt, noha összefoglaló természeténél fogva

nem annyira, mint a görög és más nyugoti faj. A kezdetleges ember nem is képes másképp felfogni a világot mint a polytheismus fényében. Ezt meg tudja érteni. A fejlődés magas színvonalán kell lennie, hogy az egyisten, az elvont, az ő világán kívül élő és még talán szellemistent megértse. Bármilyen összefoglaló tehetsége van a semitának, idáig bizonyosan csak évezredek alatt tudott eljutni.

Hogy a zsidó vallásban, az izlamban és később a protestantismusban kevés vagy nincs mythos, ennek magyarázatját főleg az uralkodó eszmében kell keresnünk. E vallások mind az idealismus napjaiban keletkeztek s oly ridegen körül voltak írva, az eszményiség bonczoló gondolkodása annyira lenyesett rólok minden meséset, minden költőt, festőt és bájos vonást, hogy majdnem csupán a száraz igazság maradt meg. Az ébredő s utóbb gyarapodó realismus iparkodott egyet-mást visszahozni az érzékelhető elemekből, de mindez kevés volt.

Némileg mutatja ezt a protestantismus története. A XVI. század második tizedében támad a lutheranismus, pár évtizeddel később a rationalistikusabb calvinismus. Ezek még megtartják a Szentháromságot, Krisztus még az Isten fia; később keletkezik az unitariusok tana s utoljára a zsidózók, a szombatosok felekezete. Ez a legszélsőbb rationalismus. A XVII. század első negyedében már délre jut az idealrealismus, mindenütt a nagy nemzeti, vallási, nyelvi, irodalmi, erkölcsi stb. egységre törnek a haza fiai, katolikusok, lutheranusok és kalvinisták kegyetlenül pusztítják a zsidózókat s mellettök az unitariusokat és oly sikerrel hajtják végre kegyetlen munkájokat, hogy alig maradt magja a zsidózóknak, az unitariusok pedig, kik egész Erdélyt ellepték, még ma is csak 60,000-en vannak a széles magyar hazában, míg a korábban keletkezett és több mythosi elemet fentartó lutheranus és kálvinista felekezet, habár szintén sokat veszített az idealrealismus val-

lási és politikai egysége alatt, mégis elég jó erőben fentartotta magát. Azért nyugodtan elmondhatni, hogy bármily száraz és rideg, árnyalat nélküli az arab szellem, ha a realizmus alatt kezdődik és érvényre jut az izlam, mindenesetre lett volna benne egy kevés mythosi, érzéki elem, nem ugyan a beduinoknál, a kiket ma sem tudott megnyerni Mohammed reliigiója, hanem a városi araboknál.

Hogy az árja még az izlamot is be tudja népesíteni mythosi alakokkal, a perzsáknál látjuk, a kik nem levén semita faj, *a korán* mellett magukévá tették a hagyományt is és így legendai elemekkel ékesítették vallásukat. Van hőskölteményök is, *a Sah-náme*, nem epopoea vagy naiv eposz, melyben a nép saját őskorát istenei-, félistenei-, és hőseivel mutatja be, hanem mondák, harczias költemények, királyok és csataik egymásutánja, melybe itt-ott mythosi elem is vegyül. Szerzője *Firduszi*, midőn a régi dicsőséget rajzolja, nem idegen a tűzimádó perzsa szellemtől sem, melyet pedig az egyistentan apostolai kegyetlenül irtogattak. Ha ez eposz az idealreal korszak második felében készül, mikor még van érzékünk a nemzeti nagyság iránt, de már szeretjük az érzéket, a mesést, a mondait, a naiv mythosi világot, valószínű, hogy a költő elénk tudja varázsolni a perzsa szellem egész körét. Édes, naiv képét kapjuk a perzsa nemzeti érzésnek, gondolkodásnak. A hősköltemény azonban nagyrészt az új idők hajnalán, az ébredező idealismus napjaiban született. Mahmud szultán (997—1030) korának leghatalmasabb fejedelemme volt lelkes pártfogója. Uralkodása egyidejű a mi szent Istvánunkéval, a kinek királyságával kezdődik a vallás, az erkölcs, a politika, szóval az egész nemzeti élet reformja. Ez az idealismus azonban nem kedvezett az eposz nyugodt tárgyias hangjának, felfogásának. Ariosta, ki még jó részt a XV. század realizmusának gyermeke, az *Orlando furioso* szerzője (1516.) sem tud igazi elbeszélő lenni, annál kevésbbé

Voltaire az ő *Henriásában*, (1728.) ki már készakarva kikertüli az ajánlkozó mythosi elemeket is s allegorikus alakokkal, álmokkal, jóslatokkal pótolja őket; még kevésbé a mi Vörösmartynek *Zalán futásában* (1825.). Az idealismus eposzaiban rendesen mély hazafi fájdalom szava nyilvánul égő honszeretetet nyilatkozik, nemes patriotismus foglalja el az életkedv helyét, dicső harcok, nagy nemzeti küzdelmek foglalkoztatják szívünket és képzeletünket. Firduszi lelke sokszor a fatalismus rabja. Művén a pusztulás, a halál elegiás hangja ömlik el. Olykor megszakítja elbeszélését s figyelmezteti hallgatóját, hogy gondolja meg, milyen vén ez a világ, mennyi romlás ment és megy ezután is végbe e hegyeken és síkokon! Renan ezt részben az izlamnak tulajdonítja, részben a perzsa bölcsészetnek. «Az izlam és a perzsa bölcsészet vitte be a *Sah-náméba* az ember végzetének mélabús fogalmát, melyet nem ismertek a homeri költemények, sem a carlovingi énekek. Az életkedv, a jó kedv a halálban is alkotó elemei az epikus szellemnek. Roland és Achilles, Olivier és Hector sohasem töprenkedtek magukon.» Renan ítélete aligha igaz. A perzsa, mint árja nép, szintén tud vígadni, gyönyörűségét tudja találni az életben. Firduszi e hangját épen úgy idealismusának kell tulajdonítanunk, mint a magyar Vörösmarty fájdalmas elégiai kitéréseit. Mindkettő lángolón szereti hazáját, hisz a dicsőségben, szereti a jót, a nemeset, a fenségést, lelkesedik az eszményi műveltségért. De míg Vörösmarty művei modernebbek s kizárólag az övéi; a *Sah-náme*, a *királyok könyve* századok alatt új episodokkal bővült, az eredeti mű tetemesen átalakult vagy legalább módosult, a mit annál könnyebben lehet megtenni, mert úgy sem volt egységes munka. Csakhogy az eszményibb előadásba realisabb részek keveredtek s így elveszett belőle a hang és a felfogás egyöntetősége.

IV.

Isten és a természet.

Az idealrealismus második felében mindig jobban elterjed a történeti világnézet. Az idealista világos képet, átlátszó igazságot, feltétlen doctrinát keres; de már az idealrealismus hajnalán szembetűnik e merev érzés, gondolkodás egyoldalúsága. Az idealista saszeme érzéketlen az élet apróságai, a lét ezer meg ezer árnyalata iránt: a realista pedig éppen ezekben leli gyönyörűségét. Gondolkodása az eszme haladásával mindinkább érvényre jut. A gyakorlati kérdésekben nem is nehéz ez a simulás az eszme haladásához. A víz is mindig lefelé foly, a mélyebb helyeket keresi s rendszeren megtalálja. Nagyobb nehézség merül fel a legmagasabb kérdések eldöntésénél, minő az Isten és a természet kérdése. Az idealista ezeket is ridegen, lehetőleg körülírva, szabatosan meghatározva szereti átérezni, elgondolni. Az idealrealismus nagy nemzeti, nyelvi, irodalmi, művészeti, erkölcsi és gazdasági egysége még jó ideig szintén gyönyörködik a metaphysical kérdések egységes felfogásában. A második fele azonban számos mystikust mutathat fel. A vallásos érzelem nem oly rideg dogmatikus keretekben uralkodik a mystikus ember szívében. Neki az homályos, rejtelmes, sejtelemszerű, lágy, keneses érzés, melynek Renan készítette el, Renan írta meg a theológiáját. Segítségére jött az újabb bölcsészet ama roppant horderejű fölfedezése és tana, hogy a világ, igen a természeti és erkölcsi világ örökös levésben van s így minden, a mi létezik; a történelem tárgya. «Elhagyni az *Isten* szót, melyet az emberiség annyira tisztel, melyet régi szokás szentesít és szép költeményekben használtak, annyit tenne, mint felfogatni a nyelv szokását. Mondd az együgyűeknek, hogy éljenek az igazság, a szépség, az erkölcsi jó utáni vágynak.

nem értik meg szavaidat. De mondd nekik, hogy szeressék az Istent, ne bántsák meg az Istent, bámulatatosan meg fognak érteni. Isten, Gondviselés, halhatatlanság mindannyi jó régi, talán kissé nehézkes szó. melyeket a bölcsészet a legkeresettebb finomsággal magyarázhat, de sohasem lesz képes kellően pótolni. Egy vagy más alakban Isten mindig a mi érzékfölötti szükségaink összesége, az eszmény kategóriája marad, azaz oly alak, melyben mi felfogjuk az eszményt, épen úgy, mint a testek kategóriái a tér és az idő, vagyis oly alakok, melyekben fölfogjuk a testeket. Más szavakkal: e szép, igaz és jó dolgok előtt állva az ember, felmagasztosul, és az égi varázstól megigézve, megsemmisíti hitvány személyiségét, föllelkesül, elmerül. Mi ez egyéb mint imádás?»

Ime a mysticus Isten, a realismus Istene összeegyeztetve a *levés* tanával! Az idealista egy sereg bizonyítékkal áll elő, hogy van Isten. De ezek gyarlósága szembetűnő. Ha az ész vezetné az embert, előbb-utóbb mindnyájan atheisták lennénk, mert se a tapasztalás, se a speculativ nem tudja nekünk bebizonyítani, hogy van Isten. «A tudomány nem tárja fel; a természet, távol attól, hogy kijelentené, erkölesszelen, a jó és rossz közönyös neki. A történelem pedig állandó botrány erkölcsi szempontból.»

De hát mi bizonyítja nekem, hogy van Isten? Az én realista szívem. A mysticus realistanak szüksége van Istenre, föl kell emelkednie az Istenhez: ez az érzelem a legjobb bizonyíték. «Az Isten a lelkiismeret, nem pedig a tudomány és a metaphysica eredménye. Nem az ész, hanem az érzelem határozza meg az Istent.» És Renan a leggyöngédebb érzelem hangján szól az Istenről. Csupa kenet és melegség! Imádkozik, alázatos szavakkal könyörög hozzá csak úgy mint bármely jámbor hívő. A hatvanas években mély felháborodással olvasták ez imádságos szavakat a pusztuló idealisták, ma kevésbé sértő, botránykoztató a jámbor keresztyének

szemében is, mert ezek szintén realisták. Az az édes, keneses vallásos hang jól esik nekik. A hatvanas években igen sokan léha fufangnak, a hívő lelkek hitvány rászédésének, istenkáromló hypocrisisnek jelezték ezt az imádságos hangot, ma a legtöbben látják és őszintének tartják azt a hódoló tiszteletet és imádatot, mely Renan lelkét az Isten iránt eltöltötte, vagyis Renan megelőzött bennünket a realizmus ösvényén. Ő már erősen mysticus volt az idealrealismus delén, épen úgy mint Eckhart, Tauler, Böhme százezi sz. Ferencz és mások.

Mi az Isten? Az idealista mindent körül szeret írni, szigorúan meghatározni, a fogalom jegyeit pontosan kijelölni, megállapítani. Az idealista tudós és író bármiről szól, tisztába akar jönni tárgyával. Még tanítását is meghatározással szereti kezdeni. Ismeretes, hogy a nyelvtant is fogalmának megállapításával kezdi. *Quid est grammatica latina?* Mi a latin nyelvtan? A realista irtózik minden meghatározástól. Nem tudván összefoglalni, nehéz neki a lényeges és esetleges jegyeket gondosan megkülönböztetni, ez utóbbiakat mellőzni s így a tárgy fogalmát megállapítani. Ha mégis okvetlenül szüksége van meghatározásra, inductive jár el, csak fejtegetéseinek végén mondja ki.

Ha Istenről van szó, az idealista mindjárt kész a meghatározással, az isteni sajátságok, attributumok elszámolásával; lehet, hogy a realista utána mondja, de nem érzi, nem látja oly tisztán a fogalmat, nála az érzés, a szív az uralkodó; szívével gondolkodik. Mi tehát a realistanak, a mysticusnak az Isten? Mivel az érzelemnek köszönhetjük az Istent, csak az érzelem határozhatja meg. Az érzelem azonban nem ismeri az elvont attributumokat, tehát nem is ezekkel határozzuk meg az Istent, hanem csak szeretjük. A ki szereti, az ismeri. Vele szemben csak egy jelző jogosult, mely azt állítja, hogy van. Ha teljes bizonyossággal, evidentiával

magunk elé állíthatnók őt, olybá vennők mint egy mértani theoremát, melyet megengedünk, de nem szeretünk. E hasonlatban van egy kis igaz. Az, hogy a realista szereti a titkost, a rejtelmest; másrészt nagyon téves, mert mint Caro megjegyezte, az Isten nem elvonás mint valamely theorema, hanem gondviselő mennyei Atyánk. «Mindazon kifejezések, melyeket a theodicea használ az Isten természetének és attributumainak magyarázatára, a véges lélektan sajátjai. Az Istenre viszik át mindazt, a mi az emberben tökéletesség, szabadság, értelmiség stb. s nem veszik észre, hogy e szavak tagadják magát a végtelenséget. Kell-e még hozzátennünk, hogy a szükségszerűség, az öntudatnélküliség stb. kifejezések még képtelenebbek lennének? Az igazság az, hogy e szók mind az emberre vonatkoznak s nincs értelmök az Istenre alkalmazva.» A mysticusnak, a realistának mire való volna az Isten meghatározása? «Óh mennyei Atyám! nem tudom, mit tartasz fenn számunkra. Vajjon e hit, melyet nem engedsz kitörölni sziveinkből, vigasztalás-e, melyet gyarló végzetünk elviselésére nyujtottál? Jótékony csalódás-e, melyet irgalmad bölcsen kigondolt, vagy pedig mély ösztön, kinyilatkoztatás, mely elég azoknak, a kik méltók reá? Igaza van-e a kétségbeesésnek és ily szomorú volna-e az igazság? Nem akartad, hogy nyílt választ kapjunk kétségeinkre, hogy ne legyen érdemnélküli a jóban való hit és számítás az erény. Világos isteni kijelentés egyenlővé tette volna a nemes lelket a köznapival; az evidentia hasonló dologban szabadságunk elleni merénylet volna; azt akartad, hogy belső szervezetünktől függjön a mi hitünk. Áldott légy mysteriumodért; áldott légy, hogy elrejtőztél; áldott légy, hogy fentartottad szívünk teljes szabadságát.» Ez elég a mystikus keblének. Hisz neki csak édes vallásos, félhomályos érzés kell. A XVII. század második felében, az idealismus végén támadnak a pietisták mindenfelé, a kik elvetik a dogmák feszegetését; századunk elején

Schleiermacher és mások a tiszta édes vallásos érzelembé helyezik a religiót. Századunk hetvenes éveiben kezdenek újra szaporodni a mystikusok és pietisták, a kik ma roppant sokan vannak. A papok nem igen foglalkoznak a hitágazatokkal, nem keresik a dogmák finom megkülönböztetéseit, hanem a jámbor hívők belémerülnek a vallásos érzésbe. Ezért lehetségesek a realismus idején az uniótörekvések, mint a XV. században a keleti és nyugati egyházak között, hasonlóképen a XVII. század végén Leibnitz és mások iparkodásai, melyek megújulnak századunk második tizedében és létrejön a protestans alliance, napjainkban pedig XIII. Leo a keleti és az angol egyházakat akarja egyesíteni a rómaival.

Az eszményibb gondolkozású azon azonban nem nyugathatik, neki legalább azt kell kérdeznie, hogy van-e Isten? És Renan megfelel reá: «Vajjon a természetén és emberen kívül van-e még valami? — kérdezitek tőlem. — Van minden, felelem én. A természet csak látszat, az ember csak tünet. Ott van az örök alap, ott van a végtelen, a substantia, az eszmény; ott van a szép muzulman kifejezés szerint az, *a ki tart*; a zsidó kifejezés szerint, *a ki van*. Ott van az atya, kinek öléből származik minden, a kinek ölébe tér vissza minden». Belőle származunk, belé térünk vissza. Tulajdonkép csak ő van, ő az örökké élő, az örökkévaló Isten. De mivel minden örökös levésben van, az Isten is szüntelen változik, azért bár van, mégis csak lesz. «Az Isten akkor lesz teljes ha az Isten szót a teljes lét synonymjává teszik. Ez értelemben Isten inkább lesz, mint van: *in fieri* van, önmaga megalkotásának útján van. De itt megállva, nagyon tökéletlen theológiát adnánk. Az Isten több, mint teljes lét, ugyanakkor feltétlen is. Abba a sorba való, melyben a matematika, a metaphysika, a logika igazak, ő az eszmény helye, a jónak, szépnek és igaznak élő kútfeje. Ekkép tekintve az Isten tel-

jesen és fentartás nélkül van: örökkévaló és változhatatlan, haladás és levés nélkül.»

Mily érdekes ellenmondások! — mondaná az idealista. A mystikus azonban sejti és érzi, bár azt hiszem, nagyon kevesen olvassák e rejtelmes magyarázatokat. Nekik elég, hogy van egy félhomályos ideáljok, egy megfejtethetlen, a végtelenségből rájuk tekintő mennyei atyjok, a ki szívükhöz tud szólani, boldogítja, az érzelem édes varázsával enyhíti, vigasztalja, megigézi, elbájolja őket.

Ha némi fogalmat óhajtunk szerezni az idealista, az idealrealista és az igazi realista vallásos érzéseiről, vegyünk kezünkbe egy szent Bernát, egy szent Ágoston és egy Kempis Tamás műveit. Szent Bernát költői és szónoki erővel, olykor sentimentalis hangon nyilatkozik az Istenről; hisz jobbara idealista. Szent Ágoston *Soliloquiái* az idealrealismus delének termékei. Nemes, férfias hangon, bár keresztyén alázattal és epedéssel szól Istenéhez. Érzése még nem tud elég meleg, közvetlen és benső lenni. Dogmatikus elme, a ki a finom megkülönböztetésekhez is ért. Tud általánosítani és meghatározni. Kempis Tamást már nem aggasztják a hitágazatok, csak Jézus édes szerelmével van tele. «Istenem és mindenem! A ki érzi, annak elég van mondva és gyakran ismételni jól esik a szerető szívnek. Jelenléted felvidít mindent; ha pedig eltávozol, unat minden. Lecsillapítod szívedet, adsz békét és ünnepi vidámságot.» Hány száz meg száz ily kedves sort lehetne kiírni az *Imitatio* kis könyvéből! E mysticismusnak kifejezője a XVII. században és a következőnek elején főképp szalezi Ferencz *Philothéája*, a XIX. század első és második tizedében számosan tolmácsolták ezt a mystikus vallásosságot, a művelt protestansok számára különösen Schleiermacher tevé, most pedig Renan volt legnagyobb bölcselő mestere a fensőbb műveltségű közönség számára.

És mi történik az emberrel? Renan megfelel e nehéz kérdésre is, mikor azt mondja, hogy «a lélek halhatatlan, mert kiszabadulván az anyag szolgálai föltételeiből, eléri a végtelent, kimegy a térből és időből és belép a tiszta eszme birodalmába, az igazság, a jóság és szépség világába, hol többé nincs korlát, nincs határ». Ez a világ maga az Isten, a ki *lényegesen a lelkek helye*. Mert a lélek vagy cselekszik, vagy szeret; az Isten pedig eszmény levén, minden szeretetet tárgya. Csakis az Istenben vagyunk halhatatlanok, mondja Renan, másutt pedig: hogy csupán az Isten emlékezetében. De mivel az Isten is fejlődik, hasonlóképp a világ és benne mi; mentől inkább lesz az Isten, annál igazságosabb is lesz. Végre teljesen lesz azon a napon, melyen, a ki fáradozott az isteni munkán, érezni fogja, hogy beteljesedett az isteni mű és látni fogja a maga részét . . . A ki semmi áldozatot sem hozott a jónak, az igaznak, akkor megkapja művének a megfelelőjét, vagyis a semmit. «*Beatam resurrectionem expectans*, ime ez az igazi formula idealistának és keresztyénnek, mely illik a sirra.» E mystikus tanok igazságát vitatni, helytelenségét czáfolni, nem lehet. Ha a feltétlen igazság körébe tartoznának e kérdések, mint az idealista szereti elgondolni — bizonyosan lehetne úgynevezett tárgyias bírálatot mondani. Ez azonban hiábavaló fáradozás lenne. Ki tudná bizonyítani vagy tagadni, hogy igaza van-e Renannak, vagy nincs? A mit ő hirdet, az megfelel a realismus mystikus gondolkodásának és érzésének, egy bölcselő lélek édes vallásos alkotásának. Bizonyosan igaza volt azok szemében, a kik rokon mystikus gondolkozók valának, épen úgy, mint a hogy Brunetiére úrnak igaza van, mikor felszólít bennünket, térjünk vissza a katolikus egyház kebelébe. Mily sokan érzik az ő nézeteinek igazságát, helyeslik felfogását s bizonyosan számosan követik felhívását. De sokkal többen vannak oly lapos, érzéki, léha teremtetések, oly buta realisták,

a kik a gyönyörök Eldorádójában, vagy a napi gondok fárasztó munkájában nem érnek rá mystikusan bölcsekedni, a kik megelégedve látszanak lenni a dolgok menetével, a realismus fényes anyagi sikereivel, kiket nem igen kísértenek a lelkiek; ezek úgy találják, hogy nincs igaza se Renannak, se Brunetiérenek. Vannak ismét az idealrealismus második feléből ránk maradt kisebb-nagyobb politikusok, a nemzeti egység, az állameszme bomlott vagy romlott hivei. a kik nem tudnak átmenni a realismus decentralisáló, kiegyenlítő eszmevilágába, ezek sem értik meg Renant. A zsidók között sem igen akad, a kinek az ily mélységes mysticismus iránt érzéke volna. Összefoglaló gondolkodásuk nem igen rokonszenvez a mysticismussal. Brunetiére cikkét például a zsidó tudósok és hirlapírók legkevésbé értették át. Ezeknek tehát bármily érvekkel álljunk elő, buzgóságunk csak vesztegetné az időt. Magam is, midőn évekkkel ezelőtt báró Hellenbach mystikus bölcészetét akartam tanulmányozni, hamar belefáradtam és félredobtam. Hasonló benyomást tettek reám a spiritisták könyvei, vagy az amerikai Hofmann Ferencz munkája: *Magie, White and Black*. A mysticismus efféle mélységes termékei mindig untattak; de van-e jogom azt hirdetni, hogy nincs igazuk, hogy csak az én sajátom az igazság, az övék a tévedés? Azt talán még el lehetne mondani, hogy csak nekik van igazuk, mert szigorúan véve 1875-től kezdve én jóformán anachronismus voltam. Én is simultam ugyan a realismushoz egy kissé, de távolról sem annyira, mint számos embertársaim, annyira épen nem, mint egy Renan. Társaim legalább azzal dicsekedhettek, hogy a kor gyermekei, míg én bensőmben egy kissé meghasonolva, szórakozással akartam földeríteni lelkem borúját.

Bodnár Zsigmond.

A BUDGET-JOG ÉS GYAKORLÁSA.

— Első közlemény. —

A nemzet és korona közti viszonynak, az alkotmányos élet tényezői közti helyes egyensúlynak és erőarányának a parlamenti rendszerben megtalált legszerencsésebb kifejezője a törvényhozás budget-joga. Ha az állam mint organikus lény, melynek természetével járó magasabb céljai és feladatai vannak, abban is hasonlít az egyeshez, hogy létezése, céljai biztosítására gazdasági erők igénybevételéhez kell folyamodnia, úgy ebből önként foly az is, hogy mint az egyesek, úgy az állam is, mint összetett lény, a szükségletei kielégítésére nélkülözhetlen eszközök, a gazdasági élet javai beszerzésére súlyt kell hogy fektessen, s cselekvőségét ezek biztosítására, az államkormányzat egyes ágai viteléhez rendelkezésére álló finaciális eszközök gazdaságos berendezésére, egyszóval háztartása egyensúlyba hozására kell, hogy irányítsa.

Kétségtelenül állván ezek szerint, hogy az államélet egyik legvitálisabb funkciója épen anyagi berendezkedésének célszerűségén fordul meg, melynek összhangzatos és egybevágó mechanismusa nélkül képtelen lenne azoknak a magasabbrendű erkölcsi és culturális feladatoknak teljesítésére, melyek az állami közösségbe állt egyeseknek folytonos emberi tökéletesedésükön munkáló ösztönei előtt lebegnek, a mely tökéletesedésnek pedig szükségképeni szerve és eszköze maga az állam: ennél fogva természetesen látszik, hogy

maga az állam politikai constructiójának gondolata is, tekintettel az annak tárgyát képező alkotmányos köz- és alapjogokra, a hatalmi körök oly megosztását kell, hogy tartalmazza magában, mely összes factorai közreműködését ép azon a vonalon concentrálja, a hol az állam politikai és gazdasági létének legfőbb idegzete, az alkotmányos financiák nyilvános ellenőrzése, az állam fokozott terheit viselők közvetlen érdekeltisége és önrendelkezési joga összpontosul.

De bármily egyszerű, tiszta és világos legyen is ekként az alkotmányos törvényhozások budget-jogának dogmatikai levezetése a modern állam eszméjéből, a nemzet és korona közötti jogviszonyok összeségének theoriájából, a gyakorlatban, a kérdés intézményi kifejlődésében a historia fonalai elágazók s nem nyújtják azt a biztos támpontot, mely közvetlen láncszemeire vezethetne a budget-jog mai kifejlődésének, kapcsolatban az európai alkotmányok történetével.

A középkori hűbérállamban a fejedelem koronajóságai jövedelméből fedezi kormányzata költségeit, melynek természetét akkori fogalmak szerint tisztán a fejedelem magánjogköréből származtatják. Hogy mily kevéssé érzik magukat az alattvalók az állam terheihez való hozzájárulásra kötelezve, kiténik abból, hogy mihelyt a kamara-jóságok jövedelmei a kormányzati kiadások fedezésére nem elégségesek, a fejedelem a rendekhez fordul önkéntes adományokért, subsidiumokért. Így fejtett ki sok helyütt az a szokás, hogy új adókat előbb meg nem ajánltak a rendek, míg a legutóbbi adók fölhasználásáról a fejedelem számadást nem terjesztett eléjük. Ez adott alkalmat legelőször már 1707-ben Szászországban a főszámvevő-kamara fölállítására, a mely példát 1714-ben követte Poroszország is, majd 1761-ben Ausztria, hol Mária Terézia léptette életbe az első udvari számvevőséget, holott az első rendszeres előirányzat csak 1848-ban látott napvilágot.

Érezte tehát már az absolut állam is a pénzügyek kezelése terén a nyilvánosság előnyeit. Valóban már *Rau* rámutat (Finanzwissenschaft, 551—566. §.) a költségvetés nyilvánossága egyéb előnyei közt arra is, hogy az növeli az állam iránt való bizalmat, s így történik, hogy Poroszország már jókorán, 1821 óta, Necker azonban 1781 óta rendesen közzététette az államháztartás kimutatásait. Nagy és nevezetes előrelépést jelentett ez, mert egész Neckerig az állami jövedelmek és kiadások a legfontosabb államtitok gyanánt őriztettek, s mindent elkövettek, hogy az államot terhelő adósságokat, a pénzügyek valódi helyzetét mély homály fedje. Legtovább tartott ez a rendszer Oroszországban, hol még csak hatvan évvel ezelőtt is, mikor Cancrin pénzügyminister meghívást kapott a nagyherczeg trónörökösnek a pénzügytudományokban való oktatására, s erre a czártól különös utasítást kért — Miklós czár parancsa az volt, hogy szorítkozzék csupán az állami bevételek előadására, a kiadásokról majd maga fog előadást tartani.

De míg az önkény-államban a pénzügyek nyilvántartásának oka tisztán a finaciális kezelés belső követelménye volt arra a célra, hogy az államháztartásban szükséges rendet biztosítsa, addig a rendi államban egészen másnemű tényezők játszanak szerepet. Itt a subsidium-kérésnél a fennálló bevételek és a szükségessé vált kiadások szembeállítása arra való volt, hogy a rendeket meggyőzze hozzájárulásuk szükségességéről s a fejedelem patrimonialis jövedelmei elégtelenségéről. Franciaországban ez okból terjesztette elő Szép Fülöp már az états generaux-k 1302-iki ülésén a bevételek és kiadások párhuzamos összeállítását, s ugyanezt tette Angliában II. Richard is 1379-ben.

Nálunk ehhez még egy további körülmény is járult. Őseink a közkiadások külön nemeire külön forrásokat rendeltek; így pl. a királyi ház fentartására, isteni tiszteletre

külön jószágokat, katonatartásra az adót, rendkívüli szükségekre pedig a nemesség összes értékét. Hozzávehetjük még a portánkénti kivetés rendszerét, mely a fölösztási kulcs arányában, palatinális conscriptio alapján vagy compromissionalis bíróság mellett tétetvén folyamatba, az állam terhei nyilvántartásának növelte garantiáit. Majd később a «regulamentum militare», s az 1715-iki 8. és 1723-iki 1. és 2. törvény-cikkek szabályozták a katonai élelmezés és elszállásolásból eredő terheket, melyeknek természetben való kiszolgáltatásáért II. József császár a megváltási összeget 740,000 forintban állapította meg.

Már az eddigiekből is kitetszik, hogy a budget-jognak két párhuzamos fejlődési irányát különböztethetjük meg a feudális és rendi állam adózási viszonyaiban. Egyrészt ugyanis a közadók forrásainak nyilvántartása a sikeres gazdálkodás föltételének elég korán felismertetve, az állami pénzügyek egész rendszerének gerinczvé volt válandó, a nélkül azonban, hogy ez föltétlenül maga után vonta volna a népnek az adómegajánlási jogban és a közterhek viseléséhez való hozzájárulásában megnyilatkozó politikai souverainitása elismertetését, mert hisz ez csak a közteherviselés kimondásával érvényesülhetett a koronával egyenrangú tényező gyanánt. Mindaddig, míg e nemzetnek egész más osztályai voltak azok, kik az adót megajánlották, és mások, a kik ezt verejtékekkel fizették, mindaddig természetesen nem lehetett szó az egygyéforrott nemzeti öntudat oly érvényesüléséről, mint a milyen a rendi állam kötelekeiből kibontakozó modern, s a jogegyenlőség és képviseleti rendszer alapjaira fektetett parlamentarizmus államokban vívta ki magának a budget-jog mai alkotmányos fegyverét. Másrészt azonban már korán is kimutathatók nyomai bizonyos törekvéseknek, melyek különösen a külháborúk folytatásához szükséges subsidiumok megadásának föltételeit az ország sérelmei orvoslásához fűzték

és ez úton érezhető mértékben szaporították a szabadság és alkotmányosság garanciáit, szemben a túlköltekező fejedelmekkel.

Könnyű és megfogható példát nyújt erre Anglia, hol a Norman és Plantagenet királyok alatt az állam bevételeinek zöme még a koronajavakból s a királyoknak alattvalóik felett gyakorolt feudális jogaiból vette eredetét. Az angol hűbéruralom alatt nem létezett sem korlátlan földtulajdon, sem pedig közös birtokrendszer. A király, mint az állam feje, bitorolta azt, a mi másutt egy osztály kiváltsága, vagy az egész nemzet joga volt. A főurak és nagybirtokosok tehát a szó szoros értelmében hűbéresei voltak, s ő ezzel szemben tőlük katonai szolgálatot vagy pénzbeli szolgáltatásokat követelt. Illetéket vetett ki az örökségekre, mert a hűbéri javak eredetileg nem voltak öröklők, azután kiskorúak gyámságát vállalta el, bevonta azon alattvalóinak javait, kik elégedetlenségét magukra vonták, s ily módon nem csekély jövedelemre tett szert. Így pl. Hódító Vilmos jövedelme, eltekintve a feudális előjogaiból származó előnyöktől, csupán csikarásai és zsarolásai, uradalmi és a dán hódítók által kivetett sarez, a Danegelt után, körülbelül 100 millió forintot tett ki mai pénzben, azonkívül, hogy katonáit az ország nemesei saját pénzükön állították ki.

Azonban az angol királyok sohasem tüntek ki takarékoságuk által, s akár tékozlási hajlamaik, akár kegyenceik méltatlan pártfogása folytán, hamar jöttek abba a helyzetbe, hogy jövedelmeiket elpocsékolva, a nép segélyéhez kellett folyamodniok. I. Vilmostól kezdve eleinte saját elhatározásaikból vetettek ki adókat, de ezek nemsokára oly nyomasztókká váltak, hogy a „landholder”-ek meghallgattatást követeltek azok kivetésénél. János király követelőzései végre oly tartatatlanná tették a helyzetet, hogy épen ez vált az első nagy angol szabadság-charta létrejöttének közvetlen okává is.

Ettől fogva alig volt lehetséges a királyoknak adót vetni ki a parlament szentesítése nélkül. Utódai alatt a nagy alkotmány-reform még mélyebb gyökeret vert. I. Eduárd, ki elég erős volt dacolni a pápasággal s az angol egyházat törvényen kívül helyezni, míg csak bele nem egyezett abba, hogy önmagát megadóztassa az állam javára, nem bírt elég erővel dacolni alattvalóival, midőn zsarolásai ellen oltalmat követteltek, s uralkodása huszonkettedik évében, 1294-ben létrejött a Magna Charta híres addenduma, «de tallagio non concedendo», melynek értelmében jövőre egy angol király sem vethet ki adókat a parlamentbe gyűlt rendek és polgárok beleegyezése nélkül. Így nyerte a népszabadság első nagy garantiáját az angol parlamentarismus őskorában: attól fogva a királyok ellenállása mindig megtörtött a nép ragaszkodásán kivívott jogaihoz; I. Károly koronáját és életét vesztette, midőn megkísérelte a parlament hozzájárulása nélkül kormányozni.

Ily nyomokon fejlett ki a parlamenti gyakorlat mai állása az alkotmányos budget ellenőrzése körül, párhuzamban a nézeteknek azon egyidejű tisztázódásával, mely elméleti téren is lassan-lassan helyt adott a modern budget-technikának, szemben a camarális tudományok mult századi szűk látkörével, mely kezdetben nem ismert különbséget az államháztartási rendje és a magánháztartás principiumai közt. Csak Sonnenfels volt az első, ki a bevételek és kiadások közti viszony tekintetében határozott különböztetést tett a magán- és az államháztartás közt, s elsőnek declarálta azt a maig is érvényes tant. hogy az államháztartásban a bevételeknek az állam gazdasági erejéhez képest meghatározandó kiadásokhoz kell viszonyulniok.

A fentiekből kitűnik, hogy nem egészen van igaza Leroy-Beaulieunek, mikor azt mondja, hogy az adómegszavazás jogából fejlett ki a budget, úgy a mint azt ma értjük. Talán

az eddigiekben sikerült kimutatnunk, hogy e tétel nem mindenben felel meg a tényeknek, először azért, mert a budgetnek bizonyos neme mindig létezett, létezett még oly államokban is, melyek teljes önkényuralmi szervezeten épültek; másfelől pedig a rendi állam keretében is bizonyos megkülönböztetések teendők azok között a kiadások közt, melyek az ország rendes szükségleteinek feleltek meg, és azok között, melyek mint önkéntes adományok, subsidiumok — dons gratuits — tisztán a fejlődelmek udvartartásának fényére, személyes politikájok eszközeiül, vagy hadviselések céljaira szolgáltak.

Mielőtt azonban a modern parlamenti államok költségvetési rendszereire áttérnénk, hogy azokat államjogi viszonylatainkban tegyük tanulmányunk tárgyává, szükség lesz előbb általánosságban keresni meg a kiinduló pontot, mely megítélésünknel zsinórmértékül lesz hivatva szolgálni.

Laband meghatározása szerint a költségvetés egy számadás és pedig nem a már teljesített kiadások és bevett jövedelmek felől, hanem a jövőben várható bevételekről és kiadásokról, tehát úgynevezett előirányzat, mely megfelel a gazdasági periodus befejezése után előterjesztendő számadásnak a valóságos bevételek és kiadások felől. Egy számadás azonban nem tartalmaz szabályokat, legkevésbé jogszabályokat, hanem tényleket. Rövid, számokkal kísért tételekben referál a már bekövetkezett vagy előrelátható bevételek és kiadások felől. A kimutatás rendszerint nem állapít meg jogi kötelezettséget a bevételekkel vagy kiadásokkal szemben, hanem föltételezi csupán a jogi kötelezettséget, összeállítja csupán pénzügyi eredményeit.

Ennélfogva sem a költségvetés egybeállításának egy jövőbeli, sem a számvevői ellenőrzésnek egy elmúlt időszakkal szemben, nincs semmi köze a törvényhozáshoz, mint a jogrend állami szabályozásához, hanem csupán a közigazgatásra tartozik, s az a jog, melylyel a népképviselőt mindkét vonat-

kozásban alkotmányszerűleg bír, midőn a költségvetéshozzájárulás, a zárszámadást pedig fölmentés végett elébe kell terjeszteni, nem egyéb, mint a közigazgatásban élvezett jelentékeny rész s ennek terjedelmes ellenőrzése.

Tovább aztán, hogy a költségvetés elfogadásának jogi jelentőségét kimagyarázza, Laband a kiadásokat önkényesekre és szükségességekre osztja fel államjogi értelemben.

Az előbbieket az országgyűlés tetszés szerint megtagadhatja, s elfogadásuk oly önkéntes megajánlás jellegével bír, mely nélkül a kormány ezen kiadások eszközzésére egyáltalán föl sincs jogosítva. Emezeket azonban nem szabad a jogositott hitelező beleegyezése nélkül az országgyűlésnek megtagadni. Megszavazásuk az országgyűlés államjogi kötelessége s nem egy fizetési meghatalmazás jellegével bír a kormánnyal szemben, hanem a kiadás szükségessége és célszerűsége elismerésének természetével. Ezeknek tulajdonképeni jogalapja, függetlenül a költségvetéstől, országos törvényeken vagy szerződéseken nyugszik. Formailag ugyan mindezek a kiadások is a törvényhozás megszavazásának vannak alávetve, anyagilag azonban ez a megszavazás nem valódi megszavazás, mert az országgyűlés nincs jogositva azt megtagadni.

A költségvetés megszavazásának ezen jogi felfogásához most Laband a legmesszebb menő következtetéseket fűzi azon esetre, ha a budget-törvény létre nem jő, s mondhatnók, épen ebben áll az egész Laband-féle tannak magva.

Ugyanis Laband abból indul ki, hogy daczára azon alkotmányos intézkedéseknek, hogy a költségvetésnek a költségvetési év kezdete előtt törvénynyé kell válnia, fennáll a lehetőség, hogy tényleg, a nélkül hogy bárki ebben hibás lenne, a költségvetés nem jő idején létre. Az alkotmány nem szabja meg sem nálunk, sem abban az államban, melyre Laband fejtegetései *in concreto* vonatkoznak, t. i. a német birodalmi jogban, hogy mi a teendő ily esetben. Hézag van

tehát az alkotmányban, melyet tudományos úton, általános jogelvekből levezetőleg kell kitölteni.

Nem vonja kétségbe Laband, hogy a költségvetés létre nem jötte az alkotmányos állapottal ellenkezik; de ha már egyszer e körülmény előáll, a kérdést objective kell föltenni és megoldani: «Minő jogszabályok lépnek érvénybe a bevételek és kiadások kezelésénél, ha a költségvetési év kezdetén a költségvetési törvény még nincs megszavazva?»

Erre Laband így felel: «Ha abból a gondolatból indulunk ki, hogy a budget-törvény egyedüli és kizárólagos törvényes alapja a pénzügyi gazdálkodásnak, úgy hogy a kormány csak a budget-törvény által hatalmaztatik fel arra, hogy kiadásokat eszközöljön és közadókat hajthasson be, akkor következetesen arra az eredményre jutunk, hogy ha egy budget-törvény létre nem jó, a pénzügyi gazdálkodásnak, tehát általában az államgépezet működésének szünetelnie kell.

De — teszi hozzá Laband — ezen absurd következtetésen mutatja ki magát az elmélet tarthatatlansága. Mert nem jelent az egyebet, mint az állam teljes desorganisatióját és felbomlását. Ha ellenben a költségvetési törvény azon fentebbi magyarázatához tartjuk magunkat, melyet Laband a költségvetési felhatalmazás kettős jellegéből kiindulólág tett megkülönböztetéssel fejt ki, akkor arra a tételre kell jutnunk, hogy a mennyiben a kormány csak a költségvetés által nyer felhatalmazást közadók kivetésére és behajtására, kiadások eszközlésére, ez a jogositványa szabályszerűen létrejött költségvetés nem létében hiányzik, ellenben azok a jogositványai, melyekkel a kormány állandó érvényű törvények alapján bír, csupán a költségvetési felhatalmazás hiányában, tehát egy formális jogalap hozzá nem járulása folytán el nem vonhatók tőle, mivel ezen jogositványok évenkénti meghosszabbítására vagy megerősítésére semmi szükség sincs.

Ezen elvből vezeti le Laband azt a következtetését, hogy

a költségvetési törvény létre nem jötte esetén a kormány minden szükséges, de magassága szerint meg nem állapított kiadás tekintetében annak egész összegére nézve ugyanazt a felelősséget viseli, mint a költségvetés alapján történő kezelés mellett a hitel-tüllépéseknél; ugyancsak a költségvetési törvény létre nem jötte esetén pedig minden oly kiadással szemben, mely külön törvényen nem alapszik, felelőssége ugyanaz, mint rendes költségvetési kezelés mellett a budgeten kívüli kiadások esetében.

Laband ezen felfogásával szemben *Schulze*, bár lényegében vele megegyezik, mint teljesen abnormis, alkotmányellenes állapotot tekinti a költségvetés nélküli kormányzást, melyben a kormány csakis a kényszerhelyzet hatása alatt van jogosítva és kötelezve az államgazdálkodást tovább folytatni. Elismeri, hogy a költségvetés megszavazása az államjog szempontjából a ministeriumra nézve azzal az előnnyel bír, hogy a budgetszerű kiadások tekintetében létrejött megegyezés folytán felelősségen kívül áll, mert a kamarák jóváhagyása által van fedezve, de a költségvetés meg nem szavazása esetében is csak arra következtet *Schulze*, hogy ha ily körülmények közt eszközöl a kormány kiadásokat, úgy ezt saját felelőségére teszi, illetve bizonyítani tartozik a parlament előtt, hogy a tett kiadásokat a törvény és a közügy követelte meg. Röviden a kormányra hárítja *Schulze* a bizonyítási teher, hogy meg kell győznie a törvényhozást minden egyes kiadása törvényességéről és szükségességéről.

Schulze itt nem veszi észre, hogy állítása merő *petitio principii*, mert hisz épen a mit bizonyítani kíván, t. i. a kiadások törvényszerűsége képezi a budget-jog kriteriumát. Hogyan lehet egy kiadás törvényszerű a budget keretén kívül? És hogyan bizonyítani a törvényszerűséget másképp, mint maga a budget-felhatalmazás által? És ha már ettől eltekintenénk is, mihelyt a kormány bizonyítási kötelezettségét a financiaális

kezelés bármely stádiumában elismerjük, mit jelent az egyebet, mint a parlament budget-jogának a maga egészében, csak-hogy más alakban való fentartását, tudniillik a kormány politikai felelőssége helyett a sokkal nehezkesebb jogi felelősséggel.

Általában jellemző a német államtudományi írókra, kik e kérdéssel foglalkoztak, a parlamentarismus alapkövetelményei iránt való azon szűk látkör, mely a német parlamenti viszonyok korlátoltságából magyarázható. Beleesik ebbe az egyoldalúságba maga Gneist is, ki pedig a positiv német államjogra az angol jog elveit alkalmazza. Nemcsak az angol parlamentáris fogalmak mintaszertísége iránti hódolatból teszi ezt, hanem abból az okból is, mivel a kérdés lényeges momentumai Angliában egészen azonosak a német alkotmányosság hagyományaival. Úgy Angliában, mint Németországban tudniillik a koronajövedelmek kettős forrásból erednek: 1. a fejedelem örökös jövedelmeiből; 2. az időnkénti subsidiumokból. E mégkülönböztetés helyébe — mondja Gneist — újabb időben a szilárd és ingó állami bevételek közti ellentét lépett.

Csak-hogy Gneist ebből a kettéosztásából a költségvetés jogi constructiójának nem azt a logikus következtetést vonja ki, a melyre a francia budget tekintetében Benjamin Constant és Laffitte jutottak, midőn annak angol mintára kettéosztását javasolták consolidált budgetre és rendkívüli budgetre, úgy hogy az évenkénti megvitatás csak ez utóbbiakra szorítkozzék, de az egész kormányzat ne tétessék minden évben kérdésessé, hanem Gneist az egész költségvetésnek csak egy consolidált végrehajtási rendelet hatályát tulajdonítja s ennek következtében a budget megtagadását is *actus inanis*-nak tekinti s a költségvetési törvény létre nem jöttének csak azt az eredményét ismeri el, hogy a ministerek a költségvetési törvényben számukra adott közelebbi directiva nélkül az állami functiók végrehajtását saját felelősségükre vállalják el.

A felsorolt publicistákétól eltérő nézetet vallanak Rönne, Martin, Zorn, kik elfogadják azt a felfogást, hogy az évenkénti költségvetési felhatalmazás a bevételek és kiadások kezelésében törvényes bázisul szolgál. Legélesebben domborodik ki ez a gondolat *Zornnál*, a ki mindenekelőtt ezt a két tételt állítja fel:

a) a költségvetésbe fölvetett s az állam közkormányzati ágai szerint fölosztott kiadási tételek a kormány törvényes felhatalmazását alkotják arra, hogy bizonyos czélokra bizonyos összegeket használhasson fel, s egyúttal törvényes kötelezettséget arra, hogy ez összegeket a megfelelő czélokra fordítsa ;

b) a költségvetési törvénybe beállított bevételek hasonló jogi természetűek. A kormány a költségvetési törvény által fölhatalmaztatik, hogy a bevételeket igénybevehesse.

Ha minden bevétel és kiadás — fűzi tovább Zorn — be kell hogy álltassék a költségvetésbe és ez a költségvetés egy év tartamára érvényes törvényt képez, a mint az alkotmány előírja, úgy ebből logikai szükségképeniséggel foly, hogy állandó bevételek és kiadások az államban jogilag egyáltalában nem is léteznek. Minden törvény, mely az államnak állandó bevételi forrásokat nyit meg, s minden törvény, mely az államra tartós kiadási kötelezettségeket ró, az alkotmány szerint, jogi fennállása tekintetében a költségvetésben foglalt évenkénti végrehajtási törvényhez van kötve. Az állam minden joga a bevételekhez és minden kötelezettsége a kiadásokra tehát a positiv alkotmányjog szerint csak egy évre áll fenn.

Ha pedig az állam minden bevétele és kiadása csupán az évenként kibocsátandó budget-törvényen alapszik, akkor a kormány nincs jogosítva bevételeket és kiadásokat eszközölni, ha ez a törvény létre nem jött.

Ellenben Gneist kiinduló pontjához csatlakozva, annak általunk jelzett folyományait is teljes mértékben levonják a

német alkotmányjogi írók közül Gerber, Mohl, Pözl, kik szerint az állam kiadásai valóban *szükségessékre* és *hasznosakra* oszthatók, s az előbbiekre nézve mindannyian hangsúlyozzák a kamarák alkotmányos kötelességét, hogy azokat megszavazzák, míg a csupán hasznos kiadások tekintetében szabad kezet engednek.

Összefoglalva most a mondottakat, a költségvetés elméletének három különböző felfogását constatalhatjuk a felsorolt politikai írók szerint. *Laband* nézete szerint a költségvetés megállapítása egy oly fontos kormányzati tény, mely egyenesen a törvényhozás factoraihoz utalandónak mutatja ezen cselekményt. Mindazonáltal — ismét hangsúlyoznunk kell — merőben kormányzati tény, mely a törvénynek csak látszatával bír. Ezáltal a kormány abba az előnyös helyzetbe jut, hogy szemben a törvényhozás által jóváhagyott költségvetési tételekkel, azok szükségességének és czélszerűségének bizonyítási kötelezettsége alól fel van mentve. Ha a budget-törvény el nem fogadtatik, úgy a kormány elveszti ezt az előnyt, egyébiránt pedig az államkormányzat akadálytalanul halad tovább a maga útján.

Némileg módosítja *Laband* elméletét *Schulze* azzal a hozzáttétellel, hogy a költségvetési törvény létre nem jötte esetén a kormány csak a szükség állapotához képest van jogosítva és kötelezve az ügyeket tovább vezetni; úgyde ha az államgazdálkodás vezetése költségvetési törvény nélkül csak egy szükségbeli állapot, költségvetéssel ellenben normaljogi és alkotmányyszerű, akkor *Schulze* szerint a költségvetési törvénynek nyilvánvalólag az a rendeltetése, hogy az állam ügyei vezetését normaljogivá és alkotmányossá tegye, s akkor a budget-törvény egyúttal az állam ügyei vezetésének jogszerű bázisa.

Átvezet ez az okoskodás arra az álláspontra, melyet főkép *Rönne* és *Zorn* — utóbbi azonban legmesszebbmenő-

leg — képviselnek, s melyhez képest a kormányt mindig csak egy évre illeti a bevételek és kiadások körüli jog, s ezt a törvényhozói hatalomnak az állami pénzügyek vezetésére ideiglenesen felhatalmazó költségvetési törvénye által kapja meg. Költségvetés nélkül tehát a kormány a közjövödelmek kezelésére nincs feljogosítva. Ezen nem változtat a törvényhozás kötelessége, hogy egyes tételeket a költségvetésbe tartozik belevenni, mert ezzel nem szűnik meg a költségvetési törvény lényegileg államjogi felhatalmazás jellegével bírn. *Rönne* álláspontja tehát úgy értelmezendő, hogy szerinte költségvetési törvény nem léteben s ettől függetlenül is fennállnak ugyan a bevételekről és kiadásokról szóló törvények. csak hogy nincs kormány, a mely felhatalmazással bírna azok kezelésére. *Zorn* egy lépéssel továbbmegy, s megfordítja a tételt, azt állítja, hogy igenis, a kormány jogositva volna az ügyek további kezelésére, csak hogy nincs törvény, a minek alapján ezt tehesse, mert midőn az alkotmány megszabja, hogy a bevételek és kiadások évről-évre megállapítandók, ezzel kimondja azt is, hogy minden idevonatkozó törvény egy «lex annua», melynek a költségvetés csupán meghosszabbítását jelenti; ha pedig a költségvetés létre nem jön, úgy ez a «lex annua» is hatályon kívül helyeztetik.

Jellemző, hogy a subtilis német elme abban a törekvésében, hogy a budget-legislációt az államjogi abstractiók szörszálhasogatásaiba vonja bele, képes levegőben függő fictiókhoz folyamodni; ellenben szem elől téveszti annak a pártkormányzati rendszer alapjaival összefüggő szorosán politikai természetét. Ebben áll az elősorolt vélemények legtöbbjének tévedése, Labandtól Zornig, hogy a midőn merőben objectiv momentumokra alapítják fejtegetéseiket, ugyanakkor kitérnek azon jogosult subjectiv tényezők elől, melyek a parlamenti pártkormányzat alapelveivel járnak s a költségvetés megvagy nem szavazását az egészséges pártélet alakulásait irányzó

politikai bizalom kérdésévé teszik. Nyilvánvaló, hogy e fejtegetéseken végig vonuló gondolat szülője a német alkotmányosság azon tökéletlensége, mely nem ismeri a parlamenti többségből kikerülő kormányok váltakozásait, melyek tökéletes correctivumát szolgáltatják a budget megtagadásához fűzött jogi aggályoknak.

Egészen más szempontból helyeselnök mi az állami kiadásoknak a budget-jog szempontjából tett megkülönböztetését, szükségessékre és hasznosakra, vagyis consolidált és rendkívüli budgetre; mert ez teljesen lehetővé tenné a budget-jog alapján fekvő nagy alkotmányos principium megóvását, a nélkül, hogy a kisebbségeknek az erőszak, az obstructio fegyverét kínálná fel a pontonkinti szavazás lehetősége által.

Ha az ilyképen, benső momentumainál fogva kettéosztott budget-törvényből csak a consolidált kiadásokra nem vonatkozó rész nélkülöznék az állandó törvény jellegét s tekintetnek merő közjogi felhatalmazványnak, ellenben a consolidált budget megőrizné azt az állandó törvény-jellegét, mely a változó politikai kormányoktól független államhatalomnak a közzolgálat functionariusaival fennálló szerződésszerű pragmatikáján alapul s ekkép elfogadásával egy kötelességi momentumot ró a törvényhozásra: ez esetben könnyen elkerülhetők lennének azok az időt rabló viták, melyek rendesen a factiosus ellenzékek véget nem érő expectoratioival késleltetik a budget-törvény létrejöttét.

A mi most a budget-jognak ezen lényegi meghatározásán túl azokat a formális garantiákat illeti, melyek a törvényhozási munka rendes menetében gyökereznek, eltekintve a tulajdonképeni költségvetési technika egyes fejleményeitől, melyek inkább az előirányzat külső mechanismusában nyilvánulnak: ezek annyira specialisok és eltérők, hogy majdnem lehetetlen tökéletes összeállítást adni róluk. Azért csak néhány kiemelkedőbb mozzanatra fogunk itt szorítkozni, me-

lyek lehetőleg föltüntetni igyekeznek a budget administratív és parlamenti előkészítésének módozatait, az azokra vonatkozó intézkedésekkel s a tárgyalások rendjét megállapító normákkal.

Hollandban pl. minden ülészak kezdetével szeptemberben a kormány a következő évre előirányzott kiadásokat (január 1-től deczember 31-ig) a törvényhozás jóváhagyása alá terjeszti. A költségvetés a kormányzati ügyeknek megfelelő fejezetekre van osztva; így *a)* királyi ház; *b)* a nagy államtanácsok, t. i. *Etats generaux, conseil privé, conseil financier de contrale*; *c)* külügyek; *d)* igazságügy; *e)* belügy; *f)* tengerészet; *g)* pénzügy, államadósági osztály; *h)* hadügy; *i)* gyarmatügy; *j)* előre nem látott kiadások.

Egy második törvény gondoskodik minden évre a fedezetekről. Minden fejezet külön törvényjavaslatot képez és külön szavaztatik meg. A fejezetek minden kiadásra nézve szakaszokra vannak osztva. A szakaszokat külön szavazza meg az alsóház, melynek módosítási joga van. Mikor az összeget megszavazta, a felsőházhoz küldik, de ez utóbbinak nincs módosítási joga az alkotmány értelmében, s módosítás nélkül csupán en bloc szavazhat meg vagy vethet vissza.

A költségvetés megszavazása nyilvános ülésen történik, minden szakasz külön szavaztatik meg. Az összes ülés előtti tanácskozást megelőzőleg minden fejezet tárgyalás alá vétetik azon öt osztályban (16—16 tagból), melyekre a ház oszlik. Minden osztály egy előadót nevez ki, s az öt előadó alkotja a budget-bizottságot. Ez a bizottság jelentést szerkeszt, mely teljes képét nyújtja az osztályokban tett megjegyzéseknek. Ez iratot kinyomtatják s a kormány elébe terjesztik, mely nyomtatott memorandumban felel rá s ebben elfogadja a megfelelő módosítványokat. Az osztályok vagy bizottságok s azoknak előadói függetlenül működnek. Az előadók bizottsága oly meg-

jegyzéseket vagy indítványokat tehet, a milyeneket helyeseknek lát. De ez általában nem történik a kiadásoknál. Semmi kiadást nem eszközölhet a kormány a parlament express felhatalmazása nélkül. Minden kiadás a budget egy külön szakaszára kell hogy alapíttassék, s a pénzügyekre nézve egy teljesen független ellenőrző tanács áll fenn, melynek tagjait élethossziglan választják (számvevőszék). Ennek jóváhagyása szükséges minden kiadási tétel folyósításához. A különböző kormányzati ágak fejei nem utalványozhatnak semmi kiadást, míg azok a kiadások revideálva nincsenek és helybenhagyva az ellenőrző tanács által. A tanács fontolóra veszi 1. vajjon a kiadás tárgya, melyet javasolnak, megfelel-e a költségvetés azon szakaszainak, a melyre hivatkozás történik; 2. vajjon egy szakasz dotatiója emeltetett-e és elegendő rendelkezés alatti alaptól áll-e?

Olaszországban január 1-től december 31-ig tart a pénzügyi év, de a pénzügyminister már márczius első felében benyújtja a jövő évi budgetet. Ez tíz részre vagy törvényjavaslatra oszlik; egy a bevételekről, kilencz a kiadásokról szól. Ezek a részek megfelelnek a különböző ministeriumoknak, s annyi szakaszra oszlnak, hogy minél részletesebbek legyenek. A költségvetési törvényt mindkét ház meg kell, hogy szavazza, azután királyi szentesítést kell hogy nyerjen s ki kell hirdetnie a következő év januárja előtt.

A költségvetés minden tárczája két fejezetre oszlik: egyik a rendes bevételek és kiadások, másik a rendkívüli bevételek és kiadások. A budget minden részét egy indokolás előzi meg, mely az évről-évre beállt változásokat tünteti fel. Márczius első felében a pénzügyminister leteszi a ház asztalára a december 31-ikével végződött év bevételeinek és kiadásainak budgetjét.

Az egész költségvetés bevételi és kiadási szakaszokra van osztva s egy összehasonlítás kíséri a megelőző évben

előirányzott fedezetek és a végleges budgetben megállapított tényleges bevételek és kiadások közt. Ugyanakkor a pénzügy-minister előterjeszti a kincstár tényleges állapotának kimutatását, a mint az a múlt év december 31-ike után alakult.

A kamara az ülésszak elején 30 tagból álló általános budget-bizottságot választ. Ez a bizottság megvizsgálja a végleges költségvetést s az előirányzott költségvetést minden részletében, kiadásokat, leszállításokat, mindenféle változtatást ajánlhat, s ehhez képest jelentést tesz a kamarának (lásd a hollandi bizottság ide vonatkozó hatáskörét); ugyanezt teheti minden képviselő is, mikor a budget tárgyalás alá kerül s a kamara dönt ezekben (bizottság nélkül). Ha a kamara elfogadta a költségvetést, úgy az a senatus elé kerül, mely 15 tagú bizottságot nevez ki a pénzügyi előirányzatok részletes megvizsgálására. A senatus, melynek ugyanazon jogai vannak, mint a kamarának (tehát módosítási joga is), azután megszavazza az előirányzatokat.

Az általános budget-bizottság albizottságokra oszlik. Minden albizottság megvizsgálja a budgetnek őt illető részét s megteszi rá megjegyzéseit. A budget-bizottság végleges határozatát a különböző észrevételekre a kamarához intézett általános jelentés formájában terjeszti elé. A senatus állandó bizottsága nem oszlik albizottságokra, de megosztja munkáját azon 15 tag közt, melyből áll. A két kamara mindkét bizottsága megvizsgálja a jövő évi költségvetést, valamint a megelőző évi zárszámadást. Mindegyik budget-bizottság megteszi észrevételeit s közli azokat az illető házzal. Mindkét ház mint utolsó forum dönt a bizottságok és a kormány által előterjesztett indítványok felett. A két kamara közötti eltérés esetén a tárgyalás alatt levő indítvány a kamarák egyikéhez vagy másikához utasíttatik, a körülmények szerint. A költségvetési bizottságoknak meg nem kötött álláspontja van. Kérdést intézhetnek a ministerekhez s bekérhetik tőlük a szükséges adatokat.

Semmiféle kiadást nem lehet eszközölni a budgeten kívül másképp, mint ha a kamara által helybenhagyva van. Semmi átruházás egyik fejezetből a másikba nincs megengedve. Semmi fizetés nem teljesíthető a számvevőszék (corte dei conti) beleegyezése nélkül, melynek tagjai a kormánytól teljesen függetlenek és elmozdíthatlanok. A számvevőszék megtagadná hozzájárulását minden kiadástól, mely nem foglaltatik a budgetben, s a megszavazott hitel minden túllépésétől. A költségvetés mindig 160.000 lírát tartalmaz, előre nem látott kiadások fedezésére, azonkívül 160,000 lírányi tartalékalapot. Azon kiadások, melyekre a tartalékalap fordítható, fel vannak sorolva a budget-törvényben. A tartalékalapnak minden igénybevétele királyi végzés és ministertanácsi határozat alapján történik. Azonkívül a számvevőszéknek kell jóváhagynia a kiadást és azt a hivatalos lapba beiktattatnia. A parlament legközelebbi összeülésénél a kormány törvényjavaslatot kell hogy beterjesszen, hogy indemnitást kapjon az ekkép felvállalt kiadásért. A kormány részéről semmi kiadás nem lehetséges a parlament által megszavazottakon kívül.

Az Egyesült-Államokban minden ülésszak kezdetén, decemberben, a foederális kormány a congressus elé terjeszti a következő évre a különböző szolgálati ágak kiadásainak részletes terveit. A képviselőház e javaslatot egy állandó bizottsághoz utasítja, mely a képviselőház appropriationalis bizottságának nevezetik. A mi a senatust illeti, ez a pénzügyi bizottsághoz utasítja. A congressus mindkét kamarája még más megbizottakat is küld ki, hogy a kormányzat különböző ágainak kiadásait megvizsgálják: a külügyi, igazságügyi, hadügyi, tengerészetügyi bizottságot. Külön bizottságok vannak megbízva a ministeri tárczák kiadásai revisiójával. A kiadásokra felhatalmazó törvények első sorban a képviselőház előtt az appropriationális bizottság által referáltatnak, a senatus előtt pedig a pénzügyi bizottság által.

Szokás az előirányzott kiadásokat különböző fejezetekre osztani, melyek különböző közkormányzati ágaknak felelnek meg. Az appropriationalis bizottság és a pénzügyi bizottság ez előirányzott kiadásokat részletesen veszik tárgyalás alá, conferálnak az illető kormányzati ágak fejeivel s tanukat idéznek meg, ha szükségét látják. A bizottság határozatai a congressus elé vitetnek, mely letárgyalja és megszavazza a kiadások egészét és részleteit. A két kamara megegyezése szükséges, mielőtt egy törvény a végrehajtó hatalom jóváhagyása alá terjesztetnék. Ez utóbbinak vetojoga van, melyet úgy gyakorol, hogy a törvényjavaslatot a kamarához visszaküldi, megjegyzéseivel együtt. De kétharmad többség egyik és másik kamarában a törvényjavaslatot az elnök vétő-ja daczára törvényerőre emeli. A kiadások és az appropriatio felülvizsgálatával megbízott bizottságok teljes függetlenséget élveznek, csak azon törvényhozási kamara előtt felelősek, melyből erednek. A törvény eltilt bármely állami departement-nak más, mint törvényhozásilag engedélyezett kiadásokat.

Várnai Sándor.

AZ AESTHETIKA ELVEI A POSITIVISMUS SZEMPONTJÁBÓL.

— Második és befejező közlemény. —

II. A művészet fejlődési stadiumai és végpontja.

A művészet teoriájának és osztályozásának e rövid vázlatát után most már rendeltetésével is foglalkozhatunk vagyis azon szerep méltatásával, melyet az emberiség életében, még pedig úgy az egyéni, mint a collectiv életben betölteni hivatva van. E részben bizonyos előítéletek uralkodnak még közöttünk, melyek szerint hajlandók vagyunk a művészet virágzási korszakát és befolyásának teljét a múltban keresni. Pedig az előadandókból világos lesz, hogy az aesthetikai «aurea aetas» csak még azután fog bekövetkezni, s hogy a művészet eddigi evolúciója csak előkészítő jelleggel bírhatott, a mennyiben a lényeges feltételek összehatása mindig hiányos volt.

Nevezetesen a mi az ó-kort illeti, igen túlozták a régiek, aesthetikai hajlandóságait, mely előítélet egyszerűen azon a tényen alapul, hogy a képzelőtehetség szükségképen főszerepet játszik az ember kezdetleges világfölfogásának megszerkesztésében. Ez az oka annak is, hogy a görög-római polytheismust hajlandók vagyunk egyszerű művészeti termék gyanánt tekinteni, a mióta a velejét képező hit elenyészett. De e hit s a rajta felépült vallásrendszer több mint ezer éves fennállása

már magában is elég bizonyosság arra, hogy e hit nemhogy aesthetikai productum volt volna, inkább az emberiség philosophikus geniusának terméke, a mely, a positiv evolutio általános érvényű törvénye szerint, egyedül spontan módon nyilatkozhatott meg, azaz úgy, hogy életet kölcsönzött előbb a feltünőbb külső természeti tárgyoknak s tisztelet tárgyaivá tette azokat, majd a természeti erőket s az emberi természet hajlamait abstrahálván, ezeket mintegy személyesítvén: bizonyos nagyított emberi skálán istenek gyanánt tisztelte. A költészetnek ebben nem volt más része, mint hogy természetéből kifolyólag szépitette, fölékesítette e conceptiókat. Bizonyos azonban, hogy a polytheistikus philosophia a feldisztítés tisztét a művészet fejlődésére sokkal jobban ki tudta használni mint bármilyen más későbbi rendszer. Innen van, hogy aesthetikai tehetségeink kifejlését úgy az egyén- mint az egyetemességre nézve e korba kell helyoznunk.

Mindamellett is a művészet csak külső dísze maradt az ó-kori világrendnek. Nem is fejlődhetett ki szabadon, csak mikor a theokratia bilincseit széttörte; mert ez utóbbi bekebelezvén a művészetet — még pedig igen alárendelt helyzetben — a saját regimejébe, béklyóba vetette mindennemű alkotásait, főleg azzal, hogy különböző hitelveinek szükségképen való változhatatlanságát kimondotta. A sociabilitás ó-kori formája, vagyis a hódítás, ha lehet, még kedvezőtlenebb volt a művészet fellendülésére. A házias és egyéni érzelmeket alig és csak vázlatosan reproducálhatta, s csakis a nyilvános élet szolgáltatott neki tág teret a gyakorlásra, főleg a hadi erkölcsök általánosságánál és energikus voltánál fogva. Azonban már ekkor is kénye-kedve ellen foglalkozott az aesthetikus genius a hadi élet idealizálásával s csak jobb tárgy híján zengte a hősi erényeket. A mint hogy tényleg az Odyssea hasonlíthatlanul szebb és rokonszenvesebb alkotás az Ilias-

nál, épen mert az intimebb, gyengédebb emberi érzelmek rajzolása sokkal több teret foglal benne, mintsem az utóbbi, majdnem kizárólag a rombolás dicsőítésének szentelt költeményben. Az egyetlen nagy társadalmi szempont, melyet a hadi tevékenység megengedett, t. i. a civilisatórius assimilatio rendszere, melyet a hódítások folytonossága, tervszerűsége s az egész akkor ismert világra kiterjesztése létesített — úgy a mint azt a római genius hosszas előkészület után megvalósította — Homer korában s még jóval későbbben is ismeretlen volt. Mikor végtére eléggé appreciálható lett, a római világ tetőpontján, akkor már az ó-kor életrende maga is végét járta, s a római fenséges politika Homer legméltóbb utódjának, az érzelmes és gyengéd Virgilnek csak néhány gyönyörű és mély jelentésű verset inspirált, melyek méltó összefoglalását képezi e jellemzetes hemistichium: *Pacis imponere morem*.

Bár az uralkodó előítéletek épen nem kedvezők e föltevésnek, nem habozuuk kimondani, hogy a középkor társadalmi rendszere, természeténél fogva, sokkal kedvezőbb lett volna az ó-korinál a szépművészetek fejlődésére, ha e rendszer a kellő időtartamig maradhatott volna fenn. Igaz más oldalról, hogy nem az uralkodó hitben gyökerezett e kedvezőbb helyzet oka; sőt egyenesen e hit anti-aesthetikus voltának tudandó be az a különös következtetés, hogy a kereszténység dogmáin keresztül s mintegy fejük fölött a polytheistikus mythológiában kerestek inspiratiót e kor művészei. A monotheistikus hit mindenkinek egyéni s e földön el nem érhető, chimaerikus czélt tűzvéni ki, nem kedvezhetett más költészetnek, mint annak, mely a személyi existenciára szorítkozott, de a melyet azután legbensőbb emótióiban csudálatraméltó mystikus remekművek idealizáltak, a melyekben egyedül a nyelvezet volt hiányos. Ezek közül első helyen áll a Kempis Tamásnak tulajdonított *Krisztus követése*, mely nem egyéb mint költemény kötetlen beszédben. Minden más

tekintetben a catholicismus csak annyiban kedvezett a szép-művészetek kifejlődésének, hogy előkészítette a talajt kedvezőbb fogadtatásukra, mikor a saját regimejének kellő megerősödése után a papi osztály csodálatraméltó gyakorlati tapintata képessé tette ellensúlyozni a keresztény doctrina értelmi és morális visszasságait, melyek a képrombolási és egyéb vitákban elég evidentiával jelentkeztek.

De a mi a középkor sociabilitását illeti, kétséget nem szenved, hogy sokkal aesthetikusabb volt mint az ó-kori. Bár a nyilvános élet megtartotta most is hadi jellegét, mindamellett a moralitás sokkal magasabb fokát engedte meg — s a költészetre is jóval alkalmasabb lett — az által, hogy a támadó, hódító tendentia helyt adott a védelmi hadakozás rendszerének, legalább nagyban és általánosságban. Mert hisz a feudalis rendszer, a vele járó hatalom-eloszlással s vág souverainitási elvekkel, majdnem lehetetlenné tette a nagyobb actiók megindítását. A nők nagy fokú emancipatiója végre lehetővé tette ekkor a családra vonatkozó emotiók minden fájának kifejlését. A személy méltóságának, a becsületérés új s az ó-korban teljesen ismeretlen érzelmének fejlődése — mely mindamellert megfért a társadalmi áldozatkészséggel is — lehetővé tette az egyéni existentia teljes idealisatióját. Nem lehet csodálni, hogy a lovagrendszer bámulatra méltó intézménye, a mely összegezte magában a középkor e hármas karakterét — legjobban természetesen a Nyugaton — mindenhol szabad aesthetikai fellendülést eredményezett, a mely sokkal általánosabb elfogadtatásra talált mint bármely előbbi korban. De ez az általános impulsio, a modern művészetnek igazi, bár legtöbbször félreismert kútforrása, nem tarthatott elég hosszú ideig. Tudnivaló ugyanis, hogy a középkor minden tekintetben csak egy óriási átmeneti állapotot létesített. Mikor a nyelvek és a társadalom eléggé kiképződtek arra, hogy e társadalmi rend aesthetikai képessége maradandó termékek

létrehozását megkísérelje, ugyanakkor a katholiko-feudalis rendszer már gyökerében módosulást szenvedett a negatív, kritikai mozgalom folyton növekvő befolyása által. A művészet tehát kényszerítve volt oly hitrendszert s oly erkölcsöket idealizálni, melyeknek mélyen érzett hanyatlása úgy a költőt, mint közönségét megfosztotta volt a benső meggyőződés és együttérzés amaz ellenállhatatlan hatalmától, mely minden nagy aesthetikai tartós hatás nélkülözhetetlen feltétele.

A hosszan tartó, bomlási forradalmi korszak, mely bennünket a középkortól elválaszt, a mondott impulsio folytonos hanyatlásához még a tényleges bomlási folyamat szülte közvetett negatív, kritika és rombolás izgalmát is hozzácsatolta, melyből fokonkint és hovatovább minden értelmi és társadalmi befolyás kivette részét. Bár a művészet a negatív rendeltetést soha sem fogadhatja el teljesen normalis viszonyok között, e fejlődési fokán annyira érezte szükségét annak, hogy a kereszténység járma alól felszabaduljon, hogy kezdettől fogva lényegesen hozzájárult a modern szellemi emancipatio létrejöttéhez. A nagy Dante páratlan alkotása tisztán föltünteti e két ellentétes impulsio kivételes összeműködését. Ez anti-aesthetikus helyzet, a melyben minden átváltozott, sőt természetéből kiforgatott, mielőtt még idealisáltathatott volna, a művészetet arra kényszerítette, hogy mesterséges kibuvót keressen e visszás helyzetből, s ezt megtalálta az ó-kori típus emlékeinek felelevenítésében; mert állandó és jellemzetes erkölcsöket — miket hiában kutatott maga körül — csakis ott találhatott fel. Az ó-kori classikus életrend így, több századon keresztül, egyedül s akadálytalanul dirigálhatta a szépművészetek fellendülését a Renaissance alatt — ez utóbbiak azonban híjával voltak az eredetiségnek s a népszerűségnek, mely a középkort oly kiválólag jellegezte. Hogy mégis ily kedvezőtlen helyzet mellett annyi jeles remekmű keletkezhetett a szépművészetek minden ágában, — az legjobban dokumen-

tálja az esztétikai funktióknak az emberi természetben veleszületett, spontan létezését. Mióta ez a mesterséges lendület mindenütt kimerült, a negatív eszmemozgalom a művészetnek csak egyetlen nagy, hár mulandó operatiót hagyott fenn, t. i. magának a *kételynek* idealisatióját. A művészet e végső, rövid időig tartó megnyilatkozásának rendeltetése, a mint azt főleg Byron és Goethe gyönyörű költeményeiben kitűnik, nem más, mint hogy a teljes szellemi emancipatiót, mely a római hódoltság nyomában keletkezett katolikus nyugati nemzetek körében már megizmosult, a protestans világra is kiterjeszse.

Multunk történetének helyes appreciációja világosan föltünteteti azt a tényt, hogy az esztétikai lendület inkább az emberiség spontan tendenciáinak következménye, mint bármilyen rendszeres impulsióknak. Idáig az emberiség fejlődési folyamatában ez impulsio értelmi feltételei és a socialis feltételek soha és sehol nem valósultak meg egyidejűleg. Manapság meg épen mind a kettőnek hijával vagyunk. Mindamellett semmi sem nyilvánítja esztétikai tehetségeink hanyatlását, mint azt némely pessimista böles el akarná hitetni velünk. Mert épen ellenkezőleg a művészet nemcsak egyre nagyobbodott, győzelmeskedve az útjába gördített akadályokon, hanem mindinkább szerves kiegészítő része lett az egyéni, családi s társadalmi életnek. Az ó-korban egy csekély számú, kivételes közönségnek, a szabad állampolgároknak lévén feltartva, annyira kívül esett az akkori életrenden, hogy az általa nyújtott élvezet nem is szerepelt a jövő életet illető utópiákban sem. Jellemző például arra a tényre, hogy a művészet nem szerepelt mint lényeges tényező az ó-kori közéletben, az, hogy Plato ismeretes politikai utópiájában a költőket egyenesen kizárta ideális államából. A középkor a nép minden osztályában kifejlesztette a hajlamot az esztétikai tehetségek naiv művelésére, mint gondüző s vigasztaló tényezőre. Ugyanez a foglalkozás a túlvilági élet legfőbb élve és gyakorlata gya-

nánt is szerepelt. Majd később a társadalom valamennyi osztálya hovatovább inkább megízlelte a művészet nyújtotta nemes élvezetet, még pedig elsősben a költészetet, majd a specialisabb művészeteket s főleg a zenét. Úgy hogy hivatott — vagy legalább annak tartott — művelői mindinkább növekvő befolyást nyertek, úgyannyira, hogy napjainkban még politikai fölényt is tulajdonítottak nekik, mely pedig functiójuk természetével homlokegyenest ellenkezik.

Mind eme jel együttvéve arra mutat, hogy az időszakot, melyben az emberiség aesthetikai fellendülésének teljét éri el, a jövőben kell keresnünk, a mult erre nézve, valamint minden egyébben, csak elkerülhetetlen előkészület gyanánt szolgált. Azaz más szóval, az emberiség hosszadalmas, több mint harmincz százados gyermek- és serdültkora után értelmi és morális férfikorát érvén el, kezébe veszi az aesthetikai kultura rendszeresítését s azt méltóan betetőzi, csak úgy mint a vele egyközűleg haladó tudományos és ipari culturát, melyek szintűgy monnón a desorganisatio világos jeleit tüntetik fel napjainkban. A jövő teendője lesz, hogy helyesebb theoretikai alapon újra felvevén a középkorban megkísérlett nagy társadalmi constructiót, egyúttal felújítsa a bámulatos aesthetikai föllendülést, melyet a classikus reactio akkor félbeszakított. E constructio ilyenétkép reorganisálva levén, ezentúl mindinkább csak megerősödhetik és fejlődhetik, mivel alapjában solidaris, még pedig úgy spontan módon, mint rendszeresen, az emberiség jövődő és végleges életrendjével, úgy mint a positivismus azt contemplálja. Vizsgálatunk a következőkben arra terjed ki, mennyiben felel meg a positivismus mint a jövő synthesise e nagy feladatnak.

III. A művészet rendeltetése a jövő életrendjében.

A positivismus, szerintünk, elsőben is azért nélkülözhetlen szükséges a modern művészet fejlesztésére, mert az eddig létezett philosophiai és társadalmi doctrinák közül az egyedüli, mely teljes demonstratio alapján kútforrása lehet a szilárd és közös meggyőződéseknek, a melyek viszont alapját képezhetik a charakteristikus és tartós erkölcsöknek. E két előzetes feltételt egyaránt be kell tölteni úgy az aesthetikai mű értelmezőjének, mint a közönségnek, hogy a művészet igazán megfelelhessen hivatásának, azaz hogy az emberi lét minden fokozata: a személyes, családi és társadalmi élet egyaránt valóban idealisálható legyen. Csak azok a kedélyi emóciók bírnak aesthetikai értékkel, a melyek egyfelől mélyen átérzettek, másfelől pedig spontán módon visszhangot keltenek az emberiség nagy zömében. Oly korszakokban, mikor a társadalom híjával van minden értelmi és moralis jellegnek, a művészet, melynek hivatása épen az volna, hogy ez utóbbit szem elé állítsa, szintén nem tűntethet fel olyat, és akkor tiszte oda reducálódik, hogy többé-kevésbé összefüggéstelenül kultiválja az emberi természet integráns részét képező aesthetikai képességeket, melyek akkor sem maradhatnak tétlenségre kárhóztatva, mikor semmi nagy czél nem tűzethetik eléjük. Ez egyik alapja a positivismus létjogosultságának a művészetben.

De most azt kell kimutatnunk, hogy a positivista reconstructio tényleg kedvező a szépművészetek fellendülésének azzal is, hogy érvényre iparkodik juttatni azokat a véleményeket és erkölcsöket, melyek a művészetek igazi termő talaját s atmosphaeráját képezik.

Erre nézve bajos aesthetikusabb életrendet elképzelni annál, a mely az érzelmet proclamálja az életharmonia, az

emberi egység nélkülözhetlen alapjának és a mely egész létünknek egyetlen célja gyanánt a minden rendbeli, de főleg a morális tökéletesedést tűzi ki. Igaz, hogy a positivismus alapja — a tudományokból elvont philosophia — szigorú és rideg abstractiók hosszú sorozata, de e nélkülözhetlen coordinációnak alattomban értetődő célja nem más, mint hogy az emberi természetben az együttérzést (*sympathia*) s az összehatást (*synergia*) izmosítsa az által, hogy megdönthetlen meggyőződésekre alapítja az erkölcsiséget s a tevékenységet. Minden egyes embernek legfőbb élvezetét abba helyezvén, hogy embertársának boldogságában közreműködhetik, a positivismus végre a művészetnek legmegfelelőbb rendeltetését a jóakaró érzelmek cultiválásában látja; mely utóbbiak természetesen sokkalta aesthetikusabbak, mint a gyűlölködés s az elnyomás érzelmei, melyeket eddig majdnem kizárólag zengett a költészet. Ezzel a költészet a végleges életrend szükséges kiegészítő részévé lesz és oly méltóságra emelkedik, a minőre az előbbi korok példát nem nyújtanak.

Mindamellet, hogy a positivismus eredete a tudományokban gyökerezdik, az általa contemplált jövő életrendben a tudomány szerepe az őt megillető tisztre reducálódik, t. i. arra, hogy az emberi bölcsesség objectiv alapját megszerkeszse s a művészetnek és az igazi tevékenységnek a szükséges alapzatot biztosítsa, legfőbb gondoskodásunk tárgyait ezentúl csakis ez utóbbiak képezvén. Az absolut helyébe mindenütt a viszonylagost (relativ) tevén, mindent az emberiségre vonatkoztatván, az *igaznak* tanulmányozását arra szorítja, a mit a *jó* és a *szép* szükségkép megkövetel. Mihelyt e rendeltésen túlmegy, a tudományos culturát úgy tekinti, mint a mely hiábavaló, céltalan contemplációival eltérít bennünket az emberi lét legfőbb céljától, úgy is mint egyéneket, úgy is mint collectivitást. Az idealisatio szükséges alárendelése a valóság alá nem akadályozandja meg a művészetet, hogy

kedvező visszahatást ne gyakoroljon a tudományra, még pedig oly rendszerest, a minő az absolut eszmék uralma mellett eddig lehető nem volt. Még a legegyszerűbb tüneményekben is, mihelyt elértük az igazságnak azt a mérvét, a mely szükségleteink szempontjából elegendő, azontúl mindig marad többkevesebb szabad terünk, melyet arra fordíthatunk, hogy tudományos conceptióinkat lehetőleg szépítsük. Így az astronomiából véve egy példát: miután felismertük, hogy a föld tengelyének hajlása az ekliptika síkja fölött minő módosulást idéz elő létföltételeinkben, vagyis az évszakok theoriáját, szabadságában áll a költői phantasiának utópiákat alkotni arra nézve, miként módosulna a földi élet, ha ez astronomiai kényszerűség valamilyen — gondolatilag nem is lehetetlen — módon megváltoznék. Úgy mint azt Milton főséges költeményében meg is kísérlette, mikor a földtengely elhajlítását a bűnbeesést követő büntetés gyanánt tüntette föl. Azonban a szépnek az igazra gyakorolt visszahatása főleg a magasabb, az emberiségre vonatkozó tudományszakokban foglal helyet. A praecisio itt kevésbé szükséges és kevésbé fontos lévén, az aesthetikai szükséglet szerint nagyobb mérvben módosíthatjuk a tudományos conceptiókat, például a főbb történelmi típusok megszerkesztésében. Szóval egész létünk a minden oldali és mindennemű tökéletesedésünknek lévén szentelve, természetes előszeretettel karolandjuk föl az értelmi cultura ama fajait, a melyek legalkalmasabbak a bennünk lakozó s a természet adományozta tökéletesedési ösztön kifejlődésére hatni.

Az előadott elveket a positivismus főleg a nevelés újjászervezésében valósítja meg. Szükséges lesz tehát néhány szóban jelezni, hogyan alakul majdan szerinte a jövőben a nevelés. Ez, mint a fentebbiekből már sejthető, inkább aesthetikai, mint tudományos jellegű lesz, a mint az emberi evolutio igazi theoriája mintegy szükségképen jelzi. A tudomány

csak azért lép közbe, hogy rendszeresítse, a mit a művészet már spontan módon vázolt, az érzelem közvetlen befolyása alatt. A mint az emberiség történetében az aesthetikai lendület megelőzte a tudományok fejlődését, ép úgy kell annak végbemenni az egyéni nevelésben is, a mely utóbbinak szükségképen vissza kell tükröznie az összesség fejlődésének menetét és phasisait. Ez elv hallgatag beismerése képezi mostani nevelési rendszerünknek, egyéb számos fogyatkozásai mellett, egyetlen észszerű mozzanatát. Tudjuk azonban mindnyájan, hogy a valóságban mennyire illusorius marad ez az elv. s hogy a jelenlegi iskolarendszernek egyetlen eredménye az, hogy a szépművészeteket s főleg a költészetet alaposan megütáltatja a növendékekkel. Annyira, hogy az iskola falaiból kikerülve, a fiatal embernek első dolga sutba dobni a classikusokat s minél hamarabb feledésbe temetni a nagy fáradsággal és gyötrelemmel szerzett hiányos ismereteket. Csak mikor az iskolai nyűg emléke az idő folyamán elmosódik, akkor keresnek csak — még pedig aránylag mily kevesen, tudjuk — a régi és modern költők műveiben szórakozást, üdülést, vigaszt az élet sivársága ellen. A positivista nevelési rendszer az eddigi hibás alapon megkísérlett aesthetikai nevelést helyesebben szervezi. Zsenge koruktól fogva megismerteti a gyermekeket, még pedig osztály- és nemi különbség nélkül, az igazi költészet remekeivel, és pedig nemcsak a hazaiakra szorítkozik, hanem az összes nyugati nemzetekét is felkarolja, lehetőleg az eredeti nyelven. Tudvalevő, hogy e korban, mely a pubertásig terjed, a nyelvek elsajátítása mily könnyű a gyermeki értelemnek, s más oldalról a költészet s általában a művészetek iránti fogékonyság mily nagy mérvű. Az aesthetikai lendület pedig csak úgy lehet igaz és teljes hatását csak úgy éri el, ha először is azokra a productiókra alkalmazkodik, melyek az emberi sociabilitást vázolják. Az aesthetikai nevelésnek kiegészítőjét képezi azután

az ó-kori élet eredeti idealisatiójának közvetlen szemlélete, az általa teremtett remekművek minden nemének bemutatása által.

Természetes tehát, hogy a nevelés nem szorítkozik az alapvető művészetre, hanem a specialis művészetekre is, melyek a hangok és alakok közvetítésével fokozottabb energiával fejezik ki az emberiség főbb aesthetikai alkotásait. Ilyenformán az aesthetikai contemplationnak és meditacionnak — a vele járó gyönyörködésen kívül — még az a rendeltetése a positivista szellemű általános nevelési rendszerben, hogy előkészítse a tulajdonképeni tudományos contemplatiót és meditatiót. Az egyénnek úgy mint az egész fajnak nevelésében a képek combinatiója kell hogy alapjául szolgáljon a jelek (symbolok) combinatiójának, mely utóbbiak kezdetben nem is voltak egyebek mint módosított képek, a mint ezt például a hieroglyphák fokozatos átalakulása írásjegyekké világosan mutatja. A művészetnek az a tulajdonsága, hogy mindazt kialakítja, a mi bármilyen szakmában érdeklődésünket fölkeltetheti, eredményezi főleg azt, hogy a nevelés első spontan s a családban lefolyó szaka elsajátíttatja a gyermekkel azokat a főbb ismereteket, melyeket a későbbi, tulajdonképeni tudományos nevelési szak rendszeresíteni lesz hivatva. Ez a második szaka a nevelésnek a pubertástól a huszonegyedik élet-évig terjed és hét éven át az abstract alaptudományokat, azaz sorban a matematikát, astronomiát, physikát, chemiát, biologiát, sociologiát s a morált tanítja, mindegyiknek egy-egy évet szánpva. Az előbbeni spontan előkészület nagyban segítségére lesz a növendéknek a szigorúan tudományos disciplinák elsajátításában, de főleg a történelmi tanulmányokban. A növendékeknek ugyanis már ekkor tudomásuk lesz az egyes társadalmi phasisok költői kialakításairól s ezeknek főbb személyesítőiről.

A művészetnek a jövő nevelésében való emez alapvető részvételén kívül még egy más, szintoly nélkülözhetlen ki-

egésztő hatása is lesz, az, hogy visszatereli az egyéneket s a társadalmi osztályokat a helyes érzelmek és elvek felé, melyeket a gyakorlati tevékenység az emberekkel folyton szem elöl tévesztet. Ehhez mérten a positivismus a családi és nyilvános ünnepélyeken sokkal nagyobb mérvben folya-
modik majdan az aesthetikai benyomásokhoz, mint a tudomán-
yos fejtegetésekhez. Ez alkalmakkor az aesthetikai szem-
pont túlnyomósága még kifejezettebben jut érvényre mint a
nevelésben. Ugyanis az emberi bölcsesség tudományos alapja
akkor már teljesen rendszeresítve levén, elég lesz egyszerűen
reá hivatkozni, mint a hallgatók összesége előtt ismertre, és
a philosophiai oktatás nem annyira a conceptióra, mint a
kifejezésre helyezendő a fősúlyt, — ennek a természete pedig
főképen aesthetikai.

Szükséges, hogy a nyilvános ünnepekre nézve egyet-
mást elmondjunk. A mióta a catholicismus a Nyugaton többé-
kevésbé nyílt hanyatlásban van, tulajdonképeni ünnepek nem
is igen léteznek. A francia forradalom egyéb számos szerves
alkotásai között iparkodott e hiányt is pótolni és tisztán pol-
gári jellegű ünnepeket rendezni. Tudjuk a történelemből, hogy
az Ész cultusán kívül a főbb astronomiai tünemények, úgy
az emberi természet legnemesebb mozzanatai: az erény, a
hazaszeretet, a hitvesi hűség stb. ünnepeit instituálta a nemzeti
Convent, s ezekben helyes ösztönrel felismerte a művészet
szerepét, mint a nyilvános ünnepek főbb alkotó elemeit. E kez-
deményezésnek azonban semmi maradandó hatása nem volt
mert hiányzott a legfőbb kellek, t. i. egy a világi hatalomtól,
független szellemi, más szóval philosophiai fensőbbség con-
secratiója, e nélkül pedig a politikai hatalom magában az ily
dolgokban incompetens. Minden néven nevezendő ünnep ugyanis
valóságosan létező érzelmek ünnepélyes megnyilatkozásában
állván, a spontaneitás képezi azoknak nélkülözhetlen feltételét.
A világi hatalom tehát erre nézve tökéletesen illetéktelen, de

sőt a szellemi auctoritás is csak annyiban folyhat be az ünnepek rendezésére, a mennyiben a sua sponte létező hajlamokat rendszeresíti s önkényt elismert tekintélyének súlyával szentesíti. Ez utóbbinak tiszte pedig majdnem kizárólag aesthetikai lesz. Mert minden ünnep, legyen az magános vagy nyilvános jellegű, alapjában nem egyéb művészeti alkotásnál, a mennyiben rendeltetése az illető alkalomnak megfelelő érzelmeknek akár vocalis, akár mimikus alakban való idealisatiója. Nem is igen képzelhető ennél aesthetikusabb functio, mert megnyilatkozásában reászorul a legtöbb esetben a négy specialis művészeti ág lehetőleg benső combinatiójára. az alapvető művészet, a költészet, elnöklése alatt. Innét van az, hogy a hatóságok ily esetben rendszerint, lemondván a hivatalból őket megillető felsőbbbségről, a művészi elemnek engedik azt önkényt oda. és igazi költők hiányában egyszerűen festőket vagy szobrászokat ruháznak fel a rendezői tiszttel.

Hogyan fogja fel a positivismus az ünnepek rendezését s milyen eszközökkel akarja hatalmas társadalmi befolyását újra feltámasztani, annak fejtegetése nem tartozik a jelen értekezés keretébe. Erre nézve az olvasót egy régebbi munkálatomra utalhatom.¹ Csak még azt kívánom itt röviden jelezni, hogy minő új általános eszközt bocsát a művészet rendelkezésére, melylyel társadalmi szerepét s méltóságát meg-edzheti: az eddig alig érintett történelmi múlt összeségének kellő szellemben való kiaknázása által.

Említve volt már, hogy az újabkori költészet a renaissance óta, modern inspiratio híjával levén, a clas-sikus impulsio hatása alatt az ó-kor nevezetesebb typusait s az Emberiség megelőző phasisait volt kénytelen idealizálni. Így Corneille összes drámáit a különböző római korszakok

¹ *A positivismus mint vallásrendszer.* Budapest. 1892. Révai Leó. Lásd a Cultusra és Régimere vonatkozó fejezeteket.

vázolásának szentelte. E gyönyörű remekművek, fájdalom, majdnem teljesen ismeretlenek nálunk. E század elején a történelmi szellem mindinkább növekvő befolyása több rendbeli epikai alkotásoknak adott létet, melyek, bár kevesebb tökélyvel, a későbbi korokat, különösen a középkor s a modern aera elejét rajzolták. Ezek közül legjelesebbek Walter Scott és Manzoni kiváló remekművei. De ez elszigetelt megnyilatkozások csak halavány fogalmat adhatnak arról, hogy az aesthetikai genie mire lesz képes, ha az egész mult — s a jövő is — megnyílik a költészeti inspiratio előtt. Ez pedig csak most lehetséges, miután előbb a philosophiának kellett a multak igazi jellegét földeríteni, a mint ezt a positiv történelmi felfogás megtette. Mert addig a theologia s a metaphisika absolut felfogása lehetetlenné tette a különböző történelmi phasisok kellő megítélését s még sokkal inkább azoknak méltó idealizálását. Hogyan is lehessen például egy őszinte, meggyőződéses monotheistától követelni, hogy helyesen felfogni és sikerrel vázolni legyen képes a fetisistikus vagy polytheistikus korszakok szellemét és erkölceit? A positiv légkörben nevelkedett költő ellenben, hozzá lévén szokva a megelőző korok historiai levezetéséhez, filiatiójához, módjában lesz azonosítani magát bármely korral nemcsak, hanem rokonszenvűnket fölkelteni azok iránt a phasisok iránt, melyeknek megfelelő egyenlegét mindenki saját egyéni fejlődésében megtalálja. Az új művészet hivatva lesz tehát kivétel nélkül minden megelőzött kort mintegy újra feléleszteni, holott eddig (főleg a keresztyénség szűkkeblű felfogása következtében) csak e korszakok némelyike nyert kellő idealizálást Homer és Corneille remekműveiben. Ezt pedig annál nagyobb aesthetikai hatással teheti majdan, mert a közönség is, világnézete s értelmi és erkölcsi megújhodása folytán, képesebb lesz alkotásait megérteni és élvezni. Az így létrejövendő poetai alkotások, a mint egyrésről az általános nevelési rendszer-

ben találnak majdan megrendíthetlen alapot, másfelől rendeltetésök is magasztos leszen. Az Emberiség rendszeres cultusának szolgálván közvetítőül, megkönnyítendik és elősegítendik valamennyi socialis phasis helyes megítélését és kellő dicsőítését.

De az új életrend nemcsak tökéletesebb eszközöket szolgáltat a művészetnek, hanem jobb organumokat is, megszüntetvén a fonák specialisatiót, mely mindinkább lábra kap a művészet minden terén, holott homlokegyenest ellenkezik az aesthetikai és költői genius igazi tendentiájával, mely kétségbevonhatlanul synthetikus.

A positivista nevelés — minden osztályra egyaránt kiterjesztvén a tudományos ismeretek rendszerét — hivatva lesz ekképen új lendületet adni az igazi költői hivatásnak. Mivelhogy csakis azt lehet festeni s idealizálni, a mi közforgalmú lett s mintegy vérünnké vált, a költészet mindenha valamilyen philosophián alapult. Akár helyes, akár téves lett legyen ez, az a tulajdonsága minden esetre megvolt, hogy képes volt gondolatainknak és érzelmeinknek egységes és állandó irányt szabni. Vagy ki merné kétségbe vonni, hogy az igazi nagy költők, Homertól és Virgiltól Danteig, Corneilleig és Miltonig mind be voltak avatva a korokban létező tudományban és philosophiában? Kell, hogy az aesthetikus genius mindent felfogott legyen, mielőtt ráadhatná magát arra, hogy mindent reproducáljon. Még korunkban is, a mikor a fejtelenség, az anarchia tetőpontra hágott és a specializálás egészen az absurdumig vitetett, úgynevezett költőink, bár a philosophia iránt bizonyos lenéző megvetést negélyeznek, alapjában nem tesznek mást, mint e nélkülözhetlen kelléket régi, idejét mult theologiai és metaphysikai rendszerekből kölcsönzik. Ezenkívül az üres specialis nevelés, melyben részesülnek s mely arra szorítkozik, hogy a formulázást, az előadási képességet tökéletesítse, eszme és alap nélkül, ép oly káros hatással van szellemökre, mint szívökre. Mert minden mélyebb meggyőző-

dést lehetlenné tévén rájok nézve, arra kárhoztatja őket, hogy a művészet technikus részében bizonyos gépies ügyességre tegyenek szert (a rímek és a szólamok hangzatosságában), de a mi a művészet igazi jellemző vonása: az idealisatio, arról kevés vagy éppen semmi fogalmuk sincs. Ennek a körülménynek köszönhetjük azt a töméntelen mennyiségű versfaragót, vulgo: fűzfapoétát, kik mind híjával vannak az igazi költői hivatásnak, s csak arra valók, hogy határtalan becsvágyukkal zavarják a társadalom egyensúlyát. És ez nemcsak a költészetre nézve áll, hanem talán még fokozottabb mérvben a négy specialis művészetre is. Ezekben a nevelés még sokkal technikusabb jellegű lévén, sokkal sajnosabb eredményeket szül, főleg oly egyéneknek, kik mást nem élveznek. Semmi sem mentheti tehát föl a művészeket vagy a művészi hajlammal bírókat attól, hogy a többi embertársaikkal közös általános nevelési rendszerben résztvegyenek.

De éppen az által, hogy, a mint kifejtettük, a jövőendőben az általános nevelés alapjában gyökeresen aesthetikai leszén, fölöslegessé válik majdan ekkor minden specialis előkészítés. Semmiféle más foglalkozási kör nem nélkülözheti jobban a specialis oktatást, a mely a művészekben legfőlebb kiölheti az annyira szükséges eredetiséget, a technikai munka elfojtván az aesthetikai lendületet. Még a négy specialis művészi ágban is a minimumra lesz reducálható a professionalis nevelés; ellenben azok is, csak úgy mint az ipari ügyesség, egyszerű gyakorlat útján lesznek elsajátítandók, a melyben a szolgálai, majd később a szabadabb utánzásnak jut a főszerep. Lehetne-e e szabályra meggyőzőbb bizonyítékot felhozni, mint a nyilvános zenei és festészeti iskolákat, akadémiákat, a melyek köztudomás szerint mindig s mindenütt képtelenek voltak eredeti s magasabb színvonalon álló művészeket producálni. Ellenkezőleg a velök járó morális veszélyen, a hiúság kifejlesztésén kívül, ez intézmények legfőlebb megakaszthatják az

igazi aesthetikai hivatás kifejlését. Tehát ismétlem, a költőnek s a művészeknek általában semmi szükségök nincs specialis nevelésre; sőt épen ennek a hiánya tág teret hagy az igazi talentumoknak, s ezekben valamennyi művészet iránti érdeklődést egyformán felkeltheti. Mert valamint a művészetek mind egymással rokonsági viszonyban állnak, úgy előljáróban is gyanús szemmel tekintendő az olyan aesthetikai hivatással kérkedő egyén, ki csak kizárólag egy művészeti ágra szorítja tehetségét. A nagy mesterek, minden korban, még a renaissance századában is, egyetemes arravalóságot mutattak a művészet minden ágára nézve. Talán fölösleges e tekintetben — a görögökről nem is szólva — Leonardo da Vinci, Michel Angelo s Rafael bámulatos sokoldalúságára hivatkozni. E sokoldalúság hiánya jelenkori művészeinkben már egymaga elegendő volna tőlük az igazi aesthetikai fölnyit megtagadni; ha nem tudnók is, hogy napjainkban a művészet mennyire híjával van úgy a társadalmi rendeltetésnek, mint a philosophiai vezetésnek. Az egyszerű nézők, — azaz a közönség — arra lenne hivatva, hogy a művészeti termelés minden fajtát élvezze s appreciálja, s csak 'maguknak a művészeknek lenne meg a szabadalmuk, hogy egyetlen művészeti ágra szorítkozzanak? Azt hiszem, e pretensiót, egy kis gondolkozással, mindenki absurdumnak fogja találni.

Hogy az aesthetikai functiók, az eddigi specializálás s külön, zárt testületek által való művelés helyett, egy távolabbi vagy közelebbi jövőben, a szellemi azaz philosophikus hatalom kiegészítő részévé kell hogy legyenek. Ez egy kis historiai visszatekintés segélyével még világosabb lesz. A régi tiszta theokratiákban ugyanis (minők az egyiptomi, chaldaei és indiai), melyek az emberi evolutio kiinduló pontját képezik, két főbb létkör tűnik szemünkbe, t. i. a gyakorlati tevékenység s a contemplativ lét köre. De a különböző szellemi, speculativ functiók ugyanazokban az organumokban voltak

központosítva s a nélkül, hogy a szorosabban vett tudományos és aesthetikai képességek s hivatások el lettek volna különítve. Való igaz, hogy ezeknek szabadon és különleg való művelése nélkülözhetlen kellék volt, abból a célból, hogy korlátlanul fejlődhessenek; de nem kevésbé igaz, hogy ez ellentétben volt az igazi renddel, mely nem enged meg más megkülönböztetést, philosophiai és társadalmi szempontból, mint a theoriát és a praxist. Kell tehát, hogy új combinatio jöjjön létre, tökéletesebb alapon mint az, mely a primitiv ó-korban már létezett, az összes theoretikus képességek egy kévébe való egybefűzésére. Mert elszóródásuk folytán az üdvös befolyás, melyet az activ élet minden nyilatkozataira gyakorolni hivatvák, csorbát szenvedne. Csakhogy historiai szempontból ez a végleges fusio csak az után jöhet létre, hogy a különböző főbb ágak külön s részletesen nagy lendületet vettek. Ez a szükséges előkészítési korszak pedig betöltötte az egész hosszú időt, mely bennünket a theokrátiától elválaszt. A művészet előbb szakadt el a közös törzstől mint a tudomány, mert fejlődése is gyorsabb s jellege függetlenebb. Homér idejében a papságnak aesthetikai functiói már megszűntek, bár a tudományok művelését még monopolisálta ekkor s később is egész a tulajdonképeni philosophusok fel-tűnéseig (a hét görög bölcs, Pythagorás, Anaximander, Heraklit, Solon, Plato, Aristoteles), kiket nem sokára a tisztán kizárólag tudósok követtek nyomon (Hippokrates, Euklid, Pappus, Archimedes, Hipparchos, Plutarchos, Plinius). A specialitás uralma, melynek igazi jogosultsága az iparra szorítkozik, ilyenformán kiterjedt előbb a művészetre, majd a tudományokra. Ekkor meg is volt haszna, a mennyiben lehetővé tette a szellemi cultura egyes ágainak szabad fellendülését, miután sikerült széttörniök a theokratia bilincseit, mely fejlődésüket elnyomással fenyegette. Manapság azonban s a közel jövőben a szétszóródás és specialitás regímeje, ha kel-

letén túl terjed, egyik legfőbb akadályává lesz a normális életrendnek, melyet a különböző átmeneti korszakok előkészítettek. A különféle értelmi és esztetikai functiók combinatiója egy új elv szerint, a föntebbiek értelmében, első és fő feltétele a jövő regenerationak.

Ha elfogulatlanul vizsgáljuk a szellemi hatalom kezelőinek functióit — vonatkozzanak azok akár a nevelésre, akár a tanácsadásra — csakhamar felismerjük, hogy azok kellő betöltésére ép oly szükséges az esztetikai képesség, mint a tudományos képzettség. Mert ha már a nagy közönség részt kell hogy vegyen e kettős eszmemozgalomban, hogyan maradhatnak tőle idegenek azok, kik hivatva vannak azt irányítani és vezetni: azaz a szellemi igazgatás organumai? A különbség e két irányzat között abban nyilvánul, hogy míg a tudományos functio rendszeres tanulmányt tesz szükségessé, addig az esztetikai hivatáskör spontan műveléssel is betölthető, kivéve a specialis forma-művészeteket. De e hivatáskör kizárja a külön, permanens művelőket, vagyis a tulajdonképeni művészeteket, mert legfőbb hatékonysága éppen a productiók jeles voltában gyökerezik, a melyek ha egyszer létrejöttek, örök időkre megtartják hatásukat, mely abban culminál, hogy bármikor és bárhol módot szolgáltatnak a magán- és közéletben nyilvánuló érzelmeket idealizálni és formulázni. Elegendő tehát, hogy az általános nevelési rendszer egyaránt képesítse úgy a művészeti termelőket, mint az azok élvezésére hivatott közönséget, hogy a tökéletes műveket felismerje és felkarolja, a középszerűeket pedig kiméletlenül sutba vesse. Úgy hogy a társadalom minden osztályából különbség nélkül támadhatnak megfelelő organumok, az új és kivételes szükségleteknek megfelelő érzelmi nyilvánulások kellő kifejezésére, bár a normalis organumok mégis a szellemi hatalom szervei köréből kerülnek majdan ki.

Itt még egy lényeges pontra kell rámutatnunk, arra,

hogy alapjában nem létezik fundamentalis elkülönülés, összeférhetlenség a tudományos és aesthetikai genius között; ezek csakis annyiban különböznek, a mennyiben a combinatio az utóbbinál idealis és concret jellegű, míg az előbbinél abstract és realis. Mindkettő analytikus úton halad előkészítő munkálkodásában, végleg pedig synthetikus összefoglalás az eredményök. Az a theoria, mely összeegyeztethetlen voltukat hangsúlyozza, csak egy bizonyos átmeneti állapotra vonatkozólag találó és, mint minden metaphysikai doctrina, absolut jelleget kölcsönöz egy átmeneti, muló stadiumnak. Annyi bizonyos, hogy e két irányzatnak a multban sohasem voltak azonosak az organumai, de ez csak azért van, mert egyidőben egyszerre mindkettőt betölteni egy ember nem volt képes. Ugyanis tény, hogy minden olyan társadalmi korszak vagy helyzet, a mely nagy philosophiai vagy tudományos erőfeszítéseket kíván, nem alkalmas igaz és nagyarányú aesthetikai lendület megteremtésére, azon egyszerű okból, mert az alapvető fogalmak és vélekedések újonnan való kidolgozása a főkéllék olyankor, holott a művészeti felvirágzásnak nélkülözhetetlen feltétele épen a vélemények rendületlen szilárdsága. Innét van az, hogy a mult tanulmányozása kivétel nélkül azt mutatja, hogy a költészetben észlelhető nagy fordulatok, vagy, ha úgy tetszik: forradalmak, mindig nyomában jártak a philosophiai nagy mozgalmaknak, de soha meg nem előzték, sem együtt nem léteztek. Ha figyelemmel vizsgáljuk az értelmi fejlődés főbb típusait a multban, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy a szerint, a mint a korszak, melyben éltek, alkalmasabb vala egyik vagy másik foglalkozási kör lendületére, egyforma sikerrel művelték volna akár a philosophiát, akár a költészetet. Semmi kétség nem lehet az iránt például, hogy Diderot aesthetikusabb korban mint a mult század volt, nagy költő lett volna, csak úgy mint Goethe, más korban és milieuben, kiváló philosophus leendett. Mindazok a tudósok, kik nagy inductiv vagy deductiv

tevékenységet fejtettek ki, szembeszökő indiciumait tüntetik fel a poetikus arravalóságnak. Legyen az inventio akár abstract, akár concret, akár iparkodjék a valóságot felfogni vagy azt idealizálni, alapjában egy és ugyanazon agyi functióról lehet csak szó, melyre nézve a rendeltetés változik csupán; úgy azonban, hogy ugyanabban az egyénben mindkettő jelenléte egyenlő s kiváló intensitásban majd sohasem volt észlelhető eddigelé. A nagy Buffon synthetikus genieje mintegy előre jelzi a jövő irányzatát, vagyis a tudományos és aesthetikai szellem egybeolvadását. Bossuet egy másik példáját mutatja annak, miképen egyesülhet a legmélyebb philosophiai képesség a fenséges poesis adományával. Kizárólag a társadalmi conjuncturától függött, hogy akár az egyik, akár a másik túlsúlyra kerüljön a két tehetség közül, akár az egyik, akár a másik typusban. Hazai jeleseink közül, Széchenyi bámulatraméltó politikai és practikus genieje jól megfért a művészet s különösen a költészet iránti nagy fogékonysággal, bár objective irataiban csakis az idealizálási képesség nyilatkozik meg, a formai érzéknek ellenben hijával van.

Bármennyire ellenkezésben lássék is tehát a divatos előítéletekkel, kétségtelen, hogy a philosophusok osztálya ép oly alkalmas lesz alkalom adtával a poetai tiszt betöltésére s átmenet nélkül térhetend át a tudományos ténykedés teréről az aesthetikai productio mezejére, a szerint, a mint a korszak szükségletei igénylendik. Csakis a specialis, alaki művészetekben mutatkozik majdan annak szüksége, hogy néhány válogatott mester kezében maradjon concentrálva a technikai fogások és eljárások összesége, de ezek a szellemi hatalom — vagyis a nevelő és tanácsoló philosophusok rendjének — kiegészítő részét teendik. Látható, hogy a jövő ideálja mennyire elüt a mostani, a specialitást a végletekig hajtó kor szervezetétől, a mennyiben ez a kiváló megtisztelés csakis oly emelkedett aesthetikai tehetségeknek jutand, kik egyaránt

képesek a három alaki művészetet együtt is sikerrel művelni, a mint ez a renaissance korában, Olaszthonban szokásos is volt. A philosophusok aesthetikai functiója főleg a nyilvános ünnepélyek jelenetezésében és rendezésében találandja fő alkalmazását; azonban a korszak szükségletei szerint epikai vagy dramatikai kiváló compositiók teremtésében is nyilvánul, mikor a tulajdonképeni tudományos és philosophiai functiók nem absorbeálják a kiválóbb értelmi tehetségeket. Sőt, ha az emberi élet tartama hosszabbra volna szabva, mint a mennyire valóságban van, semmi gyökeres ellenmondás nem lenne abban, hogy ugyanaz az egyén végezze e két functiót, felváltva és hosszabb időközökben. Azonban a rövid élettartam egyfelől s másfelől a fiatalos hév, mely minden kiváló productio létrehozásához nélkülözhetlenül megkivántatik, mindig útjában álland a működések ez identificatiójának a valóságban, melyet csak azért tartottunk szükségesnek jelezni, hogy a két fajta arravalóságnak lényegében való egységét hangsúlyozzuk.

A kevésbé nehéz és gyakrabban előforduló művészi compositiók tekintetében a philosophusokat előnyösen fogják helyettesíteni a nők. A specialis alaki művészetek terén kétségkívül alig fognak a nők valaha kiválóbb munkásságot kifejthetni, a mit érthetővé tesz az, hogy e művészeti ágak nagy fokú technikus ügyességet föltételeznek és hosszadalmas kiképzési időt igényelnek, a mi a női természetnek nem igen felel meg s azonfelül elfojtaná a csodálatraméltó női spontaneitást. Azonban most már a tapasztalás által is beigazolt tény, hogy a tehetséges nők sokkal alkalmasabbak a férfiaknál is mindama költői compositiók készítésére, melyek hosszas, kimerítő erőfeszítést nem igényelnek. E műfajokra fog szorítkozni a jövőben is a nők munkarésze a speculativ termelés terén, mert a szorosabban vett tudományos munkálkodás még kevésbé felel meg valódi természetüknek, mint a specialis művészetekben való teremtő alkotás. Egyes kivételek természetesen

itt is előfordulnak, de ezek csak megerősítik a szabályt; ilyen a jeles matematikus nők: Mme Lepointe és Germain Zsófia példája. Másfelől pl. a festészet s különösen a genre-képek terén is idézhetnénk néhány nőnevet. Mikor az új nevelési rendszer teljes érvényére emelkedve hosszabb ideig működésben lesz s a nőkre is kiterjeszti hatását, bizvást lehet állítani, hogy a nők lényegesen megjavítandjára költészet mindama fajtáit, melyek a személyes és a családi lét körét vázolják. Mert hisz az arravalóságnak ugyanaz a neme szerepel akkor is, midőn valamely alkotást passive élvezünk, mint midőn olyat magunk producálunk, csak épen fokbeli különbségről lehet szó a kettő közt, a mely különbség a szellemi cultura általánosodásával még lényegesen csökkenni is fog. Ha ez így van, semmi okot nem látunk arra, hogy miért ne szárnyalnak túl a nők a férfiakat mindazokban a költői compositiókban, melyekre nézve már most is alaposabb itélettel rendelkeznek. Az egyedüli költői alkotások, a melyek a nők képességeit meghaladják, nézetünk szerint, a nagy epikai vagy dramatikus költemények, melyeknek hivatása a nyilvános élet idealisatiója. Minden más tekintetben a költői productio természetsszerűleg az ő hatáskörükbe esik, s az e nemű cultura még összhangban van társadalmi helyzetükkel és természetsszerű rendeltetésökkel is, a mely nem más, mint az emberi folytonosság fentartása az új nemzedék formálása által, bár ez utóbbi alól egyes kifejezettebb hivatással bíró nők kivételt is tehetnek s tettek is. Mi sem természetesebb, mint hogy a magánélet érzelmeinek rajzával azok foglalkozzanak, a kik erre leghivatottabbak s a kik az e fajta affectióknak egyúttal legtisztább organumai; nálok különben is a kifejezésbeli talentum spontán módon kiegészíti az idealizálásra való hajlamot. Mindaddig tehát tökéletlenül szervezettnek kell tekintenünk az emberiség aesthetikai életrendjét, a míg a költészeti termelésnek s talán a zenei productionnak is java része nem képezendi a nőnem

kizárólagos tulajdonát. A női közremunkálás e téren már csak azért is nélkülözhetlen szükség, mert csak a nő képes a magánélet poesisébe belevinni a moralitásnak azt a fokát, melyet az ilyenféle compositiók mintegy megkövetelnek, s melyet a férfias esetlenség csak bizonyos erőltetéssel érhet el, a mely viszont kárára van az aesthetikai spontaneitásnak. Ilyenformán La Fontaine kecses naivsága és Petrarca delicat érzelmessége természetes módon combinálódnak majdan a tisztább és mélyebb vonzódással, és mindezek együttvéve a kisebb poetikai műveket olyan tökélyre emelendik, a melyről idáig fogalmat sem alkothattunk, bár a nyugati irodalmakban s különösen az angolban és francziában, a nők az újabb időkben már is előkelő helyet foglalnak el. Így a, sajnos, inkább romboló hatású Georges Sandról és Mme de Staëlről nem is szólva, Élisabeth Mercoeur, Miss Brontë (Currer Bell), Mme Desbordes-Valmore és George Elliot működése biztató előjelei a jövő alakulásának.

Még egy utolsó eleméről az aesthetikai productionának kell néhány szóval megemlékeznünk, bár ez irányú arravalósága kevésbé szembetűnő, a mennyiben ipari tevékenységre utalt volna jobban kizárja a speculativ életet: ez a proletariatus. Mindazokra a kisebb terjedelmű költői termékekre azonban, a melyekben az energia s egy bizonyos gondatlanság képezi a fővonást s a valódi inspiratio lényegesebb forrását: alkalmasabbak lesznek mindenkor a proletáriusok a nőknél, de sőt a philosophusoknál is. Mikor majd a positiv nevelési rendszer hatása kiterjed az egész művelt Nyugot minden rétegeire, mindenütt keletkeznek majdan a költői és a zenei productionának új szervei, a melyek a bennök lakozó természetes dispositionnak méltó kifejezést adnak, a mint ezt különben számos példa jelenleg is tanúsítja. Azonban néhány proletárius specialis részesedésén kívül a nép összesége is közvetve nagy mértékben részt vesz az aesthetikai evolutió-

ban. Hogy is lehetne ez másképen, ha megfontoljuk, hogy a nyelvezet főleg és első sorban a nép zömének majdnem kizárólagos műve.

Ennyit tartottunk szükségesnek az aesthetikai termelés jövő feladatairól és fejlődési menetéről elmondani, a mint azt az emberi természetbe oltott dispositiók ismerete egyfelől s másfelől a történelmi evolutioból elvont tanulságok előttünk valónak feltűntetik. Ha ez az ideál nem felel meg mindenben azoknak a várákosoknak, melyeket az olvasó e fejtegetéshez fűzött, az nem egészen a mi hibánk. Elfogadhatóbbakká tehattük volna nézeteinket, ha az uralkodó előítéletekhez s a széltében hangoztatott elvekhez hozzá alkalmazzuk. De ez az igazi philosophia feladatával homlokegyenest ellenkezik, melynek feladata a valót kutatni és felderíteni, tekintet nélkül arra, hogy az tetszeni fog-e vagy sem. A jövő különben, melyre nyugodtan appellálunk, meg fogja mutatni, tévedtünk-e és mennyiben. Megnyugvást találunk egyébiránt abban, hogy fejtegetésünket mindenütt a teljes jóhiszeműség s jóakarát vezérelte, a mely alapfeltétele minden philosophiának.

Kun Sámuel.

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA.

— Negyedik közlemény. —

A l á t á s.

A látás physiologiai vizsgálata még fontosabb a hallásénál. A festő, faragó, alakító művészetek elméletének alapját képezi. Ez, úgynevezett *képző-művészetek* anyagát a látás-érzékletek adják. Ezek vizsgálatában ismét *Helmholtzhoz* fordulunk, ki e téren a műelmélet számára, ha eredeti felfedezéseiben kevésbé becsebb, de ép oly alapvető munkát adott, mint a hang terén. *Physiologische Optik* című művében, mely az aesthetikára nézve ép oly nélkülözhetetlen alapvető munka, mint a *Lehre von den Tonempfindungen*, továbbá *Az újabb haladások a látás elméletében* című előadásában, melyek 1868-ban meg is jelentek a *Preussische Jahrbücher*-ekben, foglalkozott a látás tüneményeivel. Utóbbi művét a természettudományi társulat szintén lefordította kiadványaiban.

Az aesthetikus vonatkozásokra, bár itt kevésbé, mint a hangnál, szintén figyelemmel volt művelt ízlése. Kutatásait előadásában három részre osztja s e szerint haladunk mi is. Tekintetbe jöhet a szem *physikus* szolgálata, az ingerület létrejötte, az izgalom — hogy úgy mondjuk — genesis, továbbá *a vezetés élettani* folyamata az idegrendszernek a szemmel kapcsolatos részeiben s végre a *psychologiai* szem-

pont, hogy keletkeznek idegingerületekből érzéki észrevevések és az érzéki *szemlélet*: a mozgás és cselekvés birálatával rendezett látás-érzékletek. Természetesen az utóbbi már kutatásunk psychological részére marad s a hangpsychologia (Tonpsychologie) mellett a fénypsychologia név alatt fog helyet nyerni.

Helmholtz mellett megemlítendők *Graefe*, *Donders* és *Bowman*, kik e téren, a physiologiai optica terén hiányt pótolnak.

Mielőtt Helmholtz eredményeit ismertetnők, kiemeljük a hang- és fényérzetek *analog* voltát. Bár itt *módbelileg* különböző érzetéről szólunk, számtalan hasonló és analog jelenségre fogunk akadni. Már a hang hármas tulajdonsága: az erő, magasság, szín tökéletesen analog a fény, erő, szín és teltségbeli tulajdonságával, bár a hangszín s szinteltség közt eltérő elemeket is találunk. Ez analog tünetenyekre figyelemmel leszünk s a két érzék *közös vonásait* utólag összefoglaljuk.

1. *A szem, mint optikai készülék.* A szem látóidegének *homolog ingere a fény*. A szem maga kis optikai műszer, melyet a physikában *sötét kamra* (camera obscura) néven ismerünk. Jelen részben e sötét kamrácskával, hibáival akarunk megismerkedni. Mert bizony a szem nagyon is hiányos optikai műszer s bárhogy dicsérték bölcselők, mint a tudás eszközét, magasztalták a költők mindent beszárnyaló hatalmát s a Mindentudás jelképévé avatta a köztudat a háromszögben sugárzó szem képében; *Helmholtz* visszaadná, ha optikai műszer volna, a műszerésznek — saját szavaival — keményen kifakadva a pongyola munkán s óvást téve. Hibáit — szerintünk — két csoportra oszthatjuk: *szabályos, rendes* hibákra, melyek az egészséges, normalis szem tulajdonai és *rendkívüli szabálytalan hibákra*, melyek csak beteg vagy rendellenes szemem találhatók. Ránk nézve

természetesen csak az elsők jöhetnek szóba. Az optikai műszernek, melynek ennyi a hibája, működése a következő:

A jégencse összegyűjtve a tárgyról jövő sugarakat, erősen megtöri úgy, hogy a lencse háta mögött fordított alakban futnak össze s így adják ott a tárgy fordított képét.

Hogy a kép a reczehártyára essék s ne essék még eléje vagy már utána, a különböző távolságu tárgyak szerint, a jégencse a sugárizom által kevésbé domborúvá tehető. Ezt nevezzük a lencse *alkalmazkodásának* (accomodatio). A közel- és messzelátás, részben a kancsalság, melyekkel mi nem foglalkozunk, ez alkalmazkodás rendellenességei.

A térbeli minimalis eltérés, mit még megkülönböztet szemünk, a reczegödör $\frac{1}{60}$ része, annyi mint az ujjköröm közepőtávolságban. Ez a látás *élességének* határa.

Tekinteni (fixer) teszen úgy irányítani a szemet, hogy a kép a reczegödörbe essék. E tekintetben a szem *mozgékonyabb* s óriási mértékben könnyebben kezelhető bármely műszerünknel. A *környéki látás* tökéletlenségeit észre se vesszük, oly gyorsan változik a figyelem irányítása. A képzetek mozgásának a szem legközvetlenebb jele, a *pillantásban*. A figyelem minden egyes pillanatban csak egy képzet- vagy érzéklettel foglalkozik, de a mint felfogta, másakra siet. Erőltetnünk kell, hogy vesztég maradjon egynél. E mozgékonyág sok mindenben segít, oly hibákon is, melyeket a tudományos kutatás csak nehezen tudott kideríteni, s melyek, bár tulajdonunk, tudatunk előtt ismeretlenek maradtak. Nagy szerepe van továbbá a szemléletalkotásban.

A szem hibái. E hibák összeállításánál már *csak részben* követtük *Helmholtzot*. Míg ő csak vagy kettőnél vet oda néhány szóban egy-egy aesthetikai vonatkozást, mi a legtöbbnek bő aesthetikai érvényesülésére akadtunk, aminek feldolgozása egészen külön tanulmány tárgyát képezhetné,

mindazonáltal röviden elő fogjuk itt adni e kapcsolatos kutatás eredményeit, physiologiai tények és törvények aesthetikai értékesítését.

I. *a szem chromatikus v. színi eltérése*: a szem lencséje nem achromatisált, s így a physikai *fényszóródás* tüneteinek itt is zavarólag hat a reczehártyára vetett képre. A napfény különböző színű sugarai nem egyenlő törést szenvednek s e tünemény kékes-ibolya, sárgás-vörös szegélyt ad a tárgyak képének, mert a vörös, illetve kék kép nagyobb a többi színünél s így az egyes színek adta képek nem fedik egymást. A szem illetén fényszórása kisebb az üveglencsékénél, de megvan. Ibolyaszínű utczalámpát távolról vörös szegély keretéz be. Ennek szerepét nagyon specialis esetekben találunk csak a festőknél, a kék vagy viola színű templomi, zárdamécsek világításának helyes ábrázolása alkalmával. Azt hiszem *Rembrandtnál* s különösen az ilyen festőknél, akik — mint mondják — a levegőt is, a levegő színét, sűrűségét, páratartalmát is lefestették, értve ez alatt természetesen ép a világítás sajátos eleven festését, mely számba veszi a világító sugarak, a fény változásait, tükrözéseit, töréseit, szóródásait a légrészecskéken vagy a pára-cseppeken vagy a levegőben úszó egyéb testecskék felületén; — mondom — az ilyen festőknél e specialis esetnek is példáira akadunk.

Hogy a fény ily behatások alatt mennyire változik, találó e helyen hivatkoznom *Brücke* magyarázatára a levegő égkék voltáról, melynek okát a léghen úszó részecskék törő szerepében találja. *Tyndall*, a hó halhatatlan bűvára, az esteli és reggeli égbolt ibolya-kék stb. átmenő, egymásbaolvadó színjátékát napnyugtakor és napkeltekor Brückéhez hasonlóan következőképen magyarázza: az apró részecskék a kéket visszaverik, de este a naplemente folytán növekedő törőközeg, reggel meg a napfelmente folytán kevesbedő törő-

közeg, tudniillik a légkör, melyet ha lent ferdén ér a nap-sugár, nagyobb rétegén hatol át, mint ha fentről derékszögben éri, — ily változó rétege majd az ibolyát, majd a zöldes-kéket veri vissza, s innen az áldozó nap bíboros palástja, a «hegyek violaszín fátyola» s a hajnal pirkadó világa, a piros hajnal hasadása. És ha végig tekintünk a világművészet történetén, a mint ezt újabban egyesek felfogják s a modern poetika előiskolájává, propaedeutikájává akarják tenni, akkor úgy látjuk, hogy a legelső, legelemibb és lehatalmasabb természeti tünemény, mely melodiát csalt a merengő-szemlélő emberi-állat ajakára s fejlődő képzetait alkotó-mozgásba hozta, ép a csakhamar mythos tárgyává alakuló, megszemélyesedő hajnal s gyermeke, a nap és ennek égi útja volt.

Ime a legpoetikusabb *természeti szép* (Natur-Schön), az égbolt, a hajnal és napáldozat csak megtört és szétszört aetherrengések keltette alanyi érzet. De ép ez a változatos rezgéstünemény, a nap emelkedtével vagy lemerültével folyton változó alakulataival tetszik érzéki valónknak. E változatos és változó inger hat kellemesen reá, nem untatja, s nem fárasztja, megfelel ama középingerlésnek, mely kellemes, sőt szükséges az idegnek.

II. hiba: *a gömbi eltérés, a sphaerikai aberratio*, mely minden gömbszeletnek megfelelő törőfelület általános sajátsága, hogy tudniillik az optikai tengelylyel párhuzamosan haladó sugarak a széleken jobban töretvén meg, hamarabb futnak össze, a középben kevésbé töretvén meg, később érnek össze s így a kép széttolódik, de oly csekély mértékben, hogy ez aesthetikai szempotból szóba sem jöhet.

III. hiba az úgynevezett *szabályszerű astigmatismus*. A szem fénytörő felületei ugyanis: a porcz-hártya, a csarnokvíz, a lencse s üvegtest nem felelnek meg szabályos gömbszeleteknek; az emberi szem alakja kerülékszerű, ellipsoid.

Görbületsugarai mások az egyik tengely, mások a másik tengely irányában, nevezetesen más a merőleges és más a vízirányos tengely irányában. Ily körülmények között azonban valamely tárgyról jövő, a merőleges és vízirányos tengely irányában haladó sugarak még a törő felületek közép s é p e tünemény oka folytán csúcspontjainak nevezett helyén esve a szembe, sem egyesülhetnek egy képpontban. E rendellenességet, mivel rendes minden szemnél hívjuk, szabályszerű astigmatismusnak. A porczhártyáról pl. tudjuk, hogy görbületsugara a merőleges delelő síkjában jóval rövidebb, mint a vízirányos delelőjében. Ily körülmények között azonban a merőleges síkban a porczhártyára eső sugarak az erősebben görbült felületen nagyobb törést is fognak szenvedni, mint a vízszintes síkban, a kevésbé hajlott felületre esett sugarak. Ha már most valamely merőleges és vízszintes irányban nagy és egyenlő kiterjedésű tárgy nézésénél úgy alkalmazkodik szemünk, hogy a merőleges irányt látja, akkor a vízszintes sugarak még összehajló nyalábban érik a recze-hártyát s képet nem adnak; ha pedig a vízszintes irányt látja, akkor a merőleges tengely sugarai már szétfutó nyalábban érnek a reczére s képet ott nem alkotnak. Az eredmény, hogy két egyenlő «egymással kereszteződő vonalat, melyek egy síkban vannak, egyszerre egyaránt élesen nem láthatunk.» Ha a merőlegest nézzük, nem látjuk jól a vízszintest; ha a vízszintest nézzük, nem látjuk jól a merőlegest. Ha az egyik éles, elmosódott a másik. Ennyit tanít minden élettan az astigmatismusról. *Helmholtz* szerint, ha a merőleges 0.64 m.-re van a szemtől, a vízszintes 0.54 m.-re, akkor egyenlő világosan láthatók. És ezzel hallgat az élettan és Helmholtz.

A szépre, az építő-, faragó- és képíró művészetre nézve pedig rendkívül fontos következmények folynak e tüneményből s rendkívül érdekes magyarázatát adja sok műelméleti

szabálynak, egész természetesnek tartott, de meg nem magyarázott műszokásnak, ízlésítéletnek.

A festő sohasem fest *négyszögletes képet*, vagy magasba, vagy szélességbe kiterjedő négyszöget használ. Ott is, hol négyzetre kell festenie, inkább díszítményekkel átalakítja a négyzetet. A festők rég ismerték ez elvet s követték. A művészetek történelme alig mutat fel négyzetes festményt, quadratalakút, melynek mind a négy oldala egyenlő volna. Műtörténetbúvárok és kritikusok hajlandók úgy magyarázni, hogy a szem nem képes áttekinteni egyszerre mind a két irányt és ezzel vége aztán a kutatásnak. Csakugyan a *szem az oku* és pedig a szem *optikai hibája: a szabályszerű astigmatismus*. Ennél jobb magyarázatot alig kívánhatnánk.

Sokakkal találkoztunk, akik csak felületesen szemlélik a dolgokat, s azt mondták erre, hogy hiszen mindez csak megszokás, ízlés dolga. De a megszokás és ízlés csak lánczszem az okok sorozatában s minden aesthetikai jelenségnek van valami physiologiai vagy historiai vagy a környezetben rejlő oka. Ha azt mondjuk, hogy ízlés dolga, azzal sohasem magyaráztunk meg semmiféle tüneményt.

Amit a műgyakorlat ösztönszerűleg vallott és követett — gondolom, csak Leonardoról mondják, hogy egyszer négyzetre próbált festeni, de akkor is kárát vallotta, — amit a műkritikus és aesthetikus feljegyzett és constatált; ami ott sejtés, itt elvonás; a *physiologiai astigmatismusban természetli magyarázatát nyeri*. E vonatkozásáról seholsem olvastunk e physiologiai tünemény leírásában, pedig tág nyilvánulását látjuk az ember összes aesthetikus alkotásaiban. *Az ablak, ajtó, a színpad kerete, a épületek homlokzatoldala, szobor-csoportok, bútordarabok: tükrök, keretek, szekrények, állványok, mindenféle műtárgyak, képek, fényképek, iparczikkek, könyvek, füzetek, naplók, hírlapok, hirdetések*, egyáltalán mindennemű *nyomatványok, papír-*

*tárgyak, írópapír, levélpapír, dobozok, czédulák, szóval mindaz ami emberi kézből mint alkotás, készítmény kikerül, mind egyirányú kiterjedésükkel e physiologiai tüne-
mény, a szem ez optikai hibájának nyomát magukon viselik.* Élesen feltűnik ez egyirányú (vagy függélyes vagy vízszintes) kiterjedés általános volta az emberi alkotásokon, ha a szabad természetből emberi lakóhelyekhez, a városba térünk vissza. E szerint tehát ez aesthetikai jelenségek constatalása jellemző egész alkotó azaz aesthetikai szemléletünkre. Akkor pedig az aesthetikai jelenségeket illetén gyűjtő czím alá foglalhatjuk össze: *aesthetikai térszemléletünknek az áttekinthető, egyirányú kiterjedés iránt való előszeretete.*

Ha ez új eredményt tehát formulázni akarjuk, ezeknek az aesthetikai jelenségeknek, tényeknek, physiologiai tényekben talált magyarázatát a következő aesthetikai és physiologiai tényekből levont tételbe foglalhatjuk össze:

Szemünk physiologiai sajátsága, optikai hibája: *a szemgolyó sugártörő felületeinek rendes eltérése a szabályos gömbalaktól az úgynevezett szabályszerű astigmatismus oka aesthetikai térszemléletünknek a könnyebben áttekinthető, egyirányú kiterjedés iránt való előszeretetének.* Ami pedig különben csak előszeretet, *az aesthetikai alkotó szemlélet előtt törvénynyé válik,* mert hisz minden aesthetikai alkotás *alapfeltétele az érzéki kellemes.* A szépérezék az érzéki kellemest figyelembe vette s nem alkotott olyat, amit a szem nem hogy nem élvez, hanem át sem tekinthetne. Ezért tartjuk fontosnak ez eredményt: az aesthetikai szemléletnek a köztudat előtt oly megfoghatatlannak látszó határozmányának formulázását és physiologiai magyarázatát.

Bár nem az astigmatismusnak, de ép az áttekinthetőség szempontjából magát az *Eiffel-tornyot,* már e pusztán érzékszervi szempontból nem sorolhatjuk a kedvező benyomást keltő jelenségek közé. Meghökkenhet, elréimíthet nagy-

sága, de nem tetszetik, nem lévén benne a szép első eleme: az érzéki kellemes; ellenkezőleg, kellemetlen benyomással van érzékünkre. Még a fenséges érzetét sem keltheti lécszerű vázalakjával, hatalmas nagyságához képest. Csak különös, furcsa érzést kelthet bennünk; csak meghökkenhetünk, eibámulhatunk láttára (V. ö. a Revue scientifique 1889. évfolyamában levő közleményekkel).

Ez az aesthetikára nézve igen fontos physiologiai tünemény híres physiologusoknak képezte kutatásuk tárgyát: Helmholtz, Senff, Donders, Knapp, de csak physiologiai tekintetben. Az aesthetikai értékesítés nyomára sem akadunk.

IV. *a csillagszerű látás (dirradiatio)*. A jégencse rostmeneteinek hatsugaras rendeződése hozza létre azon sugarakat, sugárkoszorút, melyet csillagokon vagy távoli lángokon látunk. Az egyszerű fénypont helyett sugaras alakot látunk, melyet ép a csillagról csillagszerűnek mondunk. E sugarak a lencse sugaras szerkezetének képmásai. Keskeny holdsarlót sokan kettősen, hármasan látnak, ennek is ez az oka. Eddig Helmholtz. Alkalmazva, azt találjuk, hogy *a fénykör, a gloria, a sugárzó naptányér, a ragyogó «szókehajú» csillagok*, a sugarait szóró *mécs, gyertya*, szóval a sugárzó fény e tünemény nyilatkozata. Murillo s különösen Rembrandt képei érdekesek e tekintetben. Imént is s most is Rembrandtra hivatkoztunk, mert talán senki se tudta a világot oly realisan, oly valószerűen, oly *optikai hűséggel* festeni s mégis oly művésziesen. Találón jellemzi *Taine* (A németalföldi művészet bölcselete), hogy felülmúlta a többi hollandi festőt *optikai benyomásai*, született finomsága és élessége által; megértette, hogy a látható valóság a szemre nézve csak a *faltban* van, hogy a *legegyszerűbb szín, testi szín mily összetett*, hogy *főszemélye a festménynek a színes, reszkető levegő, melyben elmerülnek a tárgyak*. Ezért látjuk nála különösen érvényre jutni az optikai szemhibák okozta tüne-

ményeket. Csak *Lázár ébredésére, a Pásztoroknak szóló híradás* angyalcsoportozatára s a *Krisztus a betegeknel* kép főalakjára hivatkozunk.

V. *az irradiatio* világos tárgy nagyobbnak látása a sötét környezetben. Ezért látjuk a ház mögül kibukkanó holddal szemben a fedél körvonalát kivájnak. Két egyenlő fehér és fekete négyzet közül a fehér ezért látszik nagyobbnak. A hold sarlója kelleténél ezért nagyobb sötét korongjával szemben. Egyoldali világításnál a tükör ezért mutatja megvilágított oldalunkat nagyobbnak. E tünemény physiologiai oka, hogy a recze csapmozaikjában a világos tárgy széleitől csak némileg is izgatott érző elem izgalma egészben csatlakozik a tárgynak megfelelő izgalomcsoporthoz.

A festők a sötét környezetben feltűnő világos tárgyak festésénél ösztönszerűen követik a valóságot s igazán nagy festőknél érdekesen figyelhetjük meg az irradiatio tüneményeinek hű ábrázolását. E tekintetben első sorban ismét *Rembrandt*-ra utaljuk az olvasót, ki a színtünemények festésének páratlan mestere.

VI. *a vakfolt*. A hol az ideg a szembe tér, nem messze a látótér közepétől, egyedül az idegrostokból alkotott, csupasz csapok nélküli hely a csapmozaikban a vakfolt, miért is felfogásra képtelen. Ennek megfelelőleg a látótérben, a szembe-látta térrészben is van egy vakfolt. A mozgékonyág nem véteti észre velünk, ezért nem is idéz elő zavart s aesthetikai szerepe sincs.

Nem hibája, hanem a látóhártya, a recze egyenlőtlen-ségéből folyó sajátsága a szemnek a *centralis (középponti) látás*. Mint a szabályszerű astigmatismusnak, úgy a centralis látásnak is fontos, irányító szerepét találtuk az aesthetikai térszemléletre nézve kutatásainkban. Középponti látás alatt a szem azon fontos physiologiai sajátságát értjük, hogy a képnek csak a látóhártya, a recze úgynevezett középgödrébe (fovea

centralis) esett része fogható fel élesen. Ennek oka, hogy közepén minden egyes fényérző elemnek külön idegsejt azaz neuron felel meg, míg a széleken több fényérző elem tartozik egy idegsejthez. Ez magyarázza meg ugyanis, hogy a látótérben a szélektől a központ felé haladva a *látás élessége (acuité visuelle)* fokozatosan nő.

Innen van, hogy valamely egységbe olvadó térrészletnek, azaz képnek szemlélésekor úgy irányítjuk szemünket, hogy a kép középpontja reczénk látó felületének középpontjára essék, hogy a kép tökéletesen látható legyen.

Nézetünk szerint nyilvánvaló, hogy a *festmények, szoborcsoportok alakjainak*, sőt egyes *épületrészek* vagy *díszítéselemek központi csoportosításának* érzéki okául ép a centralis látás, szemünk e természetes tulajdonsága szolgált, melynek folytatásául kell tekintenünk pszichológiai szempontból, szemléleti és tudatos felfogásunk egységesítő természetét. *A pszichológiai csoportosítás érzéki alapja a centralis látás csoportosítása.*

A centralis látás hatását találjuk festőknél, mikor festményeken a középtájon, a centralis csoportosításnak megfelelően, *a rajz élesebb, kidolgozottabb, a színezés (coloratura) elevenebb.* Ugyancsak a centralis látás tiszteletben tartása még *a színfoltok elhelyezésére* is hatással van. Festőktől hallottam, hogy ha a kép egyik sarka vagy széle felé vörös foltot alkalmaznak, akkor a kép másik, szembelevő sarkán vagy szélén, a megfelelő helyen szintén kell vörös foltot alkalmazniok. Ennek természetes magyarázatát látom *a centralis látás tiszteletbentartásában.* A baloldali rikitő vörös folt pl. balra terelné a szem centralis látótengelyét, míg ha jobb oldalt is van oly rikitő folt, mindakettőre egyszerre irányulván a figyelem, hogy mindakettőt betekinthesse, a kép központjába irányul szemem.

A centralis látás pozitív aesthetikai eredménye a centra-

lis csoportosítás s ennek megfelelő kifejezése a rajz és színezés elevenebb voltával. Negatív aesthetikai eredményeként róhatjuk fel a festők azon eljárását, hogy a kép szélén riktó színt és éles rajzot egyáltalán nem alkalmaznak, hanem a *körvonalakat elmosják*, a színeket meg összemossák, festői nyelven szólván *«tört színeket»* használnak. Ez eljárással csak a centralis látás valóságának iparkodnak megfelelni. Centralis látásomnál ugyanis tisztán látom a középpontot és környezetét, de a látótér széle elmosódik és pedig fokozatosan centrifugal irányban. Innen a *szélek elmosása* festőknél. Ezért lesz a széleken a rajz elfolyó, elmosódó és a színek egymásba olvadnak. A szélek ez elmosása szintén fokozatos, centrifugal irányban.

A centralis látás eredménye tehát *a rajz és színezés (coloratura) centripetal elevensége és centrifugal elmosása.*

Ha ez új eredményünket: aesthetikai jelenségeknek, tényeknek physiologiai tényekben talált magyarázatát formulálni akarjuk, akkor a következő, aesthetikai és physiologiai tényekből levont tételt kell constataálnunk:

Szemünk physiologiai sajátsága, mely a recze alkotásán alapszik, *a centralis látás oka aesthetikai térszemléletünk centralisáló, azaz centralisan csoportosító hajlamának.*

Míg térszemléletünk szereti a középpontot, addig a mozgó-térbeli művészetekre (táncz) megjegyezhetjük, hogy a szem szereti a tekintet mozgékonyt, a mozgásban a változatosságot, *a szabályos változatosságot*, mely változatosságával *folytatosan ingerli* s szabályossága folytán *mégsem fásasztja.*

2. *A fényérzetek.* Minőleges különbségei *a színekülönbségek.* Itt az jöhet tekintetbe, mennyiben felelnek meg az érzésszerű különbségek a valóságos különbségeknek. A fény az aether lengedező, egynemű mozgása és pedig mint a sarkítási tünemények, melyek különböző oldalirány szerint

különbözően viseltetnek, következtetni engedik, a mozgó részecskéknek lengési iránya merőlegesen áll magának a sugárnak irányára. E sugarak a fény érzetén kívül meleget is idéznek elő s s vegyhatással is bírnak. Nagyon nagy hullámhosszal, ezért kevés rezgésszámmal haladnak *a sötét sugárzó meleg* sugarak. Rövid hullámokban, szapora rezgéssel *a sötét vegyihatósú sugarak*. Közöttük a hullámhosszúság fogyó és a rezgések szaporodó skáláján *a fény sugarak* vagy *a világító meleg*, ha meleg voltukra vagyunk tekintettel vagy *világító vegyihatósú sugarak*, ha chemiai szerepük forog, szóban. Meleg s fény csak egy: rezgés. Ha szemünkre hat: fény; ha bőrünkre: hő. A fény csökkenése a hőével, a chemiai hatáséval együtt jár. *Az absolut aetherrezgés*, mint már mondtuk, itt *relative fény, hő* érzetet kelt. Az egy aetherrezgésre érzékiségünknek tehát jelrendszerében *két jele* van, melyek különböznek. *Egy ingerre két különböző érzet. Egy valóságra két különböző jel.*

Leghosszabb hullámokban lengedezik s ezért a leglassúbb, másodpercenként *a legkevesebb rezgésszáma*, a mint a színekpadó hasáb szóródása mutatja, *a vörös* (v.). Rezgésszáma 400 billio. Következik *az arany sárga* (ar.) *sárga* (s.), *zöld* (z.), *kék* (k.), *ibolya* (i.), *apadó hullámhosszal s szaporuló rezgésszámmal fel a 800 billióig*. Csak a 400—800 billió aetherrezgéseket érezzük fénynek. A fény ránk nézve tökéletesen szemünk alkotásától függ. Szemünk *érzékenységi határa* teszi fénynyé a rezgést. 400 billión alul még nem izgat, 800-on felül már nem képes követni a szem. Ily értelemben mondta Du Bois-Reymond, hogy *a világosság csak a szemmel teremthető*. *Az absolut rezgések a 400—800 billió részükben relativ fényérzetet* adnak. Ugyanezt láttuk a hangnál *s a közös vonások* áttekintésénél visszatérünk, *e szerintünk* fontos distinctióra, mely *az absolut ingerek relativ érzésében* rejlik.

Több szín elegyítve többé-kevésbé *fehéret* ad. A fehér fény tehát mindig *összetett*. *Az egész színekép* elegye is fehér. Amint ily elegyekben hosszabb-, közép-, rövidhullámú sugarak túlnyomók, tetszik vörös-, zöldes-, kékes-fehérnek. *Két szín elegye új színt ad*. A két színt ugyanis egységesen érzékeljük mint a consonáló csengéseket. Megjegyezzük, hogy itt folyton *színes fényről* s nem *festékről* beszélünk. Sokszor más *a színelegy*, mint a *festékelegy*; *a színes fény harmoniája* egész más, mint *a festéké*. *Sárga és kék festék zöldet ad; sárga, kék színes fény fehéret*. Sárga és halvány ultramarin szín fehéret ad. De fehéret ad a vörhenyv. és zöldesk., fehéret a zöldesk. és i. t.

Mindez elegyek nem lehetnek azonosak, csak *szemünk relatív érzése* látja egyenlően fehérnek. Vegyileg ez elegyeknek más szerepük van, eltérő hatásúak, felbontva más-más elemekre bomlanak s mondhatnók *Helmholtz*cal a szemünkre való hatásukra nem tekintve, épenséggel semminemű physikai hasonlóság sincs köztük. Szemünk érzőképességének *újabb tökéletlensége*. Csak 400—800 billiós rezgést fog fel, ezek kombinációit is csak bizonyos határokig különbözteti meg; *kettős korlátja érzékiségünknek* és ennek ismereteink körére nézve, azt hisszük, rendkívül fontos szerepe van. A színek, mint már tudjuk a fényről mondottakból, különbözhetnek *árnyalat* (v. s. z. k. i), *teltség s világosság* vagy *fényerősség* tekintetében.

1. *Az árnyalati* színekülönbségek képezik a színeképi skálát. A színeképi táblák, korongok is így mutatják. 2. *A teltség* legnagyobb a tiszta színeképi színeknél, a fehér hozzávegyültével csökken: rózsaszín (fehér bibor), hús-vörös (fehér-vörhenyvörös) stb. . . . Az elegyes színek kevésbé teltek. 3. *A fényerősség* tekintetében *fényben szegény* színek: a sötét, szürke színek, sötétkék, vörösbarna, barna, olajbogyózöld. *Fényben szegényen mutat minden színt a félhomály,*

a pirkadat és alkonyat, utóbbi pl. e tekintetben nem egyéb mint *a testszínnek fokenkénti fényben való szegényedése*, s ép ez képezi varázsát, e hiányosság, mint a moll-nem bája a hiányos, tökéletlen, zavaros harmonia, de mely még tűrhető körén belül van a consonantiának.

Helmholtz szerint: *minden színbeli különbség a három alapszín (zöld, vörös és ibolya) különböző elegyítés viszonyaiból származik*. Sárga, vörös, kék csak festék-alapszínnek, s ezeknél az eset következő: a sárga pl. minden sugárt elnyel, csak a sárgát veri vissza, a kék festék minden sugárt elnyel, csak a kéket veri vissza, festekelegyük, az anyagrészcsekék elegye olyat ad, mely minden sugárt elnyel, csak a zöldet veri vissza. Ám ha sárga fény s kék fény elegyedik, nem zöldet, hanem fehérfényt kapunk. Itt fény-, hullámelegyről van szó.

Ez elegyítési viszonyok vizsgálata érdekes különbséget mutat a fül és szem között. *A fül minden hangot külön megkülönböztet*. Elemzi a csengést, mint az accordot. Gyakorlott zenész minden hangot, hangszert kiérez a zenekarból. *A szem ellenben csak három alkotó elemet ismer*. A többi ezek összetétele. De a szem *nem tudja felbontani a színelegyeket*; ehhez spectroscop kell. A fül ily eszköz nélkül megteszi. Végre is honnan veszi magát az a három alkotó elem, alapszín? Absolut physikai léte van és joga, vagy *csak physiologiai, a szem* elemző, felbontó vagy ezt sejtő *természete* az ok, mely folytán ránk nézve létezik. Akkor *relatív különbségekre* is kell akadnunk. És akadunk is. Még egyszerűbb rendszere van a színkülönbségeknek a *a színvakoknál*. Kétféle színvakságot különböztetnek meg: *a vörös-zöld és a kék-sárga vakság*. Leggyakoribb a vörös-zöld. Ezek rendszerében hiányzik a vörös, elegyékeivel együtt. Az ilyenek a vasúti zöld, vörös lámpákat összevétik, az erdőt barna-feketének látják, a fatörzset és lombot egyforma

színűnek. Ime újabb anormalis relativitása az ember érzéki valójának. Kimutatására színidexeket (Radde-féle nemzetközi színskála, Holmgren pamutszínindexe) használnak (V. ö. Szily Adolf dr. cikkével a Term. Közl. 1882. évfoly.) Némelyek szerint nemcsak egyesek, de részben korok sajátja volt ez a tökéletlenség. *Geiger* szerint, noha ezt már *Gladstone* megpendítette, a homerosi korszakban, hozzánk tehát aránylag közel időben, őseink a *kék* iránt vakok lettek volna. Kétségtelen és feltűnő, hogy sem a *Rigvéda*, mely csaknem kizárólag az éghez intézett énekeket tartalmaz, sem a *Zendavesta*, a parsok e bibliája, sem az *Ó-Testamentom*, sem a *homéri költemények* nem szólnak az ég kékségéről. Mindezt azonban *Helmholtz* nem tartja elegendőnek *Geiger* állításának elfogadására.

Mik az alapszínek? Elegyek által nem nyerhető színek. Ilyen a *v. z. i. Wunsch* 1792. kimutatta, de elfelejtették. *Helmholtz* 1852-ben kimutatta, hogy sárga és ibolya fehéret ad. *Clark Maxwell* 1860-ban meg, hogy a sárga, vörös és zöld fényből előállítható, tehát nem alapszín. Le volt rontva a régi, festékekről színekre átvitt elmélet s *Helmholtz Young Tamás* régi elmélete alapján felállította saját újabb elméletét. Lássuk *Helmholtz*-ot.

Környéki látásnál a vörös sötét. *A látótér széle normalisan színvak a vörössel szemben.* A zöld a legszélén is zöld. *A reczén tehát a v. z. i. színérzése helyi s bizonyos határon kívül vak a recze.* A recze közepe, a központi gödör körül sárgásan színezett (macula lutea), minek következtében *minden kék szín a szemhártya közepén kevésbé sötétebb.* Ez is a szem egyik tökéletlensége a sok között. (VIII. hiba). Tekintetünk mozgékonyasága a látótér ez egyenlőtlenségeit is kiegyenlíti.

Nézetünk szerint, *a látótér színbeli egyenlőtlenségeinek* (VIII. hiba) nyomát találjuk a festőknél, mikor *a kép*

szélén főleg ríktó vöröset, de mint már említettük a központi látás aesthetikai értékesítésénél, egyáltalán *semmiféle ríktó színt* nem alkalmaz, nemcsak azért, mert a centralis látásnál elmosódnak a szélek, hanem mert a látótér széle a reczén sokkal kevésbé érzékeny, sőt a vörössel szemben egészen érzéketlen. *Azt hisszük több nyomára is akadáhatna a coloratura természeti vizsgálata.* Mindenesetre ki kell nyilatkoztatnunk, hogy *a coloratura függ a szem-recze színérzésbeli egyenlőtlenségeitől* (a VIII. hiba aesthetikai értékesítése).

Térjünk vissza *Helmholtzhoz*. *Young Tamás* elmélete: a szemben külön *v. z. i. idegrostoknak* kell lenni, ezért tekintjük ezeket alapszíneknek. Ez voltakép a «specifische Sinnesenergie» részletezése, folytatólagos alkalmazása. Vörös színvagnál a v. idegrostok ingerületképtelenek. Helmholtz szerzett általános tekintélyt s hitelt ez elméletnek, ezért *Young-Helmholtz-féle* elméletnek nevezzük. E szerint az ideghártyán *háromféle végkészülék van*, melyeket csak az egyeseknek megfelelő fény képes izgatni. Fehér fény egyaránt izgatja mind a hármat. A narancs színű fény pl. erősen izgatja a vöröset, kevésbé a zöldet, alig a kéket érző rostokat. Sárga a vöröset és zöldet, gyengén a kéket; ibolya a vöröset s kéket, gyengén a zöldet. *Csak elmélet*, mely *valószínű*, ámbar *bebizonyítani nem lehet*. Érdekes, hogy *Schultze* talált a madaraknál vörös és sárga olajcseppes páczikákat.

A *Young-Helmholtz-féle* elmélettel szemben a felvett háromféle színérző végkészülék helyett újabban *Heríng* háromféle színérző vegyi anyagot tételez fel a reczén, melyeknek assimilatiója és dissimilatiója hatféle színérzésnek felel meg.

Annai azonban positiv, physiologiai tény, hogy a recze nem mindenütt és nem egyenletesen érzékeny valamennyi szín iránt; míg ugyanis középésze valamennyi, addig a

szélek felé haladva zónaszerűleg mind kevesebb szín iránt érzékeny. Így különféle concentrikus színérző köröket, úgynevezett *reczezőnákat* (zones rétinienes) különböztetnek meg, melyek a középrészben mind összeesnek. E zónák sorrendje azonban egyének szerint különböző. A vörös, a zöld rendszeren a legkisebb, a kék, az ibolya a legnagyobb ily kör. *Garbini (Evoluzione del senso cromatico nella infanzia, 1894. Verona)* és mások újabb megfigyelései kimutatták, hogy az egyes színek felfogása gyermekeknél meglehetősen későn és lassu fokozatban egymás után fejlődik ki (a 2. évtől a 6. évig) s hogy e fejlődés menete összeesik a reczezőnáknek a középso körtől kifelé haladó sorrendjével.

Bármilyen legyen már most e körök természete, bármilyen keveset is tudunk a színes látásról, a színérző tényezők bizonyos elosztódásában kell találnunk *a színharmonia physiologiai magyarázatát*. Elemi festésbeli szabály, hogy a színeket úgy kell alkalmaznunk és elosztanunk a képen, hogy a három alapszín kellően képviselve legyen. Ez a színharmonia festők nyelvén. Physiologiai nyelven a színharmonia *a reczezőnek egyenletes színbeli izgatása*, mely mind a felételezett különféle színérző tényezőket foglalkoztatja s nem izgatja egyoldaluan csak az egyiket vagy másikat. A színvegyítés harmoniáját úgy is fejezik ki a festők, hogy *a meleg és hideg* színeket egyenletesen kell vegyítenünk. Meleg alatt értik a vörös vagy vöröses, hideg alatt a kék vagy kékes színeket. A zöld e tekintetben középhelyet foglalna el. Látjuk az analógiát a fül s szem érzékletei között. Mindkettő a legegyszerűbb érzékletekkor is *összetett* érzékletet ad. Természetesen e végkészülékek a *telt színeképi színekre* szólnának, a milyenek nincsenek is a valóságos testszínek között. Ezért mondtuk fennebb, hogy majd minden testszínnel izgalomba jönne mind a három végkészülék, csak más-más fokban. *A testszín mindig összetett, érzéklete is összetett*. Hogy az aetherrezgés fény-e, hő-e

alanyi érzés dolga, hasonlóan *alanyi tünemény az alapszínek érzése*. Hogy az i. sz. kifárasztotta recze telt v.-t lát, ez csak alanyi tünemény lehet, olyan, melyet csak a fentebbi elmélet képes megmagyarázni. *Az érzet minőlegességével nem hű képmása a külső fénynek. Egyenlő fény egyenlő körülmények között egyenlő színérzést kelt. Oly fény pedig, mely egyenlő körülmények között egyenlőtlen színérzést kelt, nem egyenlő.* *Helmholtz* szerint csak e kétben felel meg az érzet az ingerminőségnek. Már pl. ez nem való: amely fény egyenlő körülmények között egyenlő színérzést kelt, egyenlő. Hiszen a fent idézett s. és k. adta fehér csak nem egyenlő tényleg a vörhenyv. és zöldesk. adta fehérrel. A színérzet tehát nem felel meg tökéletesen a fényingereknek. Ezért nevezi *Helmholtz* a fény *jelének* csak s nem *képének*. Szerinte az idegingerületek és képzetek lehetnek a külvilág *képei*, a mennyiben idő s térbeli viszonyait utánozzák, ábrázolják, szabályos rendjét szabályos rendjükkel tüntetve föl; de *az érzések és tárgyak minőlegességei közt a szorosabb megegyezés teljesen hiányzik* (IX.), ezért ezek csak gyarló *jelei* amazoknak. Helyesen szól *Newton*, *John Locke* az érzékileg felfogható minőlegességek jelentőségéről: a szín alanyi érzet.

Más a jelenség, más *a látszat*; az *érzéki csalódások* ép ez *incongruentiákat* jelzik. A szín nem pusztá látszat, bár főleg idegkészülékünk mivoltától függ. *A színek bizonyos megvilágított testek minőlegességeinek érzéki jelei.* A jó jel állandó, reczénk pedig egyenetlen, ez *szervi hiba*, mind ezen segít ugyan a tekintet mozgékonysága. Ám a kifáradás folytán az ingerület ereje is változik (X.). A mozgékonyság ezt is egyenetlensé teszi a reczén, úgy, hogy az utóképek csak ritkán keletkezhetnek. Így a kifáradás csak akkép hat, mintha a világítás lassan gyengülne.

Itt még szólnunk kell a különféle színek physiologiai

hatásáról, «*a kiemelkedő és hátráló színekről*» (*vorspringende und zurücktretende Farben*) Brücke szerint. Brücke Ernő «*Die Physiologie der Farben für die Zwecke der Kunstgewerbe*» (Lipce, Hirzel) munkájából vesszük át itt a következőket.

Ahogy a fényképirónak a camera obscurát, úgy nekünk is szemünket a különféle távolság szerint külön-külön be kell igazítanunk. Ez izomműködés által történik s erről «ön-tudatlan tudatunk» van, melylyel a távolságot is megbecsülhetjük. A nagyobb rezgésszámú sugarak, pl. a kékek jobban törődnek meg a lencsén, mint a kisebb rezgésszámúak, pl. a vörösek. Ha egy síkban nézek már most egy kék s egy vörös foltot, a kékről jövő sugarak jobban töretvén meg, ha jól akarom látni, szemem távolabbra kell beigazítanom, mint a vörösnél. Az egy síkban levő két folt közül tehát a kék távolabb levőnek fog látszani. «Képzeljük, hogy nem messze tarka üvegablakot látok, körülbelül egyformán világos vörös és kék négyszögekkel a fekete rács között, akkor az a gondolatom támadhat, hogy a vörös négyszögek közelebb vannak, mint a kékek, hogy kiemelkednek a felületről, s a rács fekete közeit, mint lejtőket képzelhetem, a melyek a kék síkjába vezetnek. De sohasem jön az a gondolatom, hogy a kékek emelkednek ki s a vörösek vannak a háttérben. A kiemelkedő színek a vörös, narancsszín és sárga, a hátrálók a kék különféle fajai. Zöld és ibolya határozottan egyik osztályhoz sem tartozik: mert a zöld kiemelkedő a kékekkel, az ultramarin-nal, de hátráló a vörös, narancsszínnel és sárgával szemben; az ibolyát pedig azért nem lehet határozottan osztályozni, mert bár a színek egyszínű ibolyája hátráló, de a festékek ibolyája az egyszínű ibolyán kívül kéket és vöröset is tartalmaz, tehát a színek mindkét végéről vett fényfajták keveréke. Odajutottunk tehát, hogy síkminták már magukban bizonyos kidomborodás álomszerű

képzetét ébreszthetik fel bennünk és hogy ebben a minta ránk ható varázsának lényeges tényezője rejlik.»

Csak egy díszítmény-alaktant kell végig lapoznunk, pl. Owen Jones «Grammatik der Ornamentik» vagy a legtokéletesebbnek látszó Racinet A. «L'ornement polychrome»-jának színnyomatos lapjait s meggyőződhetünk, hogy a mélyebbnek tetsző alap. háttér a díszítményeken rendszeren kék, míg a rajta, belőle mintegy kiváló, kiemelkedő alakok vörösek, sárgák és a többi.

De úgy találjuk, hogy magában a festészetben is nagy szerepet játsznak e színhatások. A festők a kiemelkedőket nevezik ép meleg s a hátrálókat hideg színeknek. E meleg és hideg színeket értette Goethe is pozitív és negatív színek alatt. Fechner meg activoknak, azaz izgatóknak és receptíveknak nevezi.

Már a centralis látásból folyó centralis csoportosítás rajz- és színezésbeli kiemelésénél mondottakból önként következik, hogy a centralis részekre főleg a meleg színeket fogja szeretni a szem s használni a festő, míg a szélekre inkább a hidegeket. A sok meleg szín a széleken ép úgy zavarná a kép színbeli egységét, centralis csoportosításának kifejezését, mint a sok hideg szín a központi tájakon.

Hogy ezt a szem csakugyan így szereti, éppen kapóra hivatkozhatom *E. Pierce*-nek a «The psychological Review»-ban (1894 szeptember, november.) «Az egyszerű formák aesthetikája: I. Arányosság» cím alatt közölt kísérleteire. Sodronyos állványokon tologatható színfoltokkal, vonalakkal tett sok egyénnel kísérletet s kimutatta, hogy a sötét vagy hideg színek távol jutottak az alak központjától, míg a világos vörös, narancsszínű közelébe. Ez a kísérletileg megállapított tény. Magyarozatát az említett centralis színbeli kiemelésben találjuk, ép úgy, mint a másik kísérleti ténynek, hogy a nagyobb vonalat távolabb tették a központtól, mint a kicsit, magya-

rázatát szintén a centralis csoportosítás iránti előszeretetben, annak meg nem zavarásában, tiszteletben tartásában találjuk.

A színbeli különbségek vizsgálata: árnyéklat és telt-ség után hátra volna a fényerősség vizsgálata: a világítás. Ép az imént érintett *kevésbé vagy erősebben való fásas-tása a reczének felel meg a világítás intenzitásbeli különbségeinek.* A nap 150,000-szer dúsabb fényű a tele holdnál. Innen a napos s holdas táj eltérő világítása, coloraturája. *A megvilágított testek látszólagos fényfoka, színe a megvilágítás fényfoka és színe szerint változik.* Az erőbeli változással együtt jár a színbeli is. A világítás mindkettőre hatással van, változtató hatással. Cinóberre ha fehér fényt bocsátok, visszaveri a vöröst s vörösnek látszik. Ha azonban oly fényt bocsátok rá, melyben nincs vörös fény, pl. ibolyát, majdnem *feketének* látszik. Ime *a színérzés világításbeli relativitása* (XI.). Festőkre nézve a világítás rendkívül fontos. A világítás a színezésen is változtat. Más a holdas, más a napos táj azonos színű tárgyainak coloraturája. Más a napos szoba s más a mécs, gyertya világította zug. A zöld s kék szín illetén váltakozása a legmindennapiasabban ismert jelenség. És itt ismét első sorban *Rembrandtra*, aztán *Murillora* utaljuk a szemlélőt.

Ennek alkalmazását főleg a *Rembrandt féle világításban* láthatjuk. E relativ világossága a szín-felületeknek, összefolyóbb színezetet ad a képnek. Az egész kép homályosabb árnyéklaival, egybeolvadóbb színezésével, a fény és árny e sajátos valószerű s nem elméleti keverődésével a reálishoz rendkívül közeledik s a gyenge, sárgás fény mindehhez, mely rejtelmesen ömlik el a képen s készen áll előttünk a Rembrandt-féle remegő fény s homály harcza: a félhomály titokzatos világa, mely a németalföldi ködös tájak, párás vidékekben találta mintáját. Csak a *Keresztlevétel*, *Ezsau és Jákob kibékülése*, *Az őrjárat*, *Sámson menyegzője*, az *Emmausi ifjak* sajátos félhomályába kell

tekintenünk. Hasonló szempontból érdekes *Rubens Pásztoros tájképe* és sok más egyéb.

Nem a fényvilágosság és színe — mondja Helmholtz — *hanem az arány, a viszony e fény különböző egyszerű alkotórészeinek erőfokozatai közt s a megvilágítás a megfelelő alkotórészek erőfokozatai közt kifejezése az állandó tulajdonságnak, s ezen, ebből, e viszony, arány útján ismerjük fel újból a tárgyakat.* A tárgyak tulajdonsága mivoltának felfogása, mely *Newton-, Lockenál* közeledik a valósághoz, itt éri el legtalálóbbs kifejezését, *Helmholtz* e mondatában. Erre még a szemléletalkotásnál vissza kell térnünk s akkor bővebben tárgyaljuk, ha a tulajdonságról szólunk. A papir fehér, a bársony fekete holdvilágban is, holott ekkor a papir sötétebb, mint a bársony napvilágon. Mindez *érzékiségünk relativ voltát nagyszerűen példázza.* Még nehezebb a szürkét, a beárnyékolt fehértől megkülönböztetni. A festő mind a kettőt szürkével festi, mint a sárga s arany felületet sárgával. A színek relativ mérlegelésében *a jelenlevő legvilágosabb felület szolgál mértékül.* A kifáradásnál valamennyi szín ereje egyenlő mértékben csökken. *Igen vakító világításnál a világos felületek különbsége törlődik el, sötétben a sötéteké. Így közelednek a közép-fényességű testi színek nappal a legfényesebbekhez, holdas-este a legsötétebbekhez.* Ezzel adja *Helmholtz* a nap- s holdvilágítás közti különbség okát.

Igy fejezik ki a festők a nappali világításnál *a napfényt* a középvilágos testeknek is majdnem teljes világosakul való festésével, *a holdvilágot* a középvilágos testeknek majdnem teljesen sötétekül való festésével.

Dr. Pekár Károly.

I R O D A L O M.

A „*Revue Politique et Parlementaire*“ 1895. novemberi száma Joseph *Reinach* képviselőnek magvas és eszmékben gazdag cikkét közli a „Jótekonyság bölcelete“, (*Philosophie de l'Assistance*) címen. E cikk éle tulajdonképen a socialismus ellen irányul, mely, hogy elrejtse az őt működésre indító alantas érzelmeket, a gyűlöletet és az irigységet, olykép tünteti fel a dolgot, mintha az emberi nyomoron való segítés vágya volna működésének főrugója. *Reinach* a nagy forradalom által elhintett elveket veszi védelmébe a társadalmi jótekonyságra vonatkozólag, s kifejti, hogy a tudományos collectivismus elmélete egyenesen megsemmisítésére tör a modern civilisatióknak, s a mennyiben az egyéni tulajdon megszüntetését contemplálja, a legrimitivebb barbarismusba sülyesztené vissza az emberi nemet. A cikk szerzője ügyesen mutatja ki, mennyivel inkább megfelel az általános emberi művelődés érdekének a társadalmi úton kifejtett jótekonyság, melyet a forradalom annak idején „szent adó“-nak (*dette sacrée*) nyilvánított ki.

De miként tegyünk eleget e „szent adó“ kötelezettségének? *Thiers* annak idején, 1850. január 26-án az általa vezetett jótekonysági bizottság nevében a következőkép formulázta a bizottság programját a törvényhozó testület előtt: „Megvannak a maga bajai a gyermek, az ifjú, a felnőtt és az aggkornak, Először is azt kérdeztük magunkban, melyek a gyermek és a serdülő kor gyöngeségei, szükségletei, s ezek óvó eszközei. Majd a kevésbbé gyámoltalan, de azért a gondoktól nem kevésbbé gyötrött felnőtt kor bajait tekintve, kutattuk, mely módon lehetne enyhíteni előre nem látott betegségét, vagy rendelkezésére bocsátani a kellő munkaeszközöket s ekkép erejének alkalmazásával

kimenteni a nyomorból. Végül az aggkorhoz, s így újból az erőteljen emberhez jutva, kutatjuk, miként lehetne enyhíteni végső gyöngeségét, s főleg biztosítani számára a magabíró kor féltettet gyümölcseivel a megélhetést az aggkorban.“ Reinach panaszkodik, hogy Thiers tervezete napjainkig csak félig hajtatott végre: nevezetesen az elhagyott gyermekekre s a betegségben sínylődő szegényekre nézve megtörtént a kellő gondoskodás, mint erről a Theophile Roussel nevét viselő és az ingyen gyógykezelésről szóló törvények tanuskodnak. De a felnőtt és aggkor nyomorainak enyhítésére vonatkozólag, a betegséget leszámítva, még exact eredményeket nem producált a francia törvényhozás. A magánjótékony-ság megteszi a maga kötelességét, de az állam, mint ilyen, még nem jutott megállapodásra e nagyfontosságú kérdésre vonatkozólag. Dicsérőleg emeli ki épen az államnak indolenciával határos hanyagságával szemben a Párisban, mint a nyomor legtermékenyebb talaján működő jótékony-egyesületek, köztük a „Société philanthropique“, „Société de Saint-Vincent-de-Paul“, a „La Bouchée de pain“ és a „Croix blanche“ egyesületek áldásdús szereplését. Maguk a városok járnak jó példával elől; így Páris budgetjében évről-évre növekszik a közsegély címén szereplő tétel nagysága. Tény az, hogy a század eleje óta nagyban megváltozott a helyzet: Párisban 1803-ban öt lakosra esett egy szűkölködő, míg jelenleg 18-ra esik egy. A vidéken pedig 35—40 lakosra lehet számítani egy szűkölködőt.

De mindez még nem elég; a megnyert terrenum bár elég tekintélyes, még elég nagy terület vár a meghódításra. Sajnálatos tehát, hogy az állam nem mozdítja elő a jótékony-egyesületek ügyét, sőt az öröklési törvénynek a jótékony célú hagyományokra vonatkozó elég súlyos intézkedését, mely $11\cdot25\%$ adót állapít meg az említett jövedelmi forrásra, újabban néhány százalékkal fel akarta emelni, pedig ez egyenesen a szegények meg-rablása lett volna. Különben is csupán 3—4 millióról volt szó, s ennyiért a híres római közmondást: „res sacra miser“, com-promittálni nem lett volna méltó a francia törvényhozáshoz.

Reinach nem tudja eléggé rosszalni a francia kormány azon eljárását, mely a jótékony-egyesületek megalakulása ellen számtalan akadályokat gördít; tény ugyan, hogy mindenféle el-rejtett célú egyesületek megalakulását akadályozza meg ezzel, de a kellő óvatosság és felügyelet mellett el lehetne érni azt,

hogy a tisztán jótékony czélből alakult egyesületek száma megsaporodnék, a mi nagyban pótolná az államnak mulasztásait a jótékonyági ügygyel szemben.

A mi a magánjótékonyossággal szemben a közjótékonytságot illeti, maga a cikkíró nyújtott be a kamarában a facultativ jótékonyági fillérről (centime charitable) javaslatot. D'Haussonville ezt kötelezővé akarja tenni, míg Leroy-Beaulieu visszautasítja. mint az angol szegénységi adó utánezatát. A forradalomnak V. évi frimaire 7-iki, jótékonyági hivatalokat felállító s a VIII. évi pluviöse 28 iki, azokat szervező törvényei csupán az önkénytes adományokat állapították meg jövedelmi forrásokul; Páris és néhány nagy város a színházak jövedelmének 10⁰/₀-át vonják be a szegények számára. Az említett törvény azonban most is, 100 év mulva holt betű maradt a községek kétharmad részében. s a hol végrehajtása megtörtént, ott hiányzik az egyenes arány a népesedéssel. A falukból és a kisebb városokból ugyanis, hol jótékonyági egyletek nem működnek, a szegénysorsú elem a nagy városokba tolul, melyek képtelenek lévén kellő mértékben kielégíteni, keserű csalódással gazdagítják őket. Ily módon a nyomor a központokul szolgáló nagy városokban mintegy centralizálódik, s kész szolgálatába szegődik a bennük elterjedett socialis-musnak. Decentralisálni kell tehát a jótékonytságot, vagyis más szóval, végre kell hajtani mindenütt a frimaire 7-iki törvényt. Reinach javaslata a municipális hatóságokkal kíván megszavaztatni 5⁰/₀ maximális adót, melyből fel lehet állítani mindenütt a jótékonyági irodákat.

Leroy-Benulieu, midőn tiltakozik e javaslat ellen, felhozza, hogy e fakultatív adó csakhamar kötelezővé fog válni, s analogiákra hivatkozva, attól tart, hogy az 5 centime csakhamar 10—15 centime-ra fog emelkedni, s méltánytalan terhet fog róni a municipiumokra. Reinach ezzel szemben constatálja, hogy józan mértéket tartva szem előtt, a túlzástól megóvhatjuk magunkat. „Mínthogy a bor — mondja Reinach — mértéktelenül használva, részegséghez vezet, azt következteti-e ebből Leroy-Beaulieu, hogy a bor magábanvéve rossz dolog, s ki kell irtani szőlőkertjeinket ?“

De Leroy-Beaulieu még mást is mond. Azzal vádolja a javaslatot, hogy az embereket elszoktatja attól, hogy saját erejükkel iparkodjanak megjavítani sorsukat. De hisz ezzel Leroy-

Beaulieu általában a jótékonyság fölött tör pácéztát; vagy talán annyira következetlen volna a logikája, hogy a jótékonyt hasznosnak állítaná a nagy városokban, s károsnak a vidéken? Különben, ha valaki a jótékonyági irodákat fölőselegessé, vagy épen veszedelmesekké tartja, ám törölje el őket; de ha azt nem teszi, úgy nyujtsa nekik módot a fenmaradásra.

Végül a közjótékonytás módózataira térve át, igen helyesen s eléggé nem méltányolhatóan jegyzi meg Reinach, hogy a politikát teljesen száműznünk kell, midőn segélyadásról van szó. „Ha van a világon oly tér, a honnan a politikának természet-szerűleg száműzve kell lennie, mondja, úgy ez okvetlenül a jótékonytás tere. „Éhes vagy: itt a kenyér.“ „Nem tudakolom, keresztény vagy-e vagy zsidó, muzulmán vagy atheista, republikánus vagy royalista, socialista vagy conservatív, az én pártombeli jelöltre adod-e szavazatodat vagy másra?“ A kik az egyházra hivatkoznak, mint a mely megtagadja az alamizsnát azoktól, a kik nem járnak misére, s nem mutatják be a gyónó czédulát, talán követendőnek találják az intolerantia példáját? Az államhoz, mint az összes tagoknak, a jóknak és rosszaknak egyaránt, összességéhez nem méltó különbséget tenni bármely szempont szerint is, azok között, kik szorongattatásukban hozzá menekülnek.

* * *

A „*Revue politique*“ mult évi deczemberi füzetében *L. L. Mille* tesz egy kis excursiót a magyarországi nemzetiségi viszonyokra, s azokat olyképen tárgyalja, hogy cikke nézetünk szerint nem maradhat helyreigazító megjegyzés nélkül, annál inkább, mert *Mille* az ő tévedéseit bizonyos objectív megítélés színébe tudja öltöztetni, s annál félrevezetőbb a hatás, melyet arra a magasabb tudományos képzettségű, főleg hivatásszerű politikusokból és parlamenti férfiakból álló közönségre gyakorol, mely az említett előkelő francia *Revue* olvasói közé tartozik.

A feladat ez esetben annál könnyebb, mert hisz *Mille* még csak alkotmányunk alapfogalmaival sincs tisztában; mindenki előtt nyilvánvalóvá válik ez, mihelyt cikke („*La Question des nationalités en Hongrie*“) legelső sorát végig olvassa, melyben *osztrák-magyar birodalomról* beszél mindenféle zűr-zavaros dolgokat, s csak néhány sorral alább megint azt mondja, hogy

nekünk magyaroknak sikerült 1867-ben „*a monarchia két részre osztását*“ kinyernünk. A ki ily vastag tévedésekkel dolgozik, melyekben Magyarország souverain államiságának az a hagyományos nem-ismerése nyilatkozik meg, melyet a külföld felfogásában mindig újra és újra kell constatálnunk, azt nem vehetjük komolyan. Az a magas színvonalon álló, tudományos szakfolyóirat pedig, melynek hasábjain ilyen állításokat kockáztatnak meg, bizonyára csak lekötelezve érezné magát. ha figyelmeztetik alkotmányunk tételes törvényeire, koronázási hitleveleinkre s az 1791-ik évi 10. törvényzikkre, melyek Magyarország független államiságát és semmi más idegen uralomnak alá nem vetettségét kétségen kívül helyezik.

Az már aztán csak természetes, hogy ily kiinduló pontokból vezetve le fejtegetéseit. *Mille*-nek minden egyéb következtetése is vitiosus és levegőre épített okoskodás. Horvátország különállását sem érti; autonómiáját szembeállítja Magyarország többi nemzetiségeivel; de, hogy ez a magyar koronának alárendelt külön királyságot képezett mindig, arról fogalma sincs. Az önkényuralom törvénytelen, Magyarország alkotmányának lábbaltiprására s foederalis beolvasztására irányuló kísérleteit a nemzetiségekkel szemben a méltányosság politikájának dicsőíti, s ezzel szemben a jogfolytonosságért folytatott összes küzdelmeinknek törvényes és jogszerű indokait távolról sem látszik ősmerni.

Hogyan volna magyarázható másképp, hogy *Mille* Magyarország demokratikus kiépítésének s a jogegyenlőség szellemében való újjáteremtésének legsajátosabb alkotását, a 48-iki választási törvényt is egyoldalúlag, csak a románság sérelmei szempontjából bírálja, s annak a régi jogosultság alapján választásra jogosítottak érdekében hozott intézkedéseit a feudalismus kiszegzett fegyverének tartja? Nem tagadjuk, hogy ez intézkedés — mint *Mille* eltanulta a román agitátoroktól — kizárólag az erdélyi magyarságnak válik javára, de az a szabadságszellem, mely 1848-iki törvényalkotásunkat áthatja, ép abban találta legcorrectebb kifejezését, hogy szerzett jogok confiscálásával az álliberalismus útjára tévedni nem tartotta hivatásának, és ha ez — a mint igaz is — némi aránytalanságokat eredményez a választói jog terén itt-ott a nemzetiségekkel szemben: ennek orvoslása egészen más lapra tartozik, de semmi esetre sem lehet oly kívánalom, mely

akár egyik, akár másik nemzetiség specialis érdekében várna megoldást, mert Magyarország lakói *egységes* politikai nemzetet képeznek attól a pillanattól fogva, melyben a nemzet rendi előjogaival szakított, s így a nemzetiségek minden külön érdekepolitikája egy circulus vitiosus, mely minduntalan a maga hamis praemissáira tér vissza.

Ha azonban *Mille* ekkép tájékoztatlanságot árul el politikai viszonyaink megítélésében, de másfelől nem kevésbé igazságtalan is ott, a hol a magyar nyelv, mint az állam hivatalos nyelve jogosultságát veszi bonczkése alá. Beösméri, hogy ugyanazt, sőt még többet tett Franciaország a francia nyelv terjesztésére s az eltérő idiomák kiirtására, és mégis, a mit feltétlenül helyesléssel fogad saját hazájában, a mire nézve mentséget talál még a belgiumi francziával szemben is a flamand nyelv propagandájában, azt a jogot egyedül tőlünk vitatja el. Miért? Egyszerűen azért, mert a francia világnyelv, a flamand pedig a német és angol nyelv tanulását könnyíti meg, holott a magyar nyelv elszigetelve áll és nem kínálhat elsajátítójának oly practikus előnyöket, mint amazok. Ha ez az argumentum érne valamit, akkor bizonyára nem az következnek belőle, hogy az államnyelv egységét megbontsuk, akár a román, akár a többi nyelvek érdekében, hanem hogy mint egyedül lehető világnyelvet: a németet állítsuk helyébe, s az állam egyetlen lehető nemzeti culturája helyett idegen cultura jármát vonjuk nyakunkra. Ha ismerné *Mille* a magyarság évszázados történetét és fennállásáért folytatott küzdelmeit itt, ezen a földön: akkor nem hivatkoznék Ausztria példájára, melynek parlamentjében a németen kívül bármely képviselő anyanyelvét is beszélheti, mert eltekintve Ausztriában a németiség absolut minoritásától, mindenki tudja, hogy Ausztria éppen foederális állam, a mi Magyarország pedig sohasem volt; osztrák nemzet nincs, magyar nemzet pedig van és lesz is.

Milyen kínos vergődése a következetlenségeknek, midőn *Mille* egyfelől a magyar államot a felekezeti iskolák elnyomásával vádolja, másfelől azonban elismeréssel emlékezik meg a 200 frtnál kevesebbel javadalmazott felekezeti tanítók számára nyújtott állami segélyről; természetesen — *timeo Danaos et dona ferentes* — ezt is oly célzatnak tulajdonítja, hogy a felekezeti oktatókat a kormánytól hozzák függésbe.

Valósággal hallatlan az, a mit a nagyszebeni román nemzeti

pártgyűlés szervezéséről mond, 1881-ben, mely szerinte *az erdélyi és magyarországi választókerületek román választói által küldött delegáltakból alakult meg*, midőn a passivitást kimondotta. Az 1848-iki és az ezt módosító 1874. évi választási törvény az „országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján való választásáról“ szól, s az 1874. évi XXXIII. t.-cz. 56. §-a szerint az általános választások elrendelése a magyar kormány joga, a törvényben előírt módokat mellett. Ezen alkotmányszerű actuson kívül a választói testületeknek nincs más legális és alkotmányos functiója; téved tehát *Mille*, midőn a román párt feltokodott vezéreit törvényes mandattal felruházottaknak hiszi, s már ez egy tévedés is jellemzi teljes incompetenciáját, midőn a kérdéshez szól.

De nem folytatjuk a botlások sorozatának felsorolását, mely a románság legújabb lándzsatorójének minden sorából kiviláglik. A „monarchia“, az „uralkodó“, a „Habsburgház“ iránti azon odaadó hűség magasztalása, melylyel *Mille* az erdélyi románság magatartását jellemzi, a korona és a nemzet közötti viszony egész közjogi rendszerének — úgy a mint az alkotmányunk sarkalatos tanai értelmében kifejlett — meghamisítása vagy nevetéses elferdítése. *Mille* nem tudja, hogy a fejedelmi méltóság nálunk nem személyes természetű, hanem a magyar szent korona symbolumához van kötve, s hogy nemcsak a dynastiának, hanem a magyar korona felségjogának is hódolattal tartozik a románság, s a kettőnek fogalma egymással szembe nem állítható, egyiknek tisztelete a másiknak nagyobb tisztelete által nem kisebbíthető meg. De mindenesetre tanulságosak reánk nézve azok a fejtegetések, melyeket a román propagandának a román királysággal való érdekkölcsönösségéről élénk tár, s az a pessimismus, melylyel a foederális államalakulás esélyeit s Erdély elszakításának következményeit maga is megítéli kénytelen.

*

„La democratie et l'argent“ című közleménye a folyóiratnak azokat a veszélyeket kutatja, melyekkel a pénz hatalma a közerkölesökre nézve bír. A demokratia jövője főkérdésének tekinti ezt körülírni, a nélkül, hogy megsemmisítené.

Az e téren megkezdett mozgalomnak Franciaországban *Godfroy Cavaignac* a lelke. Ő mert először 1893. február 8-iki beszédében e szavakkal mutatni rá a sajtóra: „Láttunk — mondá.

a Panama-ügyről szólva — jelentékeny összegeket fordítani illusorius hirdetések megfizetésére. Láttunk a kereskedelmi műveletek látszata alatt rejtőzni bizonyos kétes üzleteket. És a míg itt a nyilvánosságot úgy vetik ellenünk, valahányszor annak némi megszorítását kérik, mint a közszabadság garantiáját, addig másutt azt úgy tekintik, mint valami bármely üzletre alkalmas szennyes árucikket.“

Mint jellemző adatot említi fel a cikk azt is, hogy a Panama-vállalat egész hirdetési és reclam-üzletének kiadásait 13 millióra becsülték, hogy az ujságok rendes bevételei, előfizetések, egyes elárúsítások és a hirdetések bérbecadása után mind nem elegendők ma már a vállalat fentartására; arra nézve, hogy egy ujság virágozhassék, szükség, hogy mellékes nyereségekre, tehát finaciális publicitásra spekuláljon. Ugyanígy van a törvényhozással is. A „Petite Republique Française“ kiszámította, hogy az új összeférhetlenségi törvény nem kevesebb, mint 18 senatort és 27 képviselőt sujtana.

1889-ben a kamarák egy törvényt szavaztak meg, hogy körülírja a corruptio bűnét s kiterjessze azt a befolyással való üzérkedésre is. A francia büntetőtörvény minden képviselőt sujt, a ki a mandatura által nyujtott, vélt vagy valóságos befolyással visszaélve, bizonyos kedvezményeket, vagy a közhatóságokkal kötött szerződésekből származó másnemű előnyöket eszközöl ki.

Azonkívül beszéltek két rendszabályról. Az első megtiltaná a kamara tagjainak, hogy üzleti syndikátusok tagjai legyenek, a második föltétlenül megtiltaná, hogy részvénytársaságok igazgatótanácsaiban foglaljanak helyet.

De a kormány nem mert ennyire elmenni. Bizonyos intézkedései azért elég helyesek; így például a mely megtiltja a parlament tagjainak, hogy képviselői állásukat arra használják fel, hogy közhitelhez folyamodjanak, vagy a mely a mandatumot összeférhetlenné nyilvánítja valamely pénzintézet vagy üzleti vállalat igazgatásával, ha annak igazgatóját az állam nevezi ki. Tehát ez ugyanaz, a mit a magyar incompatibilitási törvény kimond az 1875. évi I. t.-czikkben.

Szerzőnk különben eléggnek tartja ezt is, s beéri a francia 1883. évi november 24-iki törvény azon rendelkezésével, mely újráválasztásnak vet alája minden képviselőt, a ki mandatura tartama alatt valamely vasúttársaság igazgatósági állását vállalta

el. Hivatkozik az Egyesült-Államokra, hol a nagy magánvállalatoknak mindig sikerül előzékenységeket és támogatást eszközölni ki a közgyűléseknél.

*

William O'Brien az irlandi kérdés európai oldaláról (L'aspect européen de la question irlandaise) azt bizonyítja, hogy Irlandban nem enyészett el még minden rokonszenv Anglia ellenségeivel. A régi szenvedélyes csodálat Franciaország, mint a celta genius legmagasabb incarnatiója iránt ma is oly élénk, mint bármikor. Az orosz előőrsök, kik úgyszólván óriási árnyaikat előrevetik az angol Indiára, Oroszországnak is kiváló helyet biztosítanak a nép képzeldésében.

Azt hiszi *O'Brien*, hogy bizonyos esetlegességek bekövetkezése esetén az athletaegyletek ifjai kész csapatokat formálnának a francia vagy orosz expeditionalis hadtestek kiegészítésére, melyek ellátva őket fegyverekkel, Cork-ot vagy Limerick-et elég soká tartanák megszállva, hogy időt engedjenek ez ifjaknak a zászló alá tömörülésre. Anglia veszélye egy Franciaországgal vagy Oroszországgal való háború esetén nem az volna, hogy Franciaország vagy Oroszország elegendő sereggel kötne ki Dublin fenyegetésére. Hanem a veszély abban állna, hogy az angol flottát annyira elfoglalná Brest, Cherbourg és Havre megfigyelése az Irland partjait fenyegető betörések meggátolására, hogy az angol flotta a Földközi tengeren valószínűleg nem volna képes feladatának megfelelni, s ez idő alatt az angol hadsereg azon két hadtestje, melyre szükség volna India védelmére vagy a francia gyarmatok megtámadására, nem távozhatna Irlandból veszély nélkül.

*

Maurice Lasserre tárgyalja aztán a francia általános jövedelmi adó kérdését. („Impôt general sur le revenu“.) Tudjuk, hogy egy radikális ministerium kormányra jutása újra actualissá tette most az általános jövedelmi adót. Mint a kormányelnök hangsúlyozta volt programjában: „fiscális rendszerünk bizonyos adókat igen súlyosan rak a legkevésbé vagyonos adófizetők vállaira. Az általános jövedelmi adó ezen egyenlőtlenségek elosztására s az adótehernek igazán a polgárok képességei arányában való felosztására alkalmas módnak kínálkozik“.

Ebben a rendszerben a megadóztatás tárgya mindenkinek

jövedelme, azaz azon haszon összege, melyet mindenki tőkájéből vagy munkájából húz. Más szavakkal ez az ingatlan javak hozadéka, a pénzösszegek állandó vagy változó kamata, egy iparág jövedelme vagy egy üzlet nyeresége, legyen az bár biztosított vagy esetleges bevétel.

Az általános adóreform-javaslatnak 1894. február 16-án beterjesztett indokolásában így jellemzik Guillemet és társai a tervezetet: „Ismerjük el, hogy a jövedelmi adó a legigazságosabb, az egyedüli valósággal arányos adó, mely mindenkire productív képességei és valóságos élvezete igazságos mértéke arányában alkalmazható, a nélkül, hogy elszegényítené a népességnek ezt vagy azt az osztályát, s a nélkül, hogy csökkentené a nemzeti tőkét. A mellett megengedi, hogy az érinthetlen tőkék jövedelméhez is hozzá lehessen férni, a minők a művészet, tudomány, az intelligentia, s mindaz, a mit erkölcsi tőkének lehet nevezni. Ez az az adó, mely a legszilárdabb alapot nyújtja, leginkább alkalmas a megbecslésre, legkevésbé zaklató az adózóra nézve s legtöbb biztonságot nyújt a kincstárnak“.

Lasserre elismeri, hogy a fiscalis eszmény kétségkívül egy, az adófizetők jövedelme összegével arányos egyetlen adóban állana; de hozzáteszi, hogy roppant veszélynek tennők ki a kincstárt és az adófizetőket, ha a közjövödelmek s a személyes terhek egészét a magánosok jövedelmei szükségkép tévedésnek kitett fölbecsülésére alapítanók.

Előadja, hogy a jövedelem kifürkészésének három módját ismeri: a bevallást, a közvetlen kirovást s a vélelmezést. Sorban vizsgálja, hogy melyik alkalmasabb e három mód közül a jövedelmi adó kivetésére.

A bevallásnál előrebocsátja, hogy az embert tökéletesnek kellene föltételeznünk s el kellene hinnünk azt, hogy őszinte bevallást fog tenni. a nélkül, hogy eltitkolással igyekeznék kibujni kötelezettségei alól. Már pedig magában az 1893. november 23-iki olasz jövedelmi adótörvény-javaslat indokaiban is szóról-szóra következőket olvashatjuk: „Számosak és szakadatlanok az ingó tőke jövedelmének eltitkolásai, a pontatlan bevallások s az adófizetők különféle csalárdságai, melylyel akár az ingó tőkeadónál, akár a házadónál jövedelmeiknek lehető csekély fölbecsülését akarják elérni“. És mit állit ezzel szembe az olasz adójavaslat? Az adótételeknek minden lelkifurdalás nélkül való felcsigázását,

csak azért, hogy a családságot ellensúlyozzák. Joggal kérheti ezek után *Lasserre*: lehet-e adót a kijátszás véelmére alapítani? Hová lesznek egy ily adórendszerben a becsületes polgárok, kik lelkiismeretesen bevallják pontos jövedelmeiket? Hasonló rendszer nem egyéb az eltitkolásra való egyenes fölhívásnál.

Más oldalról azt is megfontolásra tartja érdemesnek *Lasserre*: vajjon egy őszinte ember tudhatja-e pontosan jövedelmei pontos számát? Egy polgár, a ki igyekszik pontos bevallást tenni, hogyan láthassa évenként előre az oly esetleges bevételeket, a minők egy kereskedő-üzlet, egy szabad professio stb. bevételei?

Ugyanezt az argumentumot fordítja a hivatalból történő jövedelem-becslés ellen is. Ki hízeleghetne magának, hogy pontosan meg tudja állapítani az oly jövedelmeket, mint a minők a mezőgazdasági haszonból, a kereskedelmi és ipari nyereségből, vagy bizonyos tiszteletdíjakból erednek?

Mindezek az okok *Lasserre*-t meglehetősen bizalmatlanságra hangolják az új francia adóreformmal szemben. Szakítást jelent az szerinte azzal az elvvel, mely a mai egész adórendszernek az alapja, hogy a törvényhozó az adó kirovásánál nem annyira a személyt, mint magát az adóalapot kell hogy nézze, mely a vagyonosság forrása. Például az adófizető, mikor a földadót fizeti, úgyszólván csak birlalója az adónak, melylyel voltaképp maga a tulajdon tartozik, s csak letéteményese azoknak az illetékeknek, melyeknek foglalkozása alá van vetve. A jövedelmi adó behozatala — úgymond — visszatérést jelez az első századok monarchiáinak tapogatózásaihoz.

Nem találja igazságosabbnak a vélelmezésre alapított adó-felosztási rendszert sem, mert míg az ingatlan tulajdon nem rejt-hető el, terményei láthatók s így tiszta jövedelme könnyen kiszámítható s megadóztatható, addig az egész másképpen van oly adónál, mely nem egy ingatlan tulajdon hozadékából ered, hanem például papirokban elhelyezett tőkék járadékából, mindenféle iparvállalatokból s mindennemű munkabérekéből, melyeknek megbecsülése gyakorlott elmét és ügyességet tételez föl. Ez vezette már az 1790. október 19-iki és december 17-iki személy- és ingó-adóra vonatkozó javaslatok bizottsági előadóit, mikor a lakbérösszeget jelezték olyannak, a mely minden polgár évi kiadásainak és ennél fogva adóteher-képességének is legcsalhatat-

lanabb közös jele. *Lasserre* azonban ezt sem tartja egy általános adó igazságos kivetésére alkalmas eszköznek.

Mindezekhez a jövedelmi adónál még más nehézségek is járulnak, t. i. azok a vagyoni elemek, melyek fölbecsülhető hozadékot nem nyújtanak. Ilyenek nem csupán a képtárak, parkok, speculatióra szolgáló telkek, hanem a bérbeadatlan házak is, a gondatlanságból vagy művelési eszközök hijában parlagon hevertetett földek, ki nem aknázott bányák és mindaz, a mi a bírláló szándéka, számítása vagy képtelensége folytán marad improductív, vagy a mi csak a hiúságot elégíti ki, mint ékszerek, műtárgyak, gazdag bútorok, gyümölcsözetlenül heverő pénz stb. Honnan venni ezek jövedelmét, a mi nem létezik? Az egyetlen jövedelmi adó barátai azt mondják, hogy ők az élvezeti jövedelmet akarják sujtani s e célból a tárgyak értékét becsülik föl s ezen érték várható jövedelmét vonják adó alá, s ezzel nyilván az önkényesség terére lépnek.

Végül még a következő kérdéseket veti föl *Lasserre*: vajjon az adót a folyó év valószínű, vagy a letelt év jövedelmére akarják-e alapítani? Első esetben az adó alapja ismeretlen s oly hézagokat eredményezhet, melyeket csak a jövedelmi adó újabb emelésével lehet betölteni. A második esetben az adó már nem egy jövedelemre, hanem egy tőkére irányul, minthogy az elmult beneficium már tőkésítve van.

*

Az angol és francia parlamenti rendszer közötti párhuzamot tárgyalja *Armand Ephraim*, ugyane folyóirat ez évi januári számában, „Notes sur le regime parlementaire en Angleterre et en France“ című cikkében.

Az angol parlament teljes ülése a fejedelem és a királyság első két rendjének, az egyházi és világi páireknek üléséből áll, míg az alsóházat annak tagjai fennállva képviselik. Az így alakult parlament souverain, törvényei és határozatai nemcsak az alattvalókat kötik, de magát az uralkodót is, ha e törvényekben meg van nevezve. És a parlamenten kívül ebben a hármas egységben semmi hatalom nem helyezhet hatályon kívül egy törvényt, vagy nem menthet föl az annak tartozó engedelmisség alól.

Így hogy a két kamara által megszavazott törvényjavaslat törvényerőre emelkedjék, arra szükséges, hogy a parlament a

maga teljességében üljön össze, mint a hogy fentebb előadtuk, s kell, hogy az uralkodó személyesen véve részt az ülésben, fején koronával, a lordok házában emelt trónján, vagy pedig e czélra minden alkalommal külön kinevezett képviselői által adja királyi hozzájárulását a billhez. Ezt a hozzájárulást ma is még ugyanazon formák között s ugyanazon az ódon francia nyelven fejezi ki, mint háromszáz év előtt. Ha pénzügyi törvényről van szó, melyet mindig a speaker terjeszt elő, a hű képviselők nevében, az uralkodó vagy képviselője jóváhagyása e szavakban történik:

„Le roy (la reyne) remercie ses bons sujets, accepte leur benevolence et ainsi le veult“. (A király [vagy királynő] köszönetet mond jó alattvalóinak, elfogadja jóakarataikat és akként akarja.)

Egyéb általános érdekű törvényekre nézve a királyi hozzájárulás e szavakkal fejeztetik ki: „Le roy (la reyne) le veult“. (A király [vagy királynő] akarja.) Ha pedig megtagadja beleegyezését, szárazon csak ennyit mond: „Le roy s'avisera“. (A király fontolóra fogja venni.) De constatálhatjuk, hogy angol uralkodó nem használta ezt a formulát, s nem vonta meg hozzájárulását 188 év óta.

Végre, ha a billnek tárgya valami kegyelmi tény vagy amnestia, mivel az a fejedelmi elhatározásból eredőnek vélelmeztetik, a parlament jegyzője ily szavakkal fejezi ki a trónnak, alattvalói halálját:

„A jelen parlamentbe összegyűlt főpapok, rendek és képviselők Felségednek minden más alattvalói nevében alázattal köszönik Felségednek s kérik Istent, hogy jó egészségben és hosszú életben tartsa meg“.

Abban a pillanatban, melyben a királyi beleegyezés megnyerett, a benyújtott bill a királyság törvényévé válik s azonnal végrehajthatóvá lesz, hacsak egy külön clausulát nem tartalmaz, mely az érvénybelépés napját meghatározza.

Igy áll a dolog az elméletben. Az uralkodó szabadságában áll a törvényekhez való hozzájárulását a fejedelmi gög hangján megadni vagy megtagadni. Szabadon látszik választhatni ministereit is, semmi írott törvény nem kötelezi, hogy tanácsosait a parlamenti többség tagjai közül vegye, mi több, semmi alkotmány nem ismeri még a ministerium vagy felelős cabinet létezését sem. Az angol törvény szemei előtt valóban nem ülésezik cabinet;

tagjait sohasem nevezik ki hivatalosan, neveiket nem jelentik a közönségnek hivatalosan, semmi hivatalos közlés nem történik egy ministertanács összeülésétől és határozatairól. Elméletben szóval az uralkodónak ugyanazon törvényhozói joga van, mint a kamaráknak, a törvényekhez való hozzájárulását megadhatja vagy megtagadhatja, s csakugyan Erzsébet királynő egy ülészak végén egyszerre vetett vissza 48, a két ház által már megszavazott billt. De ezt a jogot Anna királynő utolszor gyakorolta 1707-ben, midőn megvonta hozzájárulását a skót militia szervezéséről szóló billhez. Ma már a királyi hozzájárulás egyszerű formakérdés.

Elméletben a király szabadon választhatja ministereit, de tényleg csak oly ministereket választhat, kiket a többség kijelöl. Az alsóházat alkotó pártok mindenike előre megválasztja *leader*-ét, azt a vezért, ki mindenütt képviseli, a parlamentben és azon kívül; ki a párt nevében fordulhat a választókhoz; ki annak nevében tárgyalhat a koronával. Ha egy párt győzedelmeskedik, mindig *leader-e* lesz főlhíva, hogy az úgynevezett cabinetet megalkítsa; őt nevezi ki az uralkodó első miniszterének s ő választja a többi ministereket. Ő a többség hivatalos kiküldöttje a király mellett, látszólag azért, hogy tanácsot adjon; valóságban azért, hogy annak a többségnek nevében kormányozza, a kit képvisel.

Nem így Franciaországban, hol a pártok szét vannak szóródva, s tagjaik függetlenségök egy részét vélnék feladni, ha egy vezért fogadnának el. Így aztán a köztársasági elnöknek széles tere van új ministerei megválasztásában, ha egy szavazat megdöntötte a kabinetet.

S vajjon legalább felebbezhet-e az angol uralkodó a választókhoz? Elküldheti-e a neki nem tetsző többséget? Elvben kétségkívül megteheti, mert joga van tetszés szerint feloszlítani a képviselőházat, s valóban úgy látszik, hogy gyakran él is e joggal, mert a hét évre választott parlament sohasem tart mandátuma lejártáig. De tényleg a többség vezére, a pártnak kormányelnökké lett *leader-e* az, a ki ministertársaival együtt meghatározza a legalkalmasabb időt a választók előtt való megjelenésre. Franciaországban tanui voltunk, hogy egy köztársasági elnök elküldött egy miniszteriumot, mely bírta a többség bizalmát, s *proprio motu* ezen többséggel ellenséges lábon levő cabinetet választott, a parlamentet meg feloszlatta a senatus közbelépésével. Angliában

csupán a többség gyakorolja ezt a feloszlatási jogot *leader*-e által, ki a királynő mellett képviseli.

Tényleg így az egész végrehajtó hatalom ha nem is a többség, de legalább annak képviselői kezei közt van. A korona fölött nyert ezen előjogai védelmezésére, melyek különben semmi alkotmánytörvénybe nincsenek igtatva, a többségnek két döntő fegyver áll rendelkezésére. Nemcsak hogy megtagadhatja a költségvetést, mint Franciaországban, de nem szavazza meg, és soha sem is szavazta meg csak egy évre a *mutiny act*-ot, a lázadást megtorló törvényt s elég volna nem újítania meg e törvényt megszavazását, hogy fölordozza az országot és a hadsereget minden engedelmesség kötelessége alól.

A két kamara jogkörei összehasonlításánál kifejti a czikk azt a különbséget, mely szerint nemcsak, hogy a pénzügyi törvényeket, a bevételeket és kiadásokat előbb mindig az alsóház veszi tanácskozás alá és szavazza meg, de a lordoknak nincs is joguk ezeket elfogadni vagy visszavetni, csakis *en bloc*. De nem módosíthatnak rajtok, s épen úgy birságot vagy pénzbüntetést megállapító záradékot sem vihetnek bele egy törvénybe; minden ily clausulát először az alsóház kell, hogy megszavazzon. Megesik mégis, hogy az alsóház nem vonakodik tárgyalás alá venni a felsőház némely szóbeli indítványát is valamely pénzügyi törvény módosítására, de ez mindig csak „*courtoisie*“-ből történik s nem érinti az alsóház alkotmányos előjogát.

Épen így, látszat szerint a végrehajtó hatalom is a királynő kezeiben összpontosul. Egyedül ő nevezi ki a ministereket, kiknek ministeri jellegök még arra sem ad jogot, hogy az alsóházban üljenek. A törvényhozói hatalom elvben oly gondosan el van választva a végrehajtó hatalomtól, hogy a parlamentnek a korona által fizetett állásba kinevezett minden tagja *eo ipso* elveszti mandatumát s kénytelen magát új választásnak alávetni. Ha újra megválasztják, helyet foglalhat az alsóházban, de nem mint minister, hanem mint választókerülete képviselője. Egy lord-minister sohasem lép az alsóházba, ép úgy, mint a hogy egy képviselő minister sem a felsőházba. Például lord Salisbury a conservatív párt vezére s a királynő első ministere nem emelhet szót az alsóházban, mivel mint lord nem lehet tagja annak; helyette Balfour államtitkára terjeszti a kormány javaslatait az alsóház elé.

Az a szabály, hogy senki sem szólhat és ülhet a parlamentben, ha annak nem tagja, adott alkalmat Angliában a parlamenti államtitkárok intézményére, melyre Franciaországban természetesen szükség nincs, mert ott minden minister egyaránt felszólalhat a Bourbon palotában és a Luxembourgban. De Angliában, hogy a kormány a parlamentnek felvilágosítást adhasson minden kérdésről, kell, hogy az esetben, ha a ministeri tárca egy lord kezében van, legyen egy helyettese, vagy államtitkára, a ki az ő nevében beszélhessen az alsóházban.

Egyébiránt nemcsak, hogy egy idegen nem vehet részt a tanácskozásban, legyen az bár minisiterelnök, de elvileg még csak jelen sem lehet a tanácskozáson. A tárgyalások nyilvánossága csak a régi parlamenti kiváltságok sérelmével érvényesülhet. Egész 1871-ig elég volt, ha egy tag ily megjegyzést tett: „idegeneket látok“ s föltétlenül elrendelték a jelenlevők és a sajtó képviselői kizárását. Csak 1871. áprilisában határozta el az alsóház, hogy az idegenek kizárásához szavazás szükséges. A mi a nőket illeti, ők jogszerint máig sem vehetnek részt az üléseken, legfőlebb egy rácsos tribünt engednek át részükre, mely a speaker ülése mögött lévén, egy parlamentararis fictio következtében a házon kívül léteznek tekintetik.

A végrehajtói és törvényhozói hatalom ily látszólagos szétválasztása daczára tényleg Angliában is ugyanazok a férfiak intézik a kormányt és a parlamentet. Ha ugyanis a választók már döntöttek s a győztes párt „leader“-e, a többség által előre kijelölt s elismert vezér kormányelnökké lesz, akkor pártja több emberei közt osztja szét nemcsak a legmagasabb ministeri functiókat, de a királyi udvartartás magasabb tisztségeit is. Ezeknek száma változó, de ritkán haladja meg az ötvenet-hatvanat, s a tisztségeket nem mint a bírák, *quamdiu se bene gesserint* — a hogy az angol alkotmánytheoretikusok mondják — hanem csupán „*durante bene placito*“ tartják meg.

Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez az 50—60 magas tisztviselő, vagy minister, kik Angliában a pártkormányzatot alkotják, nem mind tagja a kabinetnek; ez alig negyedrészőket foglalja magába. Köztük van az első kincstárnok (first lord of Treasury), a lord cancellár, a Privy Council elnöke, a titkos pecsétőr, a lord of Exchequer, s a külügy-, belügy-, hadügy- és gyarmatügy-ministerek. Azonkívül, hogy kiegészítse cabinetjét

a kormányelnök ezekhez még az administratio más magasrangú tagjait is sorozza (de sohasem kevesebbet háromnál s nem többet hat-hétnél) politikai súlyuk, vagy tehetségük szerint.

A cabinet azonban hivatalosan nem létezik, tagjai egyszerűen csak a többség expositurái, kik határozataikat parlamenti collegáik ellenőrzése alá helyezik s azokat, mint a királynő ministerei végrehajtják. De e kettős functiójuk elméleti szétválasztása olyan, hogy a fejedelem nem elnökölhet, mint a francia köztársaság elnöke, a ministeri értekezleteken. Angliában nincs is ministertanács, csak cabinettanács van. A cabinet pedig csak a többség tanácsosainak hivatalosan el nem ismert syndicatusa, tagjai egyidejűleg ministerek és az administratio fejei.

*

Louis Paul Dubois „La legislation des chemins de fer aux Etats-unis“ cím alatt közli az észak-amerikai vasúti törvényhozás újabb fázisának ismertetését. Daczára a „self-regulation“ elvének egy negyedszázad óta a vasútüzlet Amerikában is a törvényhozás fokozatos beavatkozásának enged helyet. Kezdetben igyekeztek fölébresztteni a magánvállalkozást, minden könnyebbséget megadva a vállalatok megalakulásának s minden szabadalmat a vonalak kiépítésére. A társulatokat területconcessiókkal dotálták, a városok, megyék, magok az egyes államok subventiókat engedélyeztek. De a vasutak visszaéltek gazdasági mindenhatóságukkal, hogy törvényt szabjanak az országnak. tetszésük szerint kedvezményezve egy-egy vidéket, várost, iparágat vagy egyént mások rovására s a közérdek nagy kárára.

E visszaélések meggátlására az államok nagyobb része a vasutak üzletének törvényes szabályozására és ellenőrzésére tett kísérletet, melyeket nemsokára támogatott a congressus intervenciója is, az 1887-iki *interstate commerce law* megszavazása által. Míg tehát Európa nagy részében az állam befolyása a vasutakra kétoldalú engedélyszerződéseken alapszik, addig az Amerikában egészen „ex post facto“ jött létre s a nemzeti hatalom souverain akarata által lett a társulatokra felkényszerítve.

Bonyolulttá teszi az amerikai vasutak viszonyainak tanulmányozását az a tény, hogy ezek törvényes szempontból egyfelől az unioval, másfelől az egyes államokkal mutatnak szoros kapcsolatot. Minden külön államban egyedül a törvényhozásnak joga

a belkereskedés szabályozása s a vasutak, melyek keresztülvonulnak területén, ezen területre eső vonaluk egész hosszában kizárólagos hatalmuknak vannak alávetve. Másfelől azonban csak a congressus hozhat törvényt az államok rangjára nem emelkedett territoriumok érdekében.

Az amerikai vasúttársulatok *quasi* nyilvános testületeket képeznek. Magántársulatok, a mennyiben magánosok alapították és igazgatják, de bizonyos nyilvános jellegök is van, a mennyiben különös kiváltságokat élveznek s törvényes ellenőrzésnek vetvék alája.

Az 1850-iki New-York állami törvény értelmében, ha egy alakuló társaság legalább ezer dollárnyi aláírást tud biztosítani a kiépítendő vonal minden mértföldje után s ha az aláírt összeg tíz százaléka tényleg befizetve van, a részvényesek számszerint 25-en bejegyeztethetik a társaság cégét a belügyministerium útján s a társaság *ipso facto* törvényesen megalakultnak tekintendő. A társasági tőke legalább tízezer dollár kell, hogy legyen mértföldenként s az első igazgatósági tanácsosok száma 13.

Az így létrejött *charter* további tárgya az, hogy a vállalatnak megadja a törvényes sanctiót, fölhatalmazván a társaságot, hogy egy terület egyik pontjától a másikig vasutat építsen és hozzon üzembe, melynek örök tulajdonosa lesz. Elvben semmi föltétel nincs kikötve az engedményessel szemben a kiépítés, a technikai és kereskedelmi kihasználás tárgyában, ha csak nem bizonyos határidő a munkálatok befejezésére, a mi egyébiránt értéktelen sanctio, mert a határidőt, ha elégtelen, mindig meghosszabbítják. Különben az engedély nem képez monopoliumot európai értelemben és semmi sem akadályozza a törvényhozásokat, hogy a kiépítés után néhány évvel parallel vonalakat ne engedélyezzenek.

Végre a *charter*-ek bizonyos különös jogosítványokat is ruháznak a vasúttársulatokra, melyek szükségesek a vállalat keresztülvitelére, például jelzalog-jogot, ha ez nem illeti meg a társulatokat köztörvény alapján, mint New-York államban, kisajátítási jogot stb. Azonkívül minden nyugati társaság a congressustól közvetlen vagy az államok útján a vonal útjába eső rengeteg területeket is kap ingyenes czímen, (land grant) a mi felettébb üdvös befolyást gyakorol a colonisatio sikerére s a hálózat kifejlődésére.

Ha már egyszer elfogadtatott a *charter*, többé nem vonható vissza vagy módosítható, ellenkező megállapodás híján csakis a szerződő felek megegyezéséből, sok államban azonban az engedélyezési okmány, vagy külön törvény expresse fentartotta a törvényhozásnak azt a jogot is, hogy a társulatok *chartereit* hatályon kívül helyezhesse vagy módosíthassa. Különösen mindig megfosztható egy társulat *charter*-étől, ha abban hagyta a vonal kiépítését vagy üzemét, vagy pedig ha visszaélt a ráruházott jogokkal.

Szemben ezzel a gyakorlattal már most miben keresendő az állami ellenőrzésnek alkotmányyszerű alapja a vasútak üzleteivel szemben? Kétséggkívül abban az újabb időben mind nagyobb elterjedést nyert tanban, mely szerint a vasutak nyilvános közlekedési utak (*public highways*) s melynek *Hudson* adott praecis alakot egy 1871-ben megjelent könyvében „The railroads and the republic.“ *Hudson* a legkomolyabban ajánlja, hogy vissza kell térni a régi tévelygések útjáról s minden egyesnek meg kell adni a jogot bizonyos biztosító kikötések mellett, hogy egy vasúton vonatokat indíthasson. Ebben látja ő az amerikai *railroad problem* legegyszerűbb megoldását. A vasutak ily felfogásának első gyakorlati alkalmazását 1871-ben találjuk egy Minnesota államban megszavazott törvény alakjában, mely a vasutak tariffa-maximumának megállapítására célzott. Ezt a törvényt a vasúttársulatok a főtörvényszékhez felebbezték meg, több más északnyugati állam hasonló törvényével egyetemben, s a főtörvényszék 1876-ban a híres „granger case“-ben akként döntött, hogy formailag elismerte a törvényhozások azon jogát, hogy a vasútak és egyéb monopol-vállalatok tariffáit korlátozzák, ráhelyezkedve épen a „public highway“ régi tanának alapjára.

Ebből kifolyólag ma már az amerikai vasúttársulatokat úgy tekintik, mint a közhatalom mandatariousait, vagyis egy tipikus angol szót használva, mint a nemzet *trustee*-it. Magántársulatok, melyek közérdekű functiót végeznek, s e czímen alá vannak vetve a közhatalom ellenőrzésének és szabályozásának. A mi például a forgalmi kihasználás szabályozását illeti, elég megemlíteni, hogy Minnesota, Massachussets, Missouri, Jova, Nebraska s más államok szabályai szerint is, tiltva van egy szálítónak jogosítatlan előnyt vagy kedvezményt engedni, vagy pedig ellenkezőleg ugyanazt méltánytalanul hátrányban részesíteni s

károsítani. Ilyen és hasonló intézkedések foganatosítására bizottságok létesültek mindenütt, 48 államból csupán 14-et kivéve. Ezekben jelzi a szerző az új fordulatot, mely az Egyesült-Államok vasúti politikájában az utóbbi évek alatt beállt, természetesen tüzetesen fejtegetve annak egyes részleteit.

*

„A kötelező szavazás elve és sanctiója“ (Le vote obligatoire. Principe et sanctions) czíme alatt kezdi *Félix Moreau* fejtegetni a „Revue politique“ ugyanezen számában a választási rendszer ama radicalis reformját, melyre a francia képviselőház 1895. ápril 9-iki ülésén *Guillemet* indítványa irányult. Mindenekelőtt összeállítja Moreau kitelhető pontossággal a választói passivitás eseteit. Bebizonyítja, hogy a forradalom és császári korszak alkotmányos plebiscitumai csak igen csekély, majdnem nevetséges számú szavazatot egyesítettek, egymillió százezeret a III. évben, a mikor pedig a polgárok száma bizonynyal meghaladta az öt milliót. Az 1815-től 1848-ig működő korlátolt szavazás sem nyújtott buzgóbb választókat, daczára az uralkodó áramlatnak. Ha az abstentiók aránya nem is haladja meg 1830, júniusában a 9⁰/₀-ot (a kerületi választó collegiumoknál) és 13⁰/₀-ot (a megyei collegiumoknál), 1846-ban pedig a 17⁰/₀-ot, de rendesen magasabb 20⁰/₀-nál, sőt 36, 32, 47 és 61⁰/₀-ot is elér.

Legjobban érdekelnék azok a számok, melyek az általános szavazatjog gyakorlásából merítvék. 1848 és 1870 közt az arány magasabb 20⁰/₀-nál, sőt 36⁰/₀-ot is elér, azonban a constituante választásánál (1847. április 13-án) már 17⁰/₀-ra száll alá s 18⁰/₀-on marad az 1851. és 1870-iki plebiscitumoknál.

Végül a következő számok vonatkoznak az 1875-iki alkotmány életbeléptét követő időre. 1876-ban az abstentiók száma 24⁰/₀, 1877-ben 20⁰/₀, 1881-ben 31⁰/₀, 1885-ben és 1889-ben 23⁰/₀, 1893-ban 30⁰/₀.

A mi a külföldet illeti, Angliában Sumner Maine szerint a szavazástól való tartózkodások még számosabbak. Amerikában *Holls szerint* csak az elnökválasztásoknál sűrűbbek a szavazatok. Németországban *Stern* képviselő szerint a Reichstag-választások a szavazóknak 60—70⁰/₀-át egyesítik, a porosz Landtag-választások pedig alig 15⁰/₀-át.

S hogy mennyire meghamisítják az abstentiók az alkotmá-

nyos képviseletet, azt azzal mutatja ki Moreau, hogy összeadja egyfelől a megválasztott képviselők által elnyert szavazatokat, másfelől a legyőzött jelöltekre eső szavazatokat és az abstentiókat, minek alapján constatálja, hogy ez utóbbi szám, a parlamentben nem képviselt szavazatok összege meghaladja a parlamentben képviselt szavazatok összes számát. A különbség 99,000 szavazat 1881-re, 2.095,000 1885-re, 1.335,000 1889-re s 1.418,000 1893-ra.

Hozzáveszi ehhez még Moreau, hogy még az úgynevezett általános szavazatjog sem mindenkinek szavazata, hanem egy legalis fictio. A legszélesebb keretek is számos kategóriát hagynak a választói jog birtokán kívül. Például Franciaországban az összeírt választók száma az egész népesség negyedrészt teszi. Már ez is mutatja, hogy a szavazástól való tartózkodás mennyire káros és mennyire nehezíti annak az alaptételnek érvényesülését, mely a kisebbséget a többségnek rendeli alá. Mert a tökéletlen szavazásból eredő minorításoknak plausibilis ürügyök, sőt talán jogos okuk van a majoritásnak a kormányzáshoz való jogát kétségbevonni. Így Franciaországban is az 1890-iki választásokig a reactionarius kisebbségek kétségbevonhatták azt, hogy a republikánus program többséget nyert az általános szavazatok egésze fölött. Az antirepublikánus szavazatok és az abstentiók 1876-ban három millióval tettek többet a köztársasági szavazatoknál, 1877-ben 1.2000,080-nal, 1881-ben 150.000-rel, 1885-ben 1.300.000-rel, 1889-ben pedig 800.000-rel tettek ki többet. 1893-ban első ízben egyesítette a köztársasági program az összeírt választóknak több mint felét.

A veszélyt még egyébben is látja *Moreau*. Az abstentionisták ez az ismeretlen, sötét tömege egyszerre csak valamely izgatás folytán váratlanul léphet a cselekvés színterére, megbuktathatja a többséget, megdöntheti a kormányt s katastrophát idézhet fel. Ha tehát a kötelező szavazás elvét kimondják, ennek megfelelő sanctiójával, úgy a törvény ezzel helyreállítja az általános választások őszinteségét, a többség és kisebbség valódi értékét, a parlamentnek szükséges prestige-ét, a kormányzatnak állandóságát.

Igaz, hogy néha azzal hitték legitimálhatni az abstentionismust, hogy azt mint egy tiltakozást mutassák föl a kormány

formája vagy eredete ellen. Így a francia köztársaságiak deczenber 2-ika után, az olasz katolikusok 1870 óta. A polgár — így magyarították — megtagadja a hatalomtól, melynek ellensége, implicite a szentesítést, a mi egy ellenzéki szavazat érvényesítésében állna.

Ezt az álláspontot azonban *Moreau* politikai öngyilkosságnak tartja és határozottan pálczát[őr felette. Sorra vizsgálja aztán az abstentionisták másféle motivumait. Soknál a félelem a szavazástól való tartózkodás alapja; tartanak attól, hogy vagy lelkiismeretük ellenére szavaznak, vagy pedig koczkáztatják megélhetésöket. De ha — úgymond — a választó a törvénytől megkapja a szükséges garantiákat, akkor a kötelező szavazás elve kimondható a nélkül, hogy a polgároktól heroismus követeltetnék.

Mások azzal mentegetőznek, hogy nem találnak a jelöltek közt maguknak megfelelő képviselőt. Ezeknek mentsége sem ér sokat. Hiszen nem látják-e, hogy tartózkodásukkal a nekik nem kellő jelölt diadalát segítik elő? Különben is, hogy a kötelező szavazás eredményes legyen, *Moreau* egy más reformmal tartja kiegészítendőnek. Ez a *Letellier*-féle indítvány, mely szerint a többség összeszámításánál az üres lapok is mint kifejezett szavazatok számíttatnának. Ezzel a polgárok ki lennének vonva azon kényszer alól, hogy két jelölt közt válaszszenak, kik közül egyik sem felel meg érzületüknek jobban, mint a másik. Üres szavazólappal szavazva, meggyőződésük szerint szavaznának és eliminálnák a két jelöltet. Az a jelölt, a ki tízszer vagy százszor több üres lapot kapott mint szavazatot, mindenesetre szégyenkezne elfoglalni a mandatumot.

Mindehhez még *Moreau* szükségesnek tartaná a levél útján való szavazás elfogadását is, azok számára, kiket foglalkozásuk vagy valami véletlen tartott vissza a választás színhelyétől.

Egyébiránt — mint kimutatja *Moreau* — a szavazási kényszer nem is oly hallatlan dolog Franciaországban, például az 1875. augusztus 2-iki törvény 18. pontja a municipiumok által senatus-választásra delegált kiküldötteket bírság terhe alatt kötelezi a szavazásra.

S íme az eredmények:

Választás ideje	Összeírt választók	Szavazatok	Különbözet	Az abstentálók aránya
1882	12,338	12,212	136	1·10
1885	24,899	24,764	135	0·54
1888	22,221	22,066	155	0·69
1891	22,122	21,857	265	1·19
1894	25,301	24,923	378	1·49

Schweizban is a kötelező szavazás elvét számos törvényhozás elfogadta, így Aargau, Appenzel, Glarus, Neufchâtel, Schaffhausen, St-Gall, Thorgau, Unterwalden, Uri, Zug, Zürich, s itt is az abstentismus aránya mindenütt csökkent.

Áttérve a kérdés alkotmányelméleti oldalának vizsgálatára, *Moreau* mindenekelőtt számol azzal az ellenvetéssel, hogy a népsouverainitás nem korlátozható a nélkül, hogy meg ne semmisítenék s hogy a nép megszűnnék souverain lenni, ha nem gyakorolhatná szabadon azon jogait, melyekben souverainitása tetet őt. Innen következtetőleg pedig a szavazási kényszer, mint a választó korlátlan szabadságának megszorítása, ellenkeznek a nemzeti souverainitással.

Hát ezt a téves felfogást *Moreau* onnan magyarázza, hogy a népsouverainitás lényegében azonos a fejedelmi souverainitással. Mikor az első győzedelmeskedett a második fölött, akkor egyszerűen helyébe lépett. Magáévá tette a monarchikus czafrangokat, alig hogy módosított néven, revindicálta magának a királyi praerogatívákat, s a maga részéről is korlátlan és felelősség nélküli akart lenni.

De a veszély nyilvánvaló. Egy korlátlan és felelősség nélküli hatalom: ez egyszóval a zsarnokság. A nemzeti souverainitás ha biztosítani akarja a szabadságot, nem követelheti magának s nem is fogadhatja el e két attributumot. A nemzeti souverainitásnak is korlátokat kell emelni, mint minden souverainitásnak, s ez a kötelező szavazás.

Hiszen a választás — folytatja tovább eszmemenetét *Moreau* — különben is egy közfunctio, melyet a polgár a társadalom érdekében tartozik végezni. Azért ruháztatott fel azzal, hogy azt a köz érdekében gyakorolja s nem csupán saját hasznára. Már

pedig ha a választói jog egy társadalom által átruházott functio, akkor ennek joga van annak gyakorlását kötelezővé tenni s nem tűrni azt, hogy az állampolgárnak kényére legyen hagyva, hogy e szolgálatot teljesíti-e vagy megtagadja.

Felsorol aztán *Moreau* néhány közjogi analógiát. A társadalomnak szüksége van polgárai pénzbeli támogatására, tehát megállapítja az adókötelezettséget. Szüksége van polgáraitra a büntető igazság kiszolgáltatásánál s a kisajátításoknál adandó kártalanítás szabályozásánál. Szervezi tehát a jury-eket s azokat kötelezőknek jelenti ki. Nagyszámú hadseregre van szüksége; a katonai szolgálat általános és kötelező. Akarja, hogy minden gyermek bizonyos minimumát nyerje az oktatásnak. Az iskoláztatási kényszer kötelező. Akarja, hogy a kiskorúak vagyona gondosan kezeltessek. A gyámság kötelező. Épen így a társadalomnak szüksége van választói közhatóságokra s minden polgára szavazatára, hogy magának igazán képviseleti jelleget adjon. Csak logikus tehát, hogy a szavazati jogot általánossá és kötelezővé tegye. Sőt a szavazásnál még törvényesebb a kényszer, mert a szavazás általános befolyást gyakorol az egész államra, s így annak tökéletlen rendszere, távol attól, hogy hatásában egyetlen momentumra szorítkozzék, visszahat az egész nemzeti életre.

Ha a választói jog egy oly patrimonialis jog lenne, melyből a választó tetszésére lehetne következtetnünk arra nézve, hogy él-e szavazati jogával vagy nem, akkor abban is meg kellene nyugodnunk, ha valaki akkép rendelkezik tulajdonával, hogy árúba bocsátja szavazatát. Már pedig ki gondolt valaha ennek megengedésére? A miből látható, hogy a közvélemény maga is visszautasít minden analógiát a szavazati jog és a tulajdonjog között.

Tisztába hozva ezekkel a kérdés elméleti oldalát, a továbbiakban *Moreau* csupán azt vizsgálja még, hogy minő sanctiót lehetne adni a kötelező szavazás kimondásának. Végigtekintve a legislatio intézkedésein, látjuk, hogy némely alkotmányok megelégszenek azzal, hogy a kötelező szavazást proclamálják minden sanctio nélkül. Így a mexicói 1857-iki alkotmány 36-ik czikke, a salvadori 1883-iki alkotmány 88-ik szakasza, Uri canton 1888-iki alkotmányának 18-ik szakasza, Neufchâtel 1891. okt.

28-iki törvényének 5-ik szakasza, úgyszintén a costa-ricai 1889. aug. 2-iki törvény stb.

A sanctio mellőzésének ez a ténye abban találja magyarázatát, hogy nehéz dolog a törvénynek oly számos, két-három-milliónyi áthágását megtorolni. De még a hol a megtorlás nem is marad el, a sanctio kérdésének többféle megoldásához folya-
modtak.

Némely törvények az illető kerületet megfosztják a választói képviselőlet jogától. (Igy a hesseni 1880. márczius 6-iki törvény, a badeni 1890. június 20-ik municipalis törvény, a genfi municipalis törvény, az 1892. június 11-iki orosz városi hatóságokról szóló törvény, továbbá az Egyesült-Államok alkotmányának XII. módosítványa, mely átment a francia 1848-iki alkotmány 47-ik szakasza 2-ik pontjába, a braziliai, argentinai, venezuelai alkotmányba.) *Moreau* ez intézkedést nem tartja méltányosnak, mert mások mulasztásaiért a köteleességet teljesítő polgárokat is sújtja.

A pénzbeli sanctio ismét két alakban nyilvánulhat. Az egyik az, mely a sikertelenül maradt választás költségeit a távollevőkre rózza; a másik, mely az abstentionistákat bírsággal bünteti. Amaz az 1881. márcz. 22-iki bajor választási törvény 21. §-ában talál visszhangra, mely szerint „a képviselő-választások érvényességéhez a másodfokú választók kétharmadának jelenléte szükséges. Ha a választás a kitűzött napon a megjelent választók elégtelen száma miatt nem mehet végbe, akkor az elegendő indok nélkül távolmaradt választók kötelesek viselni az eredménytelenül maradt választási eljárás költségeit“. Hasonlóan rendel az 1876. aug. 25-iki badeni választási törvény 52-ik szakasza, melynek értelmében „a másodfokú választói mandatum egy badeni polgár által sem utasítható vissza komoly indok nélkül, minő például a betegség vagy sürgős elutazás“. Tovább pedig az 57. §.: „Ha a választásra kitűzött napon a kerület választóinak több mint negyede hiányzik, közülök azok, kik távolmaradásukat törvényes okkal nem igazolták, kötelesek viselni az összehívással és összejövetellel járó költségeket. A kormánybiztos a szavazást egy általa meghatározott napra tűzi ki, s e második határidőben elég, ha a kerület választóinak többsége van jelen“ stb.

Bírságot állapít meg ellenben a módosított belga alkotmány 1893. szept. 25-iki revisiójának 48-ik szakasza. „A szavazás

kötelező. Az első nem igazolt távollét a körülményekhez képest dorgálással vagy 1—3 frank birsággal büntetetik, a mi fogság-büntetésre át nem változtatható. Tíz évi időn belüli másodszeri visszaesés esetén s függetlenül ugyanazon büntetéstől, a választó neve egy hónapon át a községházán kifüggesztendő. Ha a nem igazolt távolmaradás tizenöt éven belül negyedszer ismétlődik, ugyanaz a büntetés jó alkalmazásba, azonkívül a választó tíz évre töröltetik a választói lajstomból s ez idő alatt nem nyerhet el semmiféle kinevezést, előléptetést vagy kitüntetést sem a kormánytól, sem a községi vagy provincialis hatóságtól.“

Ugyanígy a schaffhauseni 1876. nov. 16-iki törvény 6. §-a. „A szavazásban való részvétel kötelező oly értelemben, hogy az igazolás nélkül távolmaradó választó 2 frank birsággal büntetetik.“ Az appenzeli 1876-iki alkotmány 27. szakaszának 1. pontja: „A törvényhozói gyűlésben való részvétel és jelenlét a tanácskozások befejezéseig polgári kötelességet képez.“ „Tíz frank birsággal sujtatik minden polgár, ki elegendő igazolás nélkül nem vesz részt a Landsgemeindében, kezdettől végig.“ St. Gallen cantonban a birság 2 frank, Zürich canton községi törvénye szintén főlhatalmazza a községeket a távolmaradást birsággal sujtani, a mely 0'15—1 frank közt váltakozik. Aargauban a birság 1-től 4 frankig terjed s a második szavazásnál megkettőződik. Thorgauban 1 frank a büntetés; Schaffhausenben a referendumtól való távolmaradás 2 frank birságot von maga után, községi választásoknál 1 frankot. Dániában 20 rigsdales büntetés sujtja a törvényes ok nélkül távolmaradó közvetlen vagy közvetett választókat. A bolgár 1882. évi aug. 25-iki választási törvény 42. §-a minden másodfokú választót, ki törvényes indok nélkül nem vesz részt a választásban, a békebiróság útján 10-től 40 frank birsággal büntet a municipium pénztára javára. Végre az 1875. aug. 2-iki francia törvény a senator-választásokról ezeket mondja 18. §-ában: „Minden kiküldött, a ki törvényes ok nélkül nem vesz részt minden szavazásban, vagy akadályoztatása esetén nem értesíti idején helyettesét, a polgári bíróság által, a közvádoló indítványára, 50 frank birsággal büntetetik. Ugyanez a büntetés sujtja azon póttagot, a ki idején nyert levélbeli, távirati vagy személyes értesítés daczára elmulasztja a választási eljárásban résztvenni.“

Lényeges elvi különbséget lát *Moreau* a most említett két

rendszer között, mert az első csak a második szavazással orvoslja az abstentio hatását, míg a második az abstentionistát mint delinquentst tekinti, nem pedig csak mint egy sérelem okozóját. Az első módozatra nézve az a további kifogása van *Moreau*-nak, hogy mivel a távolmaradókra kirótt teher eloszlanék közöttük, tehát minél többen lennének a távolmaradók, azaz a társadalmi baj minél nagyobb volna, annál kisebb volna az egyesre eső rész, tehát annál gyöngébb a sanctio is, holott az abstentio csekélyebb mérve mellett minden egyes aránylag magasabb összeget fizetne. Azonkívül a sanctio nem nyerhetne alkalmazást egyfelől a második szavazáson távolmaradókkal szemben, másfelől pedig akkor, ha az első izben távolmaradók száma csekélyebb, mintsem hogy második szavazást tenne szükségessé.

A mi a fix bírságot illeti, az csak alacsony lehetne, minél fogva elég volna arra, hogy a szegény polgárt érzékenyen sujtsa, de hatás nélkül maradna a gazdaggal szemben. Még aztán a pénzbüntetések közös természete szerint, a bírság nem is volna alkalmas arra, hogy a vétkeket érzékenyen érintse, hibája elismerésére kényszerítse s annak elkerülésére hasson.

Mind ezek folytán *Moreau* a sanctiót inkább politikai jellegűnek kívánja. E célra mindenekelőtt a távolmaradók nevei nyilvános kifüggesztését ajánlja, esetleg hírlapi közzétételét, először a szavazás után pár nappal, s másodszer az új szavazás előtt néhány nappal. Ebben az értelemben hangzanak *Delattre*, *Wallon*, *Laporte* indítványai is a francia kamarához. Magáévá teszi aztán *Moreau*, *Guillémot* további indítványát is a választói jogok felfüggesztésére vonatkozólag, egy évre a második abstentiónál, öt évre a harmadiknál, s a negyediknél a választói lajstromból való teljes törlésre. Teljes oka van hinni *Moreau*-nak, hogy az, a ki tart valamit politikai jogaira, az nem hagyja magát azoktól megfosztatni, hogy oly kategóriába jusson, hol már az elítéltek, vagyonbukottak stb. foglaltatnak.

De a választói jog elvesztését *Moreau* szerint ki kellene terjeszteni megkülönböztetés nélkül az országos és a megyei vagy községi választásokra is, bármelyik választási eljárás során történt is az abstentio. Ez annyival logikusabb, mert a választói jog és minősítés alapja egy és ugyanaz. Súly fektetendő arra is, hogy a választói jog elvesztése a passiv választói képességtől való meg-

fosztással is együttjárjon. S még ez nem minden. Egyéb közjogi jogosítványokra is kiterjesztené *Moreau* a „capitis deminutiót“. Így helyesli, hogy a megbüntetett ne lehessen családi tanács tagja, ne lehessen gyám, gondnok, esküdt, vagy tanú és szakértő.

Záró fejezetében *Moreau* azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mely bíróságokhoz utasíttassék a választói abstentálások ügyében való eljárás.

* * *

Az „*Archives d'anthropologie criminelle*“-nek egész évfolyama, a X. kötet fekszik előttünk. Hat füzetet képez ez, a normális és pathologikus psychologia köréből vett s érdekes kutatások eredményeinek leszűrődését tartalmazó hosszabb-rövidebb értekezésekkel. Röviden összefogva ismertetjük az egész évfolyam fontosabb közleményei tartalmát.

Lépine a somnambulismus egy különös esetéről számol be, melyet az érzéki észrevételek körének megszűkülése jellemez, még pedig: 1. a hallási észrevételek teljes hiánya azon sajátossággal, hogy a hallás rögtön tökéletes lesz, mihelyt a figyelem fölbred; 2. a látási észrevételeknek részleges fogyatkozása, de a figyelem által szintén módosíthatólag.

Egy huszonkét éves egyénről van szó, ki neuropathikus rohamok miatt a kórházba kerülvén, egy éjjel somnambulismus állapotában ébredt föl, s megvetette ágyát és egy könyvben kezdett lapozni, mialatt paralyzise teljesen eltűnt. Másnap paralyzisan találták s mély szenderben, melyből csak délben tért magához. Következő éjjel megint fölkel s előtte való nap teljesen paralyzált jobbkezével egy levelet írt, s azóta teljesen megszűnt paralytikusnak lenni. Ellenben sajátosságos állapotba jutott, mely hetekig tartott, s melyben egyik jellemzetes momentum volt, hogy a beteg nem hallotta a csengettyű hangját, ha nem figyelmeztették rá s ha nem látta. Épen úgy észlelhető volt rajta az úgynevezett psychikai vakság is, azaz a beteg látott ugyan, de nem mindig tudta, mit látott. Lehetetlen volt például őt zajjal föltünteteni, vagy ha evett vagy kártyázott s hirtelen szeme elé toltak egy fehér papirost, észrevette azonnal látása akadályozását, de nem fogta föl annak okát, hogy mi zavarhatja látásában. Azt hiszi *Lépine*, hogy ez eset nem mutatja azon állapot típusát, melyet

somnambulismusnak neveznek, különösen nem beszámíthatóság tekintetében, mert míg a somnambulismus állapotában a beszámíthatatlanság kétséget nem szenved, addig ennél az esetnél lehetetlen az öntudat épségét tagadni.

*

Marandon de Montyel a tébolyodottak külső nemzőszervei anomaliáiról értekezik, vonatkozással a degenerációra és a kriminalitásra. Minden elmeorvos, a ki e tárggyal foglalkozott, jelezte a külső nemzőszervek anomaliáit, de arra a kérdésre, hogy miben állanak ezek az anomaliák, nagyon kevés anyag áll eddig a tudomány rendelkezésére. Csak *Bourneville* és *Sollier* tanulmányozták alaposabban e kérdést azon megfigyeléseknél, melyeket 728 elmebetegén végeztek.

Marandon de Montyel 800 tébolyodottat vizsgált meg s terjedelmes tanulmánya első részében most először is beszámol az azoknál tapasztalt különféle rendellenességekről, így az emlékek nagysága, színe és formája tekintetében, melyeket rajzban is bemutat.

Érdekes anthropologiai tanulmányt képez *Régis*-nek egy *Lacassagne*-hoz intézett levele Caserioról, *Carnot* gyilkosáról. *Croque*-nak a budapesti egészségügyi congressuson és *Lacassagne*-nak elfoglalt álláspontjával szemben azt bizonyítgatja *Régis*, hogy Caserio teljesen megfelel annak a klinikai leírásnak, melyet ő adott a királygyilkosokról az „Archives“ egy régebbi füzetében. Megfelel korra, eredetre, természetre és elméleti állapotra nézve. Kimutatja, hogy az elnökgyilkos, ki még nem múlt el 21 éves, ugyanazon korban volt, mint Jaques Clément, Jean Châtel, Staaps, Sala, Hödel, Mennier, Moncasi stb. Kimutatja öröklési terhelt-ségét is, a mennyiben atyja epileptikus volt. Degeneráltnak tartja tehát őt s elméleti állapota jellegzetes tulajdonságainak ismeri föl a disharmoniát, az állandótlanságot s a mysticismust. Majd a merénylet, a pör és a kivégzés részleteire tér át, tételről tételre alkalmazza a politikai gyilkos jellemrajzában jelzett felfogását Caserióra, hogy ismétlje azt a meggyőződését, mely szerint a politikai gyilkos egy élete árán elkövetendő nagy emberiségi tett gondolatától eltelt degenerált rajongó.

*

A retrospectív criminologia terén már általunk is jelzett kutatásokat folytatják *Corre* és *Aubry*, ezúttal a régi nőrablásokról, szemérem elleni büntettekről, bestialitásokról s más hasonló büntetendő cselekményekről rántva le a leplet gondos levéltári kutatások alapján.

Raffalovich az uranismusról ad megdöbbenő képet, több curiosumot közölve az irodalom uranistái: *Platen*, *Paul Verlaine* műveiből. Egyúttal tanácsokat is ad a nemi inversio szerencsétlen áldozatainak mikénti nevelése tárgyában.

*

A következő füzet *Baer*-nek a büntettesek tetoválásairól közölt nézeteit ismerteti „Der Verbrecher in anthropologischer Beziehung“ című munkája nyomán. Az olasz iskolának azon nézetéről megemlékeztünk már e helyen, mely szerint a tetoválások rendkívüli gyakorisága a büntettesek érzéketlenségének és atavismusának volna különös jele. *Baer*-nek számos ábra szemléltető feltüntetésével kísért értekezésének conclusiói ezek: 1. hogy maga a tetoválás önmagában nem enged az emberek egy különös kategóriájára következtetni, mely testileg és pszichailag különböznék más emberektől; 2. hogy a letartóztatottnál a tetoválás gyakorisága inkább külső, mint belső okok eredménye; 3. nincs anthropologiai egység a tetovált rajzok jellegében; 4. a tetoválások tárgyai a letartóztatottnál azonosak ugyanazon társadalmi osztályokhoz tartozó egyének szokásaival és felfogásaival; 5. a tetováltak nem viselik szigorúan azokat a testi vagy lelki bélyegeket, melyek a született büntettest kell hogy jellemezzék s különösen nem találhatók köztük a veszedelmesek, érzéketlenek, kitanultak, brutálisok és recidivisták; 6. A letartóztatott keze által a börtönben karmolás, szúrás, vágás útján, szín alkalmazása nélkül eszközölt alakok rajza, gyakran beteges lelki ingerre mutat; 7. a színes tetoválások gyakorlatilag azon fontossággal bírnak, hogy reconstituálnak bizonyos tényeket az előletről az ismeretlen delinquensek kifürkészésére, s a keresett büntettesek személyazonossága megállapítására. Nyomban követik *Baer* fejtegetéseit azok az észleletek, melyeket a ville-eyrard-i tébolydában a betegek egész során tettek a tetoválásoknak az elmekór eseteihez való viszonya tárgyában. Ezekben a figyelemreméltó adatokban következő három pont nyer közelebbi megvilágítást: 1. a teto-

válásokra kedvező föltételek; 2. a tetoválások vagy ábrázoló rajzok különböző nemei a tébolyultaknál; 3. a tetovált rajz és a beteg deliriuma közti viszony.

*

Marty az Yonne departement bűnügyi archaeológiájából ad elő hosszú sorozatot, a megyei levéltárakból merítve adatait. Bevezetőleg ismerteti a régi idők büntető eljárását, az egyházi jurisdictio competentiját. Azután különös eseteket csoportosít az ember élete elleni büntettek: a gyilkosság és emberölés; a tulajdon elleni büntettek: lopás, gyujtogatás, hamis pénzverés köréből, külön rovat alá foglalva a mezőrendőri kihágásokat, a halászáti és vadászati kihágásokat, ebtartási szabályrendeleteket stb. Áttérve a családi állapot és erkölcs elleni büntetésekre, szól a bigamia, a házasságtörés, paráználkodás, vérfertőzés, bestialitás különböző nemeiről; tárgyalja a vallás elleni delictumokat, a vasárnap megszentelését, a káromlást, kiátkozást, ráolvasást, az ordaliákat és állatpörököt, utóbbiakról constatálja, hogy azok a XIV. századon túl már nem fordulnak elő, s a káromlások is eltűnnek már a XVII. századdal. A birói párviadalt 1156-ban betiltotta az egyházi hatóság, menhely-jog azonban még 1521-ben is létezett. Leggyakoribb vétségek és büntettek az emberi élet ellen irányulók, míg a lopások főleg a XVI. és XVII. század okiratai közt fordulnak sűrűen elő.

*

A Romani, a Guindbrand-Jouve, a Joniaux, a Wilde Oscar-féle sensatiós bűnügyek büntető-anthropologiai szempontból való bő méltatása mellett *Sighele* „Un pays des criminels nés“ cím alatt ismerteti az olasz bűnügyi statisztikában szomorú hírre vergődött Róma vidéke criminalistikus viszonyait. Az e vidéken elkövetett vétségek és büntettek száma évenként 1527 bünesetet mutat 100,000 lakosra, míg Szardínia, Calabria és Basilicata, bár szintén intensiv criminalitási viszonyok közt, legfeljebb 1293, 1287, 1213 bünesetet mutatnak 100,000 lakosra.

Csak a Róma vidékén előforduló lopások száma háromszorosan meghaladja a Toscanában előforduló eseteket és kétszeresen az összes többi vidékéket; a gyilkosságok, orgyilkosságok, útonállások száma négyszerte nagyobb, mint Piemontban,

Lombardiában, Velenczében, s e tekintetben csak kevésé mulja felül Calabria, Szicília, Szardinia is.

Ezekre a viszonyokra csak egy legutóbbi feltűnést keltő pör hívta fel a figyelmet, melyben harminczkét egyén ítéltetett el lopás, gyilkosság, bűnszövetkezés miatt — valamennyi egy *Artena* nevű kis faluból. Ezt a kis falut nevezi *Sighele* a született bűntettesek hazájának, ép úgy, mint *Henry Joly* bélyegezte volt meg Franciaországban Hérault departement-ot, s e jelenséget az öröklésből igyekszik czikkében kimagyarázni.

Pedig azt hihetné mindenki — mondja *Sighele* — hogy az igen kedvező gazdasági viszonyok közepette a kis falu lakossága rendes, tisztességes életet folytat. A falu egy dombtetőn fekszik, 400 méterrel a tenger színe fölött, gyönyörű panorámával a Latiumi hegyek lábáig elterülő rétekre, zöld mező, enyhe klíma közepett.

És mégis az artenabeliek rossz hírneve nem mai keletű. Ezt a szomorú nevezetességét már 1155-ben megszerezte magának Artena, akkor még Montefortino vidéke, s azóta nem is vesztette el; elannyira, hogy IV. Pál egy 1557. május 7-ikéről kelt rendelete mint közismeretes dologról emlékezik meg a vidék lakói rossz életéről. s őket kiközösítve, mindenkit felbatalmazott, hogy közülök bárkit büntetlenül megölhessen. Jellemző egy 1872-ben lefolyt monstre-pörben, melyben számosan halálraítéltek, az artenabeliek ellen hozott ítélet következő passusa :

„Montefortino vidékén, Velletri földjén, a haramiák classikus hazájában, hol a vendetta barbár mulatságot képez még ugyanazon család tagjai közt is, a büntettek az utolsó húsz év alatt nyugtalanító arányban szaporodtak.

„Borzasztó orgyilkosságok, sarczolások, gyujtogatások követtek egymást éjjel-nappal, a faluban és az országutakon, halatlan gyakorisággal.

„A gyilkosok félelme, a bosszúállás vágya elhallgattatták az áldozatokat, hazugságokat sugaltak a tanuknak, a büntetlen-ség fokozta a gonosztevők bátorságát.

„Egy briganti-szövetkezet, gályán vagy vérpadon elhalt bűntettesek fiaiból monopoliumot csinált Montefortinóban a büntett nyereséges vállalatából.“

Így hangzott az egész vidéket megbélyegző ítélet. *Sighele* azonban a helyett, hogy regisztrálná az Artena vidékén elkövetett

egyeb büntetendő cselekményeket, csak a század utolsó felében elkövetett büntettek arányszámait emeli ki Olaszország általános criminalitásából, s constatálja, hogy gyilkosságot 1853-tól 1872-ig csupán Artena faluban 42-öt követtek el, azaz évenként $2\cdot20\%$ -ot; 1873-tól 1888-ig 37-et, azaz évenként $2\cdot46\%$ -ot. Rablást 1853-tól 1872-ig 66% -ot, tehát évenként $3\cdot3\%$ -ot; 1873-tól 1888-ig 87-et, évenként tehát $5\cdot8\%$ -ot. Lopást 1853-tól 1872-ig 117-et, évente $5\cdot7\%$ -ot; 1873-tól 1888-ig 127-et, azaz $8\cdot45\%$ -ot és így tovább.

Sighele nézete ezek után az, hogy Artenában a bűnös professio általános, s itt a criminalitás oly formájával van dolgunk, melyet ő a collectivitas veleszületett ösztönével járó criminalitásnak nevez. Első okát ennek az öröklékenységben látja, de eredeti okát a történeti viszontagságokban s a déli lakosok jellemében keresi, mely párosulva a vidék elszigeteltségével, kifejleszti és fentartja a criminalitás azon ősrégi alakját, mely a laza állami és társadalmi szerkezet mellett századokon át uralgott.

*

„A letartóztatottaknak kötelességeiről és a nekik engedendő jogokról („Des devoirs imposés aux détenus, et des facultés qui peuvent leur être accordées“) szól *Roux* czikke. Két részre osztja tárgyát; az elsőben a terheltekről és előleges letartóztatást szenvedettekről szól; a másodikban a már jogérvényesen elítéltekről. Büntető perrendtartásunk reformjának küszöbén fokozott érdekek bírhatnak azok az elvek, melyeket *Roux* tolmácsol e tanulmány keretében, mely a modern francia bűnvádi eljárás gyakorlatát tükrözi vissza. A védelem szabadságának legmesszebb menő megóvása jellemzi a vizsgálat azon stadiumát, mely *Roux* fejtegetései első részének tárgya. A törvény és az eljárási szabályok e tekintetben a legkisebb akadályt sem emelik a terhelt elhatározása elé. Szabadon írhatnak védőiknek, zárt boríték alatt kaphatnak tőlük leveleket, melyeket sem a fogházigazgatóságnak, sem a bírói hatóságnak nincs joga felbontani. Épen úgy a vizsgálóbíró engedelmeivel tanuk nélkül érintkezhetnek védőikkel, zárt levelekben fordulhatnak a bírói és fogházhatósághoz.

Fegyelmi szabályok szempontjából nincs mit tartaniok a fogházi őrök és alkalmazottak bántalmaitól, sem durvaságaitól. Mindennap látogatásokat fogadhatnak, tanuk jelenlétében, elő-

leges engedelemmel, a vizsgálóbíró vagy elnök láttamozása mellett. A dohányzás meg van engedve, élelmezés tekintetében elvben ugyan egy lábra vannak helyezve az elítéltekkel, azonban saját költségükön kívülről is élelmezhetik magukat napjában tetszés szerinti kenyérmennyiséggel, egy levessel, két tál hússal, hallal vagy főzelékkel s 7·5 deci borral, vagy egy liter sörrel.

Szigorúbb intézkedés alatt állanak természetesen az elítéltek, úgy ruházat, mint élelmezés, látogatások és fekhely dolgában. Hetenkint csak kétszer fogadhatnak látogatásokat és nyolcz napban egyszer írhatnak. Kenyerök 850 grammnyi, nőknél 800 grammnyi adagra van kiszabva s boritaluk, melyet az igazgatóság különös kedvezményéből élvezhetnek csak, nem haladhatja meg a naponkinti 3 decit, vagy félliter sört. Tartoznak a fegyencruhát viselni, kivéve az egy hónapnál csekélyebb büntetéssel sújtottakat, míg az előlegesen letartóztatottak saját ruházatukban tölthetik a vizsgálati fogságot. Munkájok akként van szervezve, hogy egyetlen elítélt se maradjon foglalkozás nélkül és így tovább.

Szól aztán *Roux* a különzárásról, a föltételesen szabadonbocsátottakról s a rehabilitási eljárásról.

*

A normális és rendellenes agyfunctiókra vonatkozólag fölvetett nyílt kérdésekre beküldött válaszok közül, melyeket már korábban is ismertettünk, érdekesnek tartjuk ezúttal *Daudet Alfons* következő önjellemzését reproducálni:

„Gyermekkorom óta igen rövidlátó vagyok — írja *Daudet* — 2¹/₂-es, 3-as szemüveget hordozok. Lyoni tanárainak nem akartak nekem hinni s elhagytam a lyceumot, a nélkül, hogy a táblán egy kört tudtam volna rajzolni.

„Mindazáltal látásbeli emlékezetem jó, localizálási emlékezetem olyan, hogy tíz évre is visszaemlékezem kiállításokon a régi festmények helyére.

„Látóképességem sem nem erősbült, sem nem gyöngült. Ideges bántalmam alatt tizenöt napi hemiopia.

„Hallásom oly kitünő, mint egy vaké. Szemeim füleimben vannak. Pompás az emlékezőtehetségem, bár egy idő óta némi jelentéktelen rongálásokat tapasztalok rajta, melyeket a kábító szereknek tulajdonítok.

„Hogy a házak numerusait eszemben tartsam, elmémben gyorsan összeadok két számot, ha kettő van. Például Rue Bellechasse 31, mindjárt arra gondolok, hogy $3+1=4$. Igen sokszor, ha egy név ötlik eszembe, gépiesen keresem, vajjon betűi páros vagy páratlan számot alkotnak-e? Oly régi mániám ez, hogy csak egy magánhangzó láttára is meg tudom mondani, vajjon az a betűsorban páros-e vagy páratlan?

„Különösen emlékszem a hangokra, s ezt főképp önkénytelenül és futólagosan. Emlékezem egy szólamra, egy accordra, ha nem keresem, s kimegy eszemből, ha utána futok.

„Szemeim emlékezete is igen élénk, igen éles, de rám nézve kevésbé suggeráló, mint a másik, nem oly tartalmas, nem oly ébresztő.

„Ha meg akarom találni egy bizonyos időbeli kedély- és lelki állapotomat, s földézni egy környezetet vagy elfeledett helyet, mindig azt keresem, mily dalt énekeltem azon időben, s ha ez áriát megtaláltam, minden előttem áll.

„Sohasem képzelek magam elé abstract fogalmakat (végtelent, örökkévalóságot, tökélyt), ezek sohasem férhettek fejembe.

„Hogy „Numa Rumestán“-ban a dél emberét fesse, azt mondtam vele: „Ha nem beszélek, nem gondolkozom“. Azóta megtaláltam az ötletnek, melyet újnak hittem, párját Montaignénél. Mindenesetre nagyon délies kifejezés az, mert Montaigne is déli.

„Megfigyelő vagyok a mániáig és gyermekkorom óta. Szintén gyermekésem óta bírok ezen megfigyelő szokásom következtében nagy mértékben azzal a képességgel, hogy magam megkettőztessenem és magamat cselekedni lássam.

„Öt hat év óta narcoticummal alszom és nem álmodok. Azelőtt ellenkezőleg sokat álmodtam, s álmaimban az volt a sajátságos, hogy csaknem mindeniknek czíme volt, minek oka az a szünetlen gond volt abban az időben, hogy minden héten valami elbeszéléstárgyat kapjak sikerült, szerencsés czímmel. Több álmat lejegyeztem fölébredésemkor. Íme czímeik: „Kalvária a cse-resznyék közt . . .“ „Daudet úr, ne tekintsen jobbra“.

„Látási emlékezetem jó, különösen a tárgyaké, de a személyek földézése is könnyű.

„Hogy egy körvonalat, egy physionomiát jobban megragadjak: szemeimet behunyom s a kép tiszta.

„Nem olvasom gondolataim szavait, nem hallom. Nem bírom magam elé képzelni egy ismert hang timbre-jét.

„Felolvasásnál bizonyos számú mondatot könyv nélkül be-tanulok; először elolvasom, hogy tudjam. Midőn kimondom, nem látom a szöveget; az eszmék kapcsolata magával vonja az előbb be nem tanult mondatokat is.

„Mikor egy darabot, egy cikket frok, magamban mondom el első sorait. Csak akkor veszem kezembe a tollat, ha a munka meg van rágyva. Időnkint elhagyom íróasztalomat, kissé mozgok, hogy agyamat pihentessem.

„Jó zenei emlékezetem van. A dallam gyakran hozzáfűződik a körülmények emlékezetéhez, melyek közt hallottam. Egy szag tökéletesen eszembe hoz egy helyet, a napnak egy óráját, vilá-gosságát.“

— n — r.

* * *

A „*Revue Scientifique*“ című folyóirat ez évi január 4-iki számában figyelemreméltó cikket közöl *Mosso* a „Materialismus és mysticismus“-ról.

Huszonhárom század folyt le már azóta — úgymond — hogy Plato és Aristoteles óriás magaslatra emelték az idealismus és a lélek tanának alkotmányát, s alig száz esztendeje még, hogy a naturalisták megtalálták az élet kutatására a helyes módozatokat. A kísérleti módozatok alapjai olasz földön vettek meg először, s ott kísérlették meg először a természet általános tör-vényeire vezetni vissza az élet karakteristikus jelenségeit.

A londoni hírneves mikrografus, Needham, 1753-ban Turinba jött, hogy az örökös herceg: *Victor Amadé* jelenlétében a spontán generációról néhány kísérleti előadást tartson. *Needham* azt tartotta, hogy a növényi infusumokban olyan erő létezik, mely mikroszcopiai növényeket és állatokat képes létrehozni. *Buffon* is nagy fontosságot tulajdonított az infusumok eme spontán nemzedékének, mert ő is úgy vélekedett, hogy a szerves molekulák önmaguktól — minden más progeniturák nélkül — képesek élő lényeket alkotni.

Erre Spallanzani Lázár páviai tanár — 1765-ben — kiadta híres memoárjait: *Megfigyelések és kísérletek az infusumok állat-*

káira vonatkozólag, melyek Needham újabb munkái egynémely czikkeinek vizsgálatából kifolyólag eszközöltettek.

Ebben a munkában, mely egyike a legjelesebb biológiai értekezéseknek, *Spallanzani* kimutatja, hogy a levegő csírákat tartalmaz, s ha egy infusumot addig forralunk, a míg abban mindennemű csíra el nem pusztul s aztán légsűrűen elzárjuk, még mindig fognak élőlények előállani, olyanok, melyek a levegő csíráiból veszik eredetüket. *Pasteur* és *Lister* tovább haladtak ez ösvényen s ők voltak azok, a kik hosszas kísérletezések után az antiseptikus gyógmódot megkezdték, mint a legnagyobb jótéteményt mindazok közül, a melyet az orvostudomány a szenvedő emberiségnek valaha szerzett.

Spallanzani Lázár volt a modern biológia megalapítója, mert ő előtte senki sem tudta a physika és chemia módszereit oly hatásosan alkalmazni az élet tanulmányozásában. Csak munkáinak czímét kell említenünk, melyeket a generációról, az emésztésről, a szív működéséről, a lélegzés jelenségeiről írt, hogy eszünkbe jusson, hogy a régibb könyvek közül, melyeknek van ma ezeknél nagyobb becsük.

A mesterséges termékenyítésről írott munkái, valamint azon fölfedezése által, hogy a folyadékokban, valamint a testtől elkülönített szervekben is mennek végbe bizonyos működési folyamatok, *Spallanzani* az élet rejtélyeinek több pontját megvilágította.

Spallanzani mellett — hogy *Du Bois-Reymond* szavaival éljünk — mint ikeresillag ragyog a biológia hajnalán *Fontana Felix* pisai tanár.

A vipera vénájáról és az iris mozgásairól eszközölt kutatásai sokak előtt ősméretesek, de tevékenységének legszebb lapjai a „*Philosophiai kutatások az állati physikáról*” című művében találhatók.

Emlékezetes időpont a physika történetében 1786. szeptember kezdete.¹

De talán emlékezetesebbek a biológia történetében az állati villamosságáról írt azon értekezések, a melyeket *Galvani Spallanzani*-

¹ *Galvani* híres kísérletéről szóló ez a történet különbözik attól, a mely a physikai munkákban rendesen olvasható. Úgy látszik, hogy ez volt mégis *Galvani* első igazi kísérlete; erre vallanak *Galvani* kéziratai is, a melyeket *Giovanni Aldini: Galvani Lajos tanár munkáinak gyűjteményében* 1841-ben (36. lap) Bolognában kiadott.

nak ajánlott, s a melyekben kimutatja, hogy a villamosság átjárja az idegeket, s hogy az ércz jelenléte nélkül, kizárólag az ívideg contactusa által is el lehet érni az izmok összehúzóását.

Galvanitól Humboldt Sándorig tanulmányozták az idegeket és izmokat, abban a reményben, hogy az elektromos áramok talán megmagyarázhatnák az életjelenségek egynémelyikét. Ez a remény nem valósult meg, de a *Galvanitól* világosan kimutatott tény, hogy a szervezetben villamos áramok képződnek, hasonlók ahhoz, melyeket a vegyi finomítás az érczeknél előidéz, alkalmas volt arra, hogy a komoly kutatókat a régi életfogalmaktól eltérítse.

Három évvel később *Lavoisier* kimutatta, hogy a lélegzés olyan elégési folyamat, mint akárcsak a széné a kályhában s hogy a test emez elégésének tulajdonítandó nagy mértékben az állati melegség.

Lavoisier munkáiban gyakran találkozunk *Cigna Ferencz* turini olasz boncztanár és physiologus nevével. *Kísérletek a légzésről és azon állatcseréről, melyek a tüdőbe, és onnan vissza a levegőbe jutnak* című értekezésében *Lavoisier* azt mondja, hogy *Cigna* kísérletei voltak az elsők, melyek a légzés vegyi jelenségeire némi fényt vetettek. *Lavoisier* is elösmerte, hogy *Cignának* jó része van abban a nagy fölfedezésben, a melylyel a kémia ma dicsekszik.

Ilyen előzmények után s az elért fölfedezésekkel kezdődik egy új korszak az élettünetemények tanulmányozásában. Ugyanabban az időben, a mult század vége felé kelt életre a materialismus doctrinája, valamennyi bölcséleti tanok közt talán a legrégibb.

1770-ben *Mirabeaud* álnévvel báró *Holbachnak* a *Természet rendszere* című két kötetes munkája jelent meg. Maga *Voltaire* is hevesen megtámadta ezt a munkát, mely az *Atheismus bibliájá*-nak neveztetett el. E munka némely részét tudvalevőleg *Lagrange Lajos* írta. A mai naturalisták semmi lényeges dolgot sem csatoltak azokhoz az eszmékhez, a melyek a mult század eme kötetében találhatók.

A midőn *Holbach* az ember kifejlődéséről beszél, a csodálkozásnak semmiféle jelét sem árulja el. Az élet rejtelmes problémáját ő a természet általános törvényeivel megegyező okok és okozatok sorozatával magyarázza meg.

Haeckel mai nyelven ugyanezt az elméletet ismétli, midőn azt állítja, hogy a föld szerves történetében állandóan él egy spontán generatio, mely az átalakulások szakadatlan láncolata által elárulja a hajót, mely őt a partra tette, vagyis: a sejteket, a növényeket és az állatokat.

Nem idézek több francia materialista nevet, mert azok száma tudvalevőleg La Mettrie-től Diderot-ig és Cabanis-ig igen nagy.

A népek intellectualis életében, ösidők óta, az actiót a reactio szokta követni. Valamely eszmének rohamos haladása egy más, ellenkező természetű és ellentétes irányú eszmének a keletkezését szokta egyszersmind előírni. A materialismus lángra lobbantotta a mysticismust. Ez iskola lelkes képviselői voltak: *Lavater*; az angol *Priestley*, ki az oxygént fölfedezte; *Volney*, *A romlás és Az erkölcs physikai principiumai* szerzője ellen egy könyvet írt, a melyben elítéli e könyvek szerzőjének irányeszméit; *Mesmer*, ki az állati magnetismussal oly fluidumot vélt fel találni, a melylyel szervezetünk zavarait helyre lehet állítani, s a ki azzal hivalkodott, hogy sikerült neki egy új bölcséletet alapítania.

*

Fél század mult el azután, s ez idő alatt a materialismus elaludni látszott. A speculativ bölcsészetbe elmerült németek nem igen vettek részt az élet kísérleti tanaiban. 1834-ben jelent meg *Müller*: *Az ember physiologiájának kézikönyve*. Kevés munka adott ennél nagyobb lendületet az észbeli tanulmányoknak és senkivel sem hasonlítható össze az a felsőbbség, a melylyel *Müller* a lélek physiologiáját vázolja. *Müller* vitalista volt és őszinte csodálója *Giordano Bruno* bölcsészetének.

Kant tanával szemben *Müller* úgy állítja elénk *Giordano Bruno* pantheismusát, mint a physiologusok megszívlelésére teljesen méltó hypothesis, s mint követésre méltó vezérfonalat az életjelenségek tapasztalati és élettani tanulmányozásában.

Müller János tanítványai győzedelmes harcztó vívtak a mester vitalismusa mellett, és a *Helmholtz*, *Brücke*, *Du Bois-Reymond*, *Virchow* és *Schwann* nevek jóval megnövesztették mesterük, a berlini nagy physiologus és a morphologia megalapító-

jának dicsőségét, ki századának egyik legszélesebb látkörű és legtermékenyebb tudós lángesze volt.

Az emberi dolgok haladásának útja sohasem szokott folytatólagos és egyenletes lenni. Az irodalomnak és művészeteknek, a népek hatalmának és művelődésének vannak virágzási és meddő korszakaik; így vagyunk a biológiával is. Az élet tanulmányozásában mint kiemelkedő haladási időpontot valószínűleg azon esztendőket fogják megjelölni, a melyek 1845—1860-ig lefolytak. Ez a korszak az, a melyben az erő megtartásának törvényei megtaláltattak, a melyben *Claude Bernard* legszebb fölfedezéseit tette; ez az a korszak, a melyben *Darwin Károly* *A fajok eredete* című művét írta, mely fenekestől felforgatta és új alapokra fektette biologia tudományát.

1852-ben látott napvilágot *Ludwig* élettani könyve, mint az első oly szándékból írott könyv, hogy a mechanikai fogalmat belevigye az élet tanulmányozásába.

A mint Franciaországban a múlt század végén akkor látták gyökeret verni a materialismust, midőn a tudományos mozgalom kifejezettebb volt mint valaha, úgy Németországban is a neo-materialismus újabb lendületet kapott, úgy hogy a materialista bölcsezszerk működése 1852-ben érte el tetőfokát.

Moleschott Jakab ebben az esztendőben írta *Az élet körforgása* című művét, ki ekkor Heidelbergben tanárkodott; *Vogt Károly* pedig *Az állati élet tablóit* adta ki, és valamivel későbbben *Büchner Lajos* bocsátotta közre *Az anyag és erő* című munkáját.

A materialista bölcsezser eme munkái sokkal nagyobb figyelmet ébresztettek az olvasó közönségnél, mint a tudósok előtt. Ez új iskola materialismusa kevésbbé bölceleti és sokkal inkább metaphysikai természetű, mint a *Holbach* materialismusa *A természet rendszeré*-ben. A modern materialisták a pantheismus és mysticismus felé hajlanak; lerombolnak egy dogmát, hogy belőle újat építsenek.

*

A mint a növényvilágnál tapasztaljuk, hogy a felette gyors fejlődés és gazdag virágzás rendszeren a gyümölcs jóságának rovására történik, épen úgy tapasztaljuk ma azt, hogy ama kedvező körülmények özöne közepett is, a melyben a biologia fejlődik,

némely irányban kevésbé kielégítő symptomák nyilvánulnak. *Liebig Justus* és *Müller János* után senki sem tartotta többé észszerűnek azt állítani, hogy a szerves lényekben egy különleges, úgynevezett életerőnek kell léteznie, a mely megkülönböztetéssel és öntudatosan cselekszik. Egy physiologus sem tartott attól, hogy a collegiumok katedráin olyasmit hirdetnek, vagy évkönyvekben olyasmit írnak majd, hogy az életjelenségek nem egyedül azon erőktől függnek, a melyek a szervetlen anyagokban működnek. Reményeinkben csalatkoztunk. Ma egy visszaeső mozgalmat tapasztalunk.

Szerencsére egy nem kevésbé illetékes hang, mint a *Du Bois-Reymond*-é élesen elítélte ezt az iskolát, mely magát a *neo-vitalismus* hangzatos nevezettel ruházta fel. Oly tökéletesnek találom azt a ragyogó értekezést, a melylyel *Du Bois-Reymond* 1894-ben *Leibnitz* évfordulója alkalmából a berlini tudományos akadémia ünnepélyének fényét emelte, hogy ahhoz nincs semmi hozzátenni valóm.

Mindazonáltal physiologista minőségemből folyó kötelmemnek tartom, hogy erőmet — bármily gyengék legyenek is azok — a keletkezőben levő reactio ellenében tömörítsem. Ma sokkal inkább szükség van reá, mint valaha, hogy ki-ki legjobb tehetsége szerint tisztítsa a mezőt, a melyet bevetnünk kell, és kitépje onnan a gyomot.

A modern neo-vitalismus *Bunge Gusztárral*,¹ a bál-i egyetemen az élettani kémia tanárával kezdődik.

Valóban csodálatraméltó az a bátorság, a melylyel egy nagy áramlattal szembeszáll és ellentétbe meri magát helyezni a mai physiologia világos, tiszta, logikai és mechanikai irányával. Bizonyára senki se fogja neki azonban érdemül betudni azt a heves és meddő törekvést, hogy a midőn így a vitalismus felé fordul, nem sikerült neki akárcsak a legcsekélyebb fény sugarát is belevinnie az élet sötét titkaiba.

Ha tudjuk és elismerjük is azt, hogy az élet ösmeretlen sajátságai olyan dolgokat rejtegetnek magukban, a melyeket gyarló eszünkkel megérteni képesek nem vagyunk, azért még sem adhatjuk fel abbeli vélekedésünket, hogy csupán és kizárólag az erő

¹ Bunge G., *Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie*, 2-ik kiadás, 1889.

és az anyag az, a melyek a természetben életető tényezőkként szerepelnek. Az életjelenségek magyarázásának mindenféle módja közül egyedül csak azt tekintjük helyesnek és igazinak, a mely a természet általános törvényeivel megegyező mód szerint érteti meg velünk az anyagi részek hatását az élő lényekben. Minden egyéb magyarázat méltatlan az érdemleges jelzőre.

A népszerű tudományos munkákban néhány év előtt még a materialismus volt az életjelenségek magyarázási módja, ma már azonban e czélra előnyben kezdik részesíteni a mysticismust.

A neo-vitalismus hatása növekedőben van; valószínűleg nem fog nagyon elterjedni, de az irodalom és művészet mégis oly rohamosan esnek a mysticismus felé, hogy jó ha megállunk és megfigyeljük, hogyan fú a reactio szele az élettan mezején.

A modern tudósok közül azok tették a mysticismus felé az első lépést, a kik tagadják az anyag létét. Az ilyen tagadással olyan világba visznek át bennünket, mely eddigi képzelt világtól annyira elütő, hogy abba magunkat beletalálni képesek nem vagyunk.

Minden az erőre reducálódik, — erősítgetik ezek az új philosophusok — az anyag pedig nem létezik. Szerintük mindazt, a mit mások anyagnak lenni hisznek, mindazt, a mit az anyagról mondanak, az energiára, vagy a térben elterjedt erőcsoportokra kellene alkalmazni. Az anyag csak egy képzelete az észnek. Hogy a természet jelenségeit megmagyarázhassuk, — mondják továbbá e tudósok — nincs szükség reá, hogy valamely testi tényező léteire gondoljunk; ha érzékeink az erő-, tér-, és időtől függő közegek egy-egy csoportjától befolyásoltatnak, akkor már magától támad bennünk egy különös illusio, a melyet anyagnak nevezünk.

Verworn Miksa legújabban egy az általános élettant tárgyaló munkát¹ adott ki, melynek bölcsészeti része bizonyára sokáig fogja a vitatkozás támadásait érezni, habár maga a munka, különösen a czélt tekintve, melylyel a sejtes physiologia tanulmányozásának nagyobb terjedelmet igyekszik adni: figyelemre méltó.

Verworn szerint a testek csupán lelki világunk által ábrázolt képek; sőt egész egyéniségünk és az egész világegyetem

¹ *Verworn Miksa, Allgemeine Physiologie, ein Grundriss der Lehre von Leben*; Jena 1895.

nem egyebek, mint psychikai ábrázolatok. *Verworn* a monistikai hitet vallja; ő vitalista, de nem *Bunge* szűk értelmezésében, ki azt állítja, hogy a physiologia által mechanikailag megmagyarázott összes jelenségek még nem tekinthetők határozottan életjelenségeknek. *Verworn* úgy a szerves, mint a szervetlen természetben elismeri a lelket, és ilyen módon ő is a pantheismusba esik.

A természetbölcselet classikus iskolájában egy felekezet keletkezett. Új secta ütötte fel fejét, mely a tudomány mezején az anarchistákhoz hasonlítható, a kik rombolnak, a nélkül, hogy újraépítenének. Oly philosophusok ezek, a kik hasztalan iparkodnak a metaphysikát a tudomány fájába beoltani; különöz, szörszálasogató nagyképűsködők, kik soha semmiféle tannal, semmi olyan hypothésissel nincsenek megelégedve, a melyek valamely mechanikai elméletet tartalmaznak. Számuk szerencsére nem nagy, s ha akadnak is köztük olyanok, kik vakmerően mernek úszni az ár ellen, azok vége bizonynyal az elmerülés lesz.

Az alap, a melyre a mai tudomány támaszkodik, az eszme, a melyből minden új haladásra erőt merít ez: „A természet minden jelenségeit csupán az atomok mozgása által lehet és kell megmagyarázni.“

Ez az eszme téves — mondják a mystikusok, — adjátok fel! de nem adnak helyette semmi mást, mely érdemes és elfogadható volna.

A német naturalisták mult évi Lübeckben tartott congressusán *Ostwald Vilmos*, a lipcsei egyetem vegyésztanára egy mystikus tendenciájú értekezést tartott.¹ A tény komoly, mert itt egy igazi tudósról van szó, s annnyival inkább sajtáságos, mert *Általános chemia*² című munkájában *Ostwald* mintegy czélul tűzte ki a hypothesisok mezejének szűkebbre fogását, összehordván, a mennyire ez neki csak lehetséges volt, a tények egész halmazát. *Ostwald* kinyilatkoztatja, hogy ellentétbe helyezkedik a materialista tannal, mely a természet minden jelenségeit az

¹ *Ostwald W., Die Ueberwindung des materialismus: Vortrag, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der Versammlung der Gesellschaft Deutscher Naturforscher zu Lübeck am 20. September 1895; Leipzig, Veit.*

² *Ostwald W., Lehrbuch der allgemeinen Chemie; Leipzig, 1891.*

atomok mozgása által igyekszik megmagyarázni. Azt állítja, hogy ez a mechanikai tan nem felel meg föltett czéljának, s némely tényével ellenmondásba látszik keveredni. *Ostwald* érvelését röviden abban lehet összefoglalni, hogy az aether theoriája nem állja ki a kritikát. De még abban az esetben is, ha ez be lenne bizonyítva, miért adnók fel a reményt, hogy holnap az aethernek valamely jobb elméletét fogjuk megtalálni? Ha a hullámok e tana a tudománynak már annyi kitünő szolgálatot tett, miért adjuk azt fel, hogy a legutolsót, a legreménytelenebbet választjuk, s beledobjuk magunkat a metaphysika árkába? *Ostwald* értekezéséből a legfontosabbat kifejejtette: hiányzik belőle egy részlet, azaz: világos bebizonyítása annak a tévedésnek, a mely szerint a materialisták a természet jelenségeit az atomok mechanikájára akarják reducálni.

„A ki kezét az eke szarvára teszi, annak nem szabad megfordulni és a háta mögött vont barázdákat nézegetni, ha méltó akar lenni arra, hogy a tudomány mezején munkálkodhassék.“ Ekként fejezi ki magát *Ostwald*, a midőn arról a kapcsolatról beszél, a melylyel az ő nézetei a vallással vannak. De ugyanazon congressuson *Rindfleisch Ede* — a kőrboncztan tanára Würzburgban — hátrafordult, hogy szemügyre vegye a barázdát, és hévvel nyilvánította ki teljes hitét a tudomány és dogma fusiójában.¹

Ez értekezésnek alapvető részét a pantheismus képezi. Új szavak ezek, de az élet problémájának tudománya egy lépéssel sem megy előbbre általuk. Mostanáig — mondja *Rindfleisch* — az anyagot és az erőt két különböző dolognak tekintették; e tekintetben az egyedül lehetséges megoldás az, hogy az anyagot, mint magától mozgót kell felfogni. Miért ne ösmernők el az atomokban az erőt, a melylyel önmaguktól képesek mozogni, ha az egész világegyetem önmagától mozog? A világtól az atomig a távolság ugyan nagy, de azért a hasonlat teljesen megáll.

Rindfleisch értekezésének conclusiójában a mysticismus élénkebben nyilvánul. Ime néhány frásis, a melyek neo-vitalistikus érzelmekről tanuskodnak: „Az én életfelfogásom közvetlenül a biblia szavaihoz hasonlít: Isten saját képére teremtette az embert; ez

¹ *Rindfleisch Ede: Neo-Vitalismus. Vortrag, gehalten in der zweiten Sitzung der Versammlung, etc. Zu Lübeck.*

összhangzatnak el nem fogadása annyi volna, mint önkénytelenül is megtagadni Isten létét. Az élet az én szemeimben olyan, mint Istennek részleges megnyilatkozása“.

*

Álljunk meg egy kissé, és lássuk, meddig nyúlnak a tudomány véghatárai, és hol kezdődik a vallás.

A neo-vitalismus és mysticismus az emberi ész bátortalan-ságának eredményei; a materialismus pedig nem egyéb, mint vak hiedelem az ész hatalmában. A mint vannak ideggyöngye egyének, kik nem tudnak ellentállani a fáradságnak, ép úgy vannak a materialisták között olyanok, a kikben hiányzik a várakozásra való erő. Szünetlenül rázogatják a tudomány fáját és gyermekes mohósággal fosztogatják ágait, mielőtt gyümölcsei még megérették volna. A történelem, a mely eléggé bizonyítja, hogy minő lassú az emberi eszme haladása, mire sem tanította meg őket.

Ezek oly bölcsészek, a kik semmi áron sem akarják el-ösmerni az emberi ész gyarlóságát; a kik a valóság és bizonyosság látszatát akarják adni a ketelynek és az árnyak és vizsgálatást keresnek a dogmában és a hitben.

Tudjuk, hogy a valóság olyan, mint egy kis kép egy mérhetetlen nagyságú vásznon; terjedelmét soha, még képzeletben sem leszünk képesek magunknak megalkotni. Az emberi szellem sohasem fogja látni a keretet, mely a világegyetemet magában foglalja.

Az idő és a tér, melyek minden tudományos mozgalom mértékének tárgyát képezik, az időnek és térnek e két fogalma érthetlenné válik, ha le akarunk szállni forrásukhoz, hogy rengeteg nagyságukat eszünkkel méltathassuk. Senki sem alkot-hat magának határozott fogalmat olyan terjedelemtől, melynek vége nincs, olyan örökkévalóságról, mint a minő az anyagé. Szellemünk, gondolatunk legyőzve, fáradtan áll meg a kutatástól, mielőtt még oly határookra bukkant volna, a melyekre támaszkodhatik.

Ha a véghetetlen nagytól a véghetetlen kicsiny határainak kereséséhez fordulunk, tapasztalni fogjuk, hogy azokat sem vagyunk képesek megtalálni, s látni fogjuk, hogy a mint az anyagot megmérni, úgy felosztani is lehetetlen.

Az atomokról és a molekulákban való helyzetükről sok jeles munka iratott. Ha összevetjük ezeket az erő megtartásáról írott munkákat, tapasztalni fogjuk, hogy talán ezen a téren fogja az emberi értelem hatalma századunkban elérni tetőfokát.

Ösmerjük az atomcsoportok belső szerkezetét, de hogy miben áll az atomok természete, miben a mód, a melylyel az erőt nyilvánulásra készítik, azt elképzelni nem tudjuk, valamint, hogy teljességgel ösmeretlen előttünk chemiai hatásuk.

Nincs semmi reményünk arra, hogy az élet és lélek lényegét valaha megérthessük. A tényezők szerkezete, melyekből az idegsejtek állanak, és azok a chemiai reakciók, a melyek bennök bevezződnek, olyan bonyolult dolgok, a melyeknél rejtélyesebbet a chemia máig nem ismer. A föltételek, a melyek az anyag változásait az idegrendszerben determinálják, úgy mint a gondolathoz való viszonyuk, annyira ösmeretlenek előttünk, hogy ezeket teljesen megoldhatatlan kérdésnek tekintjük.

S ha esetleg már mindez meg is lesz világítva, kétes, hogy ezzel megkaptuk-e a kívánt elemeket arra, hogy megérthessük a gondolat és az öntudat természetét.

Jóval előbb, hogy a biologia erőtlennek bizonyult az állati és physikai élet végökainak kutatásában, a tudományok ugyanez akadály előtt tehetetlenül állottak meg, a melynek terjedelmét és mélységét felfogni nem tudták. E szavak: *anyag* és *erő*, két oly föltevést zárnak magukban, a melyeket világosan megmagyaráznunk sohasem lesz lehetséges. Az anyag és erő eredete mindig kifürkészhetetlen rejtély fog maradni előttünk. Épen ezért, legyünk hát szerények és elégedjünk meg a dolgok darabos causalitásával, mert csupán ez képes kielégíteni korlátolt látókörunket.

A tudomány célja az, hogy megösmertesse velünk a dolgok mechanismusát és nem öseredetük transcendentalis okát. Hogy a tudományt a vallástól tisztán megkülönböztessük, s hogy kiküszöböljünk a természet tanulmányozásából minden mysticismust, a tudományt jó volna a *Mechanika rerum* névvel meghatároznunk.

Az érthetetlen a metaphysikához és valláshoz, az ösmeretlen a tudományhoz tartozik.

A csodálat és tisztelet, a melyet a kutatók a tudomány előtt éreznek, oly mély, hogy bárminő előrehaladottak is eszméik a vallás, politika, vagy társadalom terén, mihelyt tudományról van szó, szerények lesznek. Classikus példát bírunk erre nézve *Secchi P.*-ben. Ámbár *Secchi* Jézus társaságához tartozik, *A physikai erők egységéről* írott könyvével olyan szabadelvű gondolkozónak mutatja magát, akárcsak *Rindfleisch*. Csak egy mondását idézzük *Secchinék*, a melyet a neo-vitalistáknak figyelembe venni nagyon ajánlatos. „Ha valaki azt állítja, hogy az élő állatban olyan életerő, valamelyes olyan életforrás létezik, mely független a rendes molecularis hatástól, s hogy benne a szervetlen testekétől különböző vegyi alkat lakozik, úgy ez az állítás hamis.“

Virchow, a mai gyógyászati tudomány apostola, rendkívül óvatos, a midőn a tudományról kerül szó. A német naturalisták 1877-ben Münchenben tartott congressusán előadott értekezésében az igazi tudományt a joghoz hasonlítja s egyesítve materialismust a mysticismussal, mindkettőt félre teszi.

A tudomány szabadsága a mai államban című értekezésében *Haeckel* tanát taglalván, *Virchow* így szól: „A míg a köszén, a víz az oxigén és az azót tulajdonságai nem lesznek előttem oly módon meghatározva, hogy megértsem, hogy azok *együttvéve* lelket hozhatnak létre, nem ösmerhetem el a jogosultságot, hogy a lélek *plastitude*-jét belevihessük a tanítás körébe, a mint nem követelhetjük, hogy minden cultivált eszme, mely azt mint igazi tudományt ösmeri el, abból következtetéseket vonjon, és megalkossa belőle világfogalmát. Valóban, ezt nem követelhetjük. Szerintem, mielőtt az ehhez hasonló thesisekre *tudomány* kifejezést alkalmazzuk, mielőtt ezt modern tudománynak nyilatkoztatjuk ki, még sok más kutatást kell teljesítenünk. Azt kell tehát mondanunk az oktatónak: „Ne tanítsd ezt!“

Virchow élesen kidomborítja a különbséget, a mely a tanítás és a kutatás közt létezik, és hozzáteszi, hogy a kutatás szabadságának teljesnek kell lennie, de a katedrákon tanítván, nem szabad kiterjeszkedni ama nagy problémákra, a melyekre nézve a tudomány véglegesen még nem nyilatkozott. „A midőn tanítunk, ama korlátolt, de már is eléggé terjedelmes határok között kell mozognunk, a melyeknek már valóban urai vagyunk.“

De ha megengednők is, hogy *Virchow*nak igaza van abban, a mi a tudományos részt illeti, kérdjük, hogy a gyakorlatban

lehetséges-e a természettudományok tanítását csupán a már határozottan kimutatott tényekre korlátozni?

A materialisták annyira meg vannak győződve tanuk igazságáról, hogy abból semmi áron sem engednének; épen így vagyunk a spiritualistákkal is. Csak az igazi tudós kételkedhetik, a mystikus megingathatatlan az ő hitében.

A tanítás szabadságának pedig szerintem teljesnek kell lennie, mert végre is: ki lesz bíró a mi harcainkban? Hol van az az ember, hol az az akadémia, a melynek döntő ítéletét egyedül illetékesnek lehetne tekinteni? Ki csálthatatlan ezen a világon?

Csak *Liebig Justusra* kell gondolnunk, a kinek példájából is láthatjuk, hogy a legnagyobb emberek is tévedhetnek. Tudjuk, hogy *Liebig* elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a chemia terén. És mégis, mily kitarító, heves küzdelmet folytatott *Pasteur* csíra-tana és *Darwin* kifejlődési elmélete ellen, mint olyan nagyszerű dolgok ellen, a melyeknél emlékezetesebbet, értékesebbet századunk a biologia mezején nem produkált.

A kísérleti tudomány nem veheti figyelembe a nevek kiválóságát, nem a philosophismust, a vallást, ezekből mit sem tanulhat meg, a mely hasznára lehetne. A neo-vitalisták is elismerik, hogy a mechanikai irány az egyedüli, a melyet az életjelenségek tanulmányozásában követnünk kell. Azt vallják, hogy megadással kell magukat alávetniök a tudomány mai impulsusának. A vélemények ingadozása a materialismus és mysticismus között kikerülhetetlen tény, de a mely a tudományt helyes újáról épenséggel le nem térítheti. Az idők tendenciáját jelző pszichológiai események ezek, olyanok, mint az oceán tükörén tovalengő kis hullámocskák, a melyeken a győzhetetlen tudomány folytatja útját az ismeretlen meghódításáig.

László D.

A KORONAŐRI INTÉZMÉNY A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Második közlemény. —

II.

A koronaőri intézmény Mátyás király koráig.

A koronának, mint a magyar király hatalmát törvényesítő diademának már szent István által tulajdonított államjogi jelentőségét tekintve, lehetetlen föltennünk, hogy első királyunknak mindenre kiterjedő gondosságát épen ezen korona őrizete elkerülte volna, melyet ő minden közjogi viszony kezdetévé és zárkövévé tőn.

Azon kérdésre azonban, hogy koronánk, melyet II. Sylvester pápa előbb Boleszlávnak, a lengyel vezérnek szánt, de később a beállott politikai viszonyok folytán Istvánnak, a magyar vezérnek küldött, az első koronázás után hol, kik által és mi módon őriztetett, megfelelni, miután első okleveles emlékünk, mely a korona őrzéséről szól, csak a XII. század végétől való, csupán az egykorú viszonyokból és körülményekből vont következtetés útján lehet, mely következtetés — mint alább látni fogjuk — IV. Béla király oklevele alapján történeti bizonyosságra emelhető.

Szent István ugyanis kiválóan a székesfehérvári egyházat látta el dús javakkal, tüntette ki előkelő kiváltságokkal, ruházta fel oly fényvel, hogy csodaszépségével századokon